

PETER WINDFELD HANSEN

**BEFOLKNINGSFORHOLD PÅ LYØ
I DET 18. OG FØRSTE HALVDEL
AF DET 19. ÅRHUNDREDE**

Odense 1980

HISTORISKE STUDIER FRA FYN Nr. 8

Udgivet af Historisk Samfund for Fyns stift

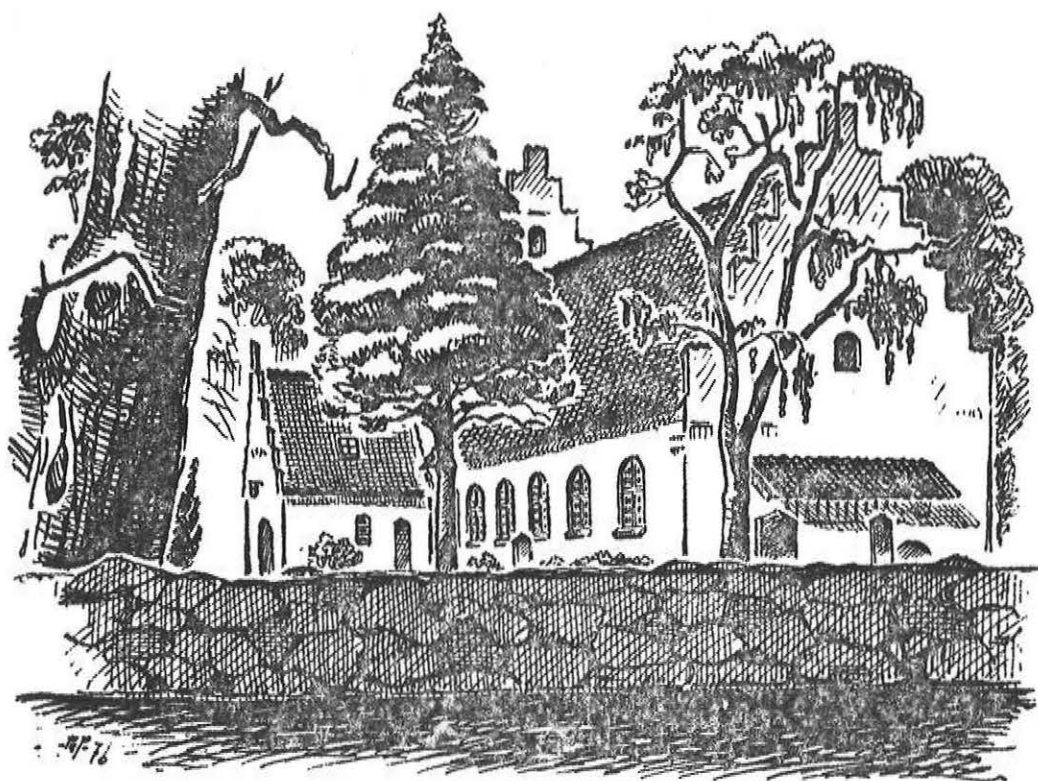
PETER WINDFELD HANSEN

**BEFOLKNINGSFORHOLD PÅ LYØ
I DET 18. OG FØRSTE HALVDEL
AF DET 19. ÅRHUNDREDE**

Odense 1980

HISTORISKE STUDIER FRA FYN Nr. 8

Udgivet af Historisk Samfund for Fyns stift

Lyø Kirke set fra bygden

*Lyø er et skib i det kosmiske hav - men
samtidig en jordisk ø med faste rødder.*

(Niels Kjær)

INDHOLDSFORTEGNELSE

	p.
1. <u>Indledning</u>	1
1.1 Formålet med undersøgelsen	1
1.2 Beskrivelse af Lyø	2
1.3 Historisk-demografisk beskrivelse af Lyø	2
2. <u>Forskningsoversigt</u>	4
2.1 Indledning	4
2.2 Kirkebøger	4
2.3 Familierekonstitutionsmetoden	8
2.4 De første folketællinger	12
2.5 Sammenfatning	15
3. <u>Kildekritik</u>	16
3.1 Indledning	16
3.2 Kildebeskrivelser	16
3.2.1 De tidligste kirkebøger	16
3.2.2 Den trykte kirkebog fra 1812-rescriptet	19
3.2.3 De første folketællinger	20
3.3 Materialeindsamling og bearbejdelse	21
3.3.1 Identifikationsproblemer	22
3.4 Kildematerialets værdi	27
3.4.1 Kildematerialets pålidelighed	28
3.4.2 Manglende registreringer i kildematerialet	34
3.4.2.1 Dødfødte	35
3.4.2.2 Mangler i dåbslisten	36
3.4.2.3 Mangler i begravelseslisten	39
3.4.2.4 Mangler i folketællingslisterne	42
3.5 Sammenfatning	44
4. <u>Befolkningsundersøgelsen</u>	48
4.1 Hovedlinier i befolkningsudviklingen	48
4.2 <u>Vielser</u>	50
4.2.1 Trolovelse og vielse	50
4.2.2 Vielsesalder	52
4.2.3 Genvielser	56
4.2.4 Ægtefællernes indbyrdes alder	57

4.2.5	Geografisk mobilitet i forbindelse med ind- gåelse af ægteskab	58
4.2.6	Social mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab	61
4.2.7	Sammenfatning	63
5.	<u>Fertilitet</u>	65
5.1	Indledning	65
5.2	Børn fødte udenfor ægteskab	66
5.3	Tvillingefødsler	70
5.4	Antal børn pr. fader og moder	71
5.5	Fertilitetsstrukturen i ægteskab	72
5.6	Fertilitetsberegninger	74
5.7	Familierekonstitutionsmetodens fertilitetsmål	76
5.8	Sammenfatning	81
6.	<u>Mortalitet</u>	85
6.1	Indledning	85
6.2	Store dødsår	86
6.3	Børnedødelighed	87
6.4	Dødeligheden for flerfødte og uægtefødte	89
6.5	Voksendødelighed	90
6.6	Dødsfald i forbindelse med børnefødsler	91
6.7	Dødsårsager	93
6.8	Sammenfatning	93
7.	<u>Vandringer</u>	96
8.	<u>Erhvervsstrukturen</u>	101
9.	<u>Husstandsstrukturen</u>	104
10.	<u>Konklusion</u>	107
	Noter	112
	Litteraturoversigt	126
	Arkivalier	133
	Ordforklaring	135

1. Indledning

1.1 Formålet med undersøgelsen

Som et led i den store udvikling indenfor befolkningshistorien, eller den historiske demografi, som her fundet sted i de sidste omkring 20 år indenfor rækkerne af familierekonstitutionsmetoden, er nærværende undersøgelse blot et mikrostudie.

Formålet med denne befolkningsundersøgelse for Lyø er således at foretage en undersøgelse af et givet dansk demografisk kildemateriale, primært i form af kirkebøger og folketællingslister, for gennem en vurdering af dette materiales kvalitet, og fremdrægelse af de befolkningsstatistiske elementer, som dette materiale måtte indeholde, at levere et beskedent bidrag til den igangværende forskning omkring befolkningsforhold i Danmark i det 18. og første halvdel af det 19. århundrede.

Valget af en given population, som skulle gøres til genstand for befolkningsundersøgelsen, blev foretaget ud fra et ønske om at behandle et geografisk isoleret sogn, for at se, om denne isolation havde indflydelse på de demografiske forhold. Sognet skulle have en kirkebog, som uden lækuner dækkede en periode på mere end 100 år forud for folketællingen 1845, og befolkningstallet måtte ikke væsentlig overstige ca. 300 personer. Desuden var det ønskeligt, om kirkebogen befandt sig på Landsarkivet for Fyn. Valget stod herefter mellem Strynø, Avernekø og Lyø, hvoraf kun Lyø på tilfredsstillende måde opfyldte de nævnte kriterier.

Nærværende speciale vil i høj grad koncentrere sig om 3 hovedpunkter. Udover en omfattende kildebeskrivelse og kritik, vil der blive lagt vægt på at foretage en lang række sammenligninger mellem denne undersøgelses resultater og de resultater, som er fremkommet i Hans Chr. Johansens undersøgelse over 26 danske landsogne i perioden 1741 til 1801 (1). Af denne grund er der i specialets opbygning og form i høj grad valgt en samstemmende fremgangsmåde med den nævnte

undersøgelse, for derved bl.a. at opnå et lettere sammenligningsgrundlag. Endelig søges forholdet mellem gårdmænd og husmænd belyst i fremstillingen, og til dette formål er der hentet oplysninger om erhverv fra fæste- og skifteprotokoller, jordebøger og metrikler.

1.2 Beskrivelse af Lyø

Lyø ligger i det sydfynske øhav, umiddelbart syd for Horne land, kun adskilt ved det 2-4 km smalle sund, Lyø Krog.

Øen er nogenlunde plan, med et højeste punkt på 24 meter over havet og et samlet areal på 614 ha. I Pontoppidans danske Atlas fra 1774 er øen beskrevet således:

"Lyø ligger midt mellem Fåborg og Ærøskøbing, haver en liden mil i længden og noget mindre i bredden og er på 96 tdr. hærkorn. Jorden er mådelig god til alle slags sæd for 23 gårde og en del huse. På den nordre side er øen plat, men mod østen og sønden falde høje jordbanker. På landet er der 2 søer, nemlig Østre og Vestre sø. På vesterkanten er et rev, som skyder sig til nords mod Fyns land og gør en god havn, af hvilket landet måske også kaldes Lyø, fordi den giver ly og læ i hårdt vejr"(2).

1.3 Historisk beskrivelse af Lyø

Øen har muligvis været beboet siden stenalderen og var omkring 1200 en del af den kongelige øvildtbare. Efter at have været på forskellige hænder, overgik Lyø til Egeskov, hvorunder den hørte indtil 1572. Fra 1591 indgik øen som en del af det tjenestelen, landsdommeren for Fyn havde og fulgte landsdommerembedet indtil 1693, hvor Lyø skødedes med byens 23 gårde til viceamtmand Didrik Schult til Finstrup, det senere Holstenshus (3). Lyø indgik i 1723 under stamhuset Holstenshus, fra 1778 baroniet Holstenshus, hvorunder den hørte, indtil der opnåedes selvejendom på øen i begyndelsen af det 20. århundrede.

Ved hjælp af ekstraskattemandtallene fra 1640'erne kan man følge udviklingen i gårdantallet fra dette tidspunkt, og for Lyø har der på ethvert tidspunkt mellem 1642 og 1844 været 23 gårde.

Som følge af Lyø's beliggenhed i forhold til godset Holstenshus på Fyn, forrettede bønderne på øen ikke hoveri, men kunne nøjes med at betale sig fri.

Af den nye landmålingsmetrikel af 1688 fremgår det, at øens bedste jorder blev sået i 2 år og lå til græs i 2 år, men også at mange af jordene var så dårlige, at de måtte hvile op til 16 år. Præstegårdens jord sættes til 4 tdr. 5 skpr htk., degnejorden til 4 skp. 1 fd. og hver af de 23 gårde til $3\frac{1}{2}$ tdr. htk. (4).

Udskiftningen på Lyø fandt sted i efteråret 1804, men fuldførtes først i foråret og i løbet af sommeren 1805, og i alt 12 husmænd fik hver et jordlod på omtrent 2 skpr. htk(5). Da ingen ytrede ønske om udflytning, forblev alle gårdene og husene liggende samlet, hvorved et enestående landsbymiljø er blevet bevaret til vore dage.

2. Forskningsoversigt.

2.1 Indledning.

Som kriterium for, hvilke undersøgelser, der er medtaget i nærværende forskningsoversigt, er valgt, at de medtagne undersøgelser skal dække et dansk kildemateriale og ikke blot være en deskriptiv analyse af det indsamlede materiale, men også have et videre perspektiv og tillige indeholde en vis kritik af kildematerialet.

I denne forskningsoversigt er der af praktiske grunde foretaget en opdeling mellem kirkebogsmateriale og folketællingsmateriale og for kirkebøgerne⁺ således, at undersøgelser, hvori der indgår familierekonstitutionsmetoden, vil blive behandlet for sig.

2.2 Kirkebøger

På baggrund af 30 sjællandske landsognes kirkebøger foretog Gustav Bang omkring sidste århundredskifte en undersøgelse af befolkningsudviklingen på Sjælland fra 1640'erne frem til folketællingerne i slutningen af det 18. århundrede (1).

På baggrund af summeriske optællinger i de pågældende kirkebøgers dåbs- og begravelseslister søgte Gustav Bang at beregne fødselsover- eller underskuddet og angive tendenser i befolkningsudviklingen (2). Der kan af flere grunde ikke blive tale om andet end tendenser (3), idet undersøgelsen, som selv fremhævet af Gustav Bang, ikke tager hensyn til generationsudviklingen og vandringer (4).

Herudover behandler forfatteren problemerne omkring registrering af de dødfødte. Disse er ofte kun opført i begravelseslisten, og Gustav Bang fandt frem til en gennemsnitlig korrektion for dødfødte på 5,5% af alle døbte (5).

I sin bog med titlen "Kirkebogsstudier" fra 1906 udvidede Gustav Bang sine undersøgelser til at omfatte hele Danmarks befolkning i tiden fra omkring midten af 1640'erne og frem

+ en yderligere opdeling

til 1699 og bygger på 350 kirkebøger (6). Disse 350 kirkebøger er valgt alene ud fra et overleveringskriterium, og af dem er igen de tilsyneladende bedst førte udvalgt selektivt. Gustav Bang er således nok kritisk over for sit materiale, men kommer ikke ind på konkrete fejlkilder og mangler i de kirkebøger han anvender, og der savnes i høj grad en vurdering af kildematerialet. Undersøgelsen kan på ingen måde siges at opfylde nogen repræsentativitetskriterier og er desuden baseret på simple optællinger i enkelte kirkebøger.

Målet for undersøgelsen var primært det rent befolkningsstatistiske i et socialhistorisk perspektiv, med det kulturhistoriske som noget sekundært (7).

Gustav Bang belyser vielsesaldre, befolkningens mobilitet, fødsler og dødsfald med en række detaljundersøgelser af de enkelte demografiske størrelser, men skelner desværre ikke generelt mellem de forskellige socialgrupper i landbosamfundet bortset fra enkelte sammenligninger mellem bondestand og adel (8).

Bogen er velnok blevet mest kendt for sine optegnelser om den befolkningsgruppe, Gustav Bang kaldte "det vægabonderende tiggerproletariat" og beskrev som et uhyggeligt tog af forulykkede eksistenser, forsultne og pjaltede og fulde af utøj, småbørn og udslidte oldinge, frugtsommelige kvinder og krøblinge, rømte misfødte og tatere (9). Deres samlede antal anslås til at udgøre henved en tiendedel af befolkningen i de sjællandske landdistrikter. Dette bygger Gustav Bang i det væsentligste på udsagn fra 6 sjællandske sogne og kan således ikke umiddelbart anses for at være dækkende, hverken for Sjælland eller hele Danmark (10).

Vægtigst i fremstillingen står skildringen af fødsler uden for ægteskab, hvor forfatteren ikke blot undersøger de uægtefødte børns andel af samtlige fødte, men undersøger bl. a. hvilke kategorier af kvinder, det gik galt for, og bidrager således til at klarlægge en del socialhistoriske forhold (11).

En begyndende kritik af kirkebøgernes indhold og oplysninger forekommer i Georg Hansens undersøgelse af sædelighedsfor-

holdene blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede, hvor forfatteren finder, at kirkebøgernes kvalitet er stærkt svingende (12).

Georg Hansen mener, at materialet generelt ikke kan anvendes til at drage sociale skillelinier i landbefolkningen, idet sammenligninger af kirkebøgernes sociale betegnelser med jordebøger og fæsteprotokollers oplysninger viser, at endog samme præst ofte bruger ret tilfældige benævnelser.

Desuden peger forfatteren på, at de dødfødte volder særlige vanskeligheder, og at en del præster blot noterede de enkelte kirkehandlinger ned på en lap papir og først førte kirkebogen ved årets slutning, hvorved risikoen for fejl eller direkte manglende registreringer bliver langt større. Hertil kommer, at de steder, hvor det var muligt for Georg Hansen at foretage en sammenligning mellem præstens og degnens kirkebøger viste der sig i 7% af de undersøgte tilfælde uoverensstemmelser mellem præstens og degnens oplysninger om navne, stillinger eller dato (13).

Bogen viser bl. a., hvorledes væsentlige kredse af samfundets dannede lag i det 18. og 20. århundrede åbent vedkendte sig det tilladelige i løse forbindelser, mens man i romantikkens periode synes at have stået helt på den offentlige morals standpunkt, således som den doceredes i kirker og skoler (14). Den generelle udvikling i antallet af uægte børn viser et fald indtil midten af det 18. århundrede, konstante forhold indtil 1790'erne, hvor en langsom stigning sætte ind. Efter århundredskiftet tog udviklingen voldsom fart og fik i løbet af et årti procenttallet næsten fordoblet, og Fyn og Vendsyssel synes at ligge højest med hensyn til andelen af uægte børn (15).

I Aksel Lessens stort anlagte værk om befolkningsudviklingen i Danmark fra 1645 til 1960 anvendes kirkebøger fra perioden før 1801 til at forbinde det korrigerede tal for folketællingen i 1769 med folketallet i 1660, beregnet ud fra skattemandtallet dette år (16).

For Fyn vurderer Aksel Lassen udviklingen ud fra optællinger i kirkebøger fra etvekslende antal sogne, der i 1769 havde fra 3,7-8,6 pct. af Fyns og Langelands befolkning. Ulige sværere er forholdene for Jylland, idet der her ikke har kunnet skaffes et repræsentativt materiale for hele den behandlede periode, hvorfor Aksel Lassen har inddraget de bevarede bispelister tilbage til 1695 og derudover nøjes med stikprøver for de resterende år. For Sjælland-Møns vedkommende har forfatteren valgt at bygge på Gustav Bangs materiale fra de 30 sjællandske sogne (17).

Ved at lægge de årlige fødselsover- eller underskud til det korrigerede befolkningstal for 1660, når Aksel Lassen frem til et folketal for[†] 1769, og forskellen mellem dette beregnede folketal og det korrigerede folketællingsresultat for dette år forklæres ved vandringer.

I forhold til Gustav Bangs arbejder giver denne undersøgelse mulighed for at beregne vandringernes størrelse og arbejde med eksakte talstørrelser for udviklingen, hvor Gustav Bang kun påviste tendenser.

Men samtidig må der også stilles større kvalitetskrav til en sådan type undersøgelse, som Aksel Lassen her har foretaget. Ikke blot forudsætter det, at korrektionerne for 1660-mændtallet skal være pålidelige, men også at de beregnede fødselsover- eller underskud er fremkommet på en videnskabelig betryggende måde. Hans Chr. Johansen har i en netop publiceret artikel påvist, at den anvendte metode til undersøgelsen af de årlige fødselsover- eller underskud, som er baseret på simple optællinger i de pågældende sognes kirkebøger, kan være behæftede med særdeles alvorlige fejl, som kun kan afsløres ved en systematisk og grundig gennembearbejdning og sammenstilling af de enkelte kirkebogsregistreringer (18). Hertil kommer, at blandt andet Anders Kæare Frederiksen er fremkommet med en hård kritik af Aksel Lessens beregning af folketallet ud fra 1600-tallets mandtal (19).

† Fyn

2.3 Familierekonstitutionsmetoden.

Denne metode er en speciel teknik, som i sin nuværende form er blevet til blandt en gruppe forskere tilknyttet INED eller Institut National d'Etudes Démographiques, og går fundamentalt ud på at alle personoplysningerne fra et givet kirkebogs- eller kombineret kirkebogs- og folketællingsmateriale samles personvis eller familievis, således at en række demografiske mål, som den enkelte kirkebogsoplysning ikke indeholder, kan beregnes. Dette indebærer, at det nu er muligt at overføre statistisk-demografiske analyser på et materiale, som er århundreder ældre end de første europæiske folketællinger (20).

Et af de første resultater var Etienne Gautier og Louis Henry's undersøgelse og analyse af befolkningsforholdene i Crulai, et lille sogn i Nordfrankrig, for perioden ca. 1612 til 1800 (21), hvor det netop ud fra de sammenstillede oplysninger fra kirkebøgerne var muligt at foretage en længere række af beregninger og analyser af befolkningsforholdene.

Dette studie, sammen med Louis Henry's undersøgelser omkring Genève's befolkning (22), har i høj grad dannet skole for en længere række af tilsvarende undersøgelser af større eller mindre enheder af befolkningen, ikke blot i Frankrig, men også i en række andre lande.

Herhjemme blev familierekonstitutionsmetoden først anvendt i et studie af befolkningsforholdene i et helt herred (23). Hans Chr. Johansens undersøgelse af Røvsø herred for perioden 1787 til 1801 med inddragelse af kirkebøger og to folketællinger viste, at et kombineret dansk kirkebogs- og folketællingsmateriale var velegnet til befolkningsundersøgelser af den type, som kendes primært fra Frankrig.

Den grundige undersøgelse af kildematerialet viste, at aldersangivelserne tillod et relativt nøjagtigt gennemsnitsresultat ved beregninger af f. eks. vielsesalder og forældrenes alder ved børnenes fødsel (24). Civilstandsoplysningerne blev kun fundet fejlagtige i ét tilfælde, hvorimod der for

dødfødte måtte foretages korrektioner på 7-8 pct. af fødselsantallet, og det var ikke muligt at bestemme omfanget af underregistrering ved folketællingerne (25).

Af de mange resultater fra undersøgelsen kan nævnes, at alderen ved ægteskabets indgåelse var så høj som 34,5 år for alle viede mænd og 30,3 år for kvinder og henholdsvis 31,6 år og 27,6 år for førstegangsviede, og at børnedødeligheden androg omkring 18 pct. af alle levendefødte børn (26).

Anvendelsen af familierekonstitutionsteknikken indebærer imidlertid en del metodiske problemer, hvorefter nogle er taget op af Poul Thestrup i en befolkningsundersøgelse for Glostrup sogn for perioden 1677-1790 (27).

Forfatteren skelner mellem 3 hovedproblemer i forbindelse med anvendelsen af materialet. Dels kan der forekomme en underregistrering i materialet, og dels kan ikke alle elementer af befolkningen indgå i undersøgelsen, og endelig kan der være problemer i forbindelse med identifikation af en person fra ét register til et andet (28).

Undersøgelsen viste, at skønt navnevalget var ret begrænset, havde det ikke skabt vanskeligheder for identifikationen for hver enkelt person, og aldersangivelserne i materialet var ret præcise omend enkelte ældre var angivet 7-10 år for høje (29).

Til beregning af blødt andet fertilitetsmål kan der kun indgå familier, som er fuldt rekonstituerede, det vil sige, at alle oplysninger om vielse og barnefødsler, samt ægtefællernes død foreligger for den enkelte familie, og Thestrup demonstrerer, hvorledes de personer, der kan indgå i undersøgelsen, var socialt skævt rekrutteret med en overvægt af gårdmænd. Dette forhold var hovedsagelig en følge af en højere geografisk mobilitet for husmænd og indsiddere (30).

Forfatteren tør ikke nærmere bestemme omfanget af underregistreringer i materialet, idet der for en af de indgående landsbyer, Avedøre, kan konstateres særlig store mangler i antallet af fødte og døde.

Af undersøgelsens resultater fremgår det, at der kan påvises tydelige forskelle mellem gårdmænd og husmænd, hvad angår

både fertilitet og mortalitet, idet gårdmændene generelt havde den højeste fertilitet og den laveste børnedødelighed af de to grupper (31).

I 1976 blev der publiceret en anden sogneundersøgelse af Anders V. Kaare Frederiksen, som har gennemarbejdet Sejerø kirkebog for perioden 1663-1813 (32). Forfatteren er stærkt inspireret af en række franske forfattere på dette område og anvender mange tabuleringer og analyser, som er mulige og nemme at foretage qua EDB-teknikken.

Foruden Sejerø er der inddrøget Tårnberg sogns kirkebog for omtrent samme periode for at opnå, hvad forfatteren kelder en sammenstilling mellem et lukket og et åbent sogn (33) - en sammenligning, som dog holder, idet Tårnberg sogn desværre ikke var nået at blive gennemarbejdet, inden publikationen gik i trykken.

Kaare Frederiksen har kaldt sit arbejde et modelstudie, men er beklægteligvis alligevel gået meget hurtigt igennem kildekritikken, hvilket er desto mere ærgerligt, fordi der tilsyneladende her er fremskøffet et kildemateriale af en usædvanlig god kvalitet kombineret med en geografisk lidet mobil befolkning. Dette betyder blandt andet, at forfatteren kan fremvise langt flere rekonstituerede familier end der generelt er tale om i denne type af demografiske studier.

Selve undersøgelsen viste blandt meget andet, at ægteskabsalderen, som ved de andre studier, var meget høj, både for mænd og kvinder, og at børnedødeligheden på intet tidspunkt var under 20 pct.. Kun omkring halvdelen af alle børn overlevede deres 20 års fødselsdag og den gennemsnitlige levealder for nyfødte på Sejerø var 30,7 år i perioden 1787-1801. Desværre har Kaare Frederiksen undladt at skelne mellem forskellige erhvervsgrupper indenfor landbosamfundet og har der ved undrøget sit materiale en række interessante perspektiver (34).

Året før udkom en væsentlig større anlagt undersøgelse af

demografiske forhold, som dækkede hele Danmark og byggede på en tilfældig og stratificeret stikprøve, bestående af i alt 26 landsognes kirkebøger. Undersøgelsen dækker perioden 1741-1801 og folketællingerne 1787 og 1801 og omfatter over 65.000 personoplysninger eller 1 pct. af Danmarks befolkning ved de to folketællinger (35).

Hans Chr. Johansen redegør særdeles grundigt for kilde-materialets konsistens, fejl og mangler og når frem til meget overbevisende resultater angående kildematerialets kvalitet og de forbehold, der nødvendigvis må iagttages.

Bogen gennemgår de demografiske komponenter vielse, fødsel, død og vandring, og der skelnes i en række sammenhænge mellem gårdmænd overfor husmænd.

Undersøgelsen viser blandt meget andet, at der i landbo-samfundet var kraftige sanktioner overfor uønsket graviditet. For døtre af gårdmandsklassen kunne det ofte klares ved fæste af et husmandssted og et hurtigt bryllup, mens det oftest for de laveste sociale klasser betød udvandring fra hjemsognet. Den rigide ejendomsstruktur betød, at den gennemsnitlige vielsesalder var ret høj og højere for gårdmandsklassen end for husmandsklassen (36).

Social mobilitet af betydning forekom ikke, men derimod en betragtelig geografisk mobilitet, især i retning mod købstæderne.

Erhvervsbetegnelserne i folketællingerne viste sig at være inkonsistente, idet der for de første folketællinger såvnedes faste retningslinier for præsten til at kunne skelne mellem gårdmands- og husmandsklassen, hvilket for undersøgelsen har betydet, at det har været nødvendigt at gennemgå hver enkelt præsts registreringsmåde ved de to folketællinger (37).

Hans Chr. Johansen gør desuden op med den traditionelle opfattelse af husstandsstrukturen som bestående af 3-generations familier. Dette var kun tilfældet for omkring 10 pct. af husstandene, hvilket tildels var en konsekvens af en lavere gennemsnitlig levealder (38).

2.4 De første folketællinger.

Denne kildegruppe har været genstand for en del undersøgelser, som dels har været koncentreret om en samlet vurdering af rigtigheden af de enkelte tællingers tal for hele befolkningen, og dels har søgt at analysere primærmaterialet bl.a. ved ind^ddragelse af andre kildetyper, primært kirkebøger.

Blendt de tidligste, som har beskæftiget sig med de samlede befolkningstal, er William Scharling og Marcus Rubin (39). De var enige om, at 1801-folketællingen var dækkende, at de to foregående tællinger i 1769 og 1787 var behæftede med mangler og at der i den mellemliggende periode var sket en vis tilvækst til landet.

Adolph Jensen bestred i 1935, at der kunne være tale om en nettotilvækst, idet strømmene af ud- og indvandrede var lige store, men var enig i, at 1769- og 1787-tællingerne var mangelfulde, og at 1801-tællingen var dækkende for de faktiske forhold (40). Adolph Jensen begrundede sin vurdering af folketællingerne på følgende måde (41):

1769- folketællingen.

1. Militære personer var undtaget fra tællingen.
2. Der fandt ingen registrering af den enkelte persons navn sted, den lokale myndighed (på landet præsten) skulle blot udfærdige en tabel for områdets befolkning.
3. Der var ingen specificerede anvisninger på, hvorledes registreringen skulle foretages, hvorfor man tør regne med betydelige fejl.
4. Tællingen fandt sted om sommeren og da man tælte de-jure befolkningen (den hjemmehørende befolkning), vil der især optræde mangler for de grupper, som i sommerhalvåret var bortrejste, tjenestefolk og søfolk.
5. Der herskede i befolkningen en almindelig mistænksomhed imod registrering, da en sådan ofte var forbundet med skattebetaling. Derfor har der været en tendens til at unddrage sig denne registrering.

1787-folketællingen.

1. Hver person er med navn registreret i tællingslisterne.
2. Der foreligger en nøjere anvisning på registreringen af personerne. Befolkningen skulle møde op hos præsten for at blive opført, hvad der i det enkelte sogn kunne strække sig over flere søndage. Uden for registreringen befinder sig med stor sandsynlighed dele af den omstrejffende befolkning.
3. Tællingen finder stedigvæk sted om sommeren, hvorfor der igen vil være mangler med hensyn til tjenestefolk og søfolk, da de-jure-befolkningen tælles.

I forhold til tællingen 1769 er denne folketælling fra 1787 af stærkt forbedret kvalitet, selvom der endnu er mangler.

1801-folketællingen.

1. Optællingen fandt sted i februar, hvor tjenestefolk og søfolk ikke er bortrejste.
2. Der er ikke samme frygt for registrering i befolkningen, da de tidligere tællinger ikke havde været forbundet med skattepålæg.
3. Myndighederne havde fået en større erfaring, hvorfor registreringen er mere éntydig.
4. Der fremkom i samtiden ikke indvendinger mod nøjagtigheden af denne tælling, hvad der havde været tilfældet ved de tidligere tællinger.

Disse udsagn om folketællingernes værdi fra 1935 er kun i begrænset omfang blevet ændret af den senere forskning. Benny Brinch har for 1801-folketællingen foretaget en kontrolundersøgelse for øen Fur i Limfjorden med inddragelse af kirkebøger, lægdsruller, matrikelfortegnelser, udskiftningskort og folketællingerne 1787 og 1834 (42).

Denne kontrolundersøgelse viste, at folketællingslisterne for dette sogn i 1801 var behæftede med alvorlige mangler, idet der f. eks. for de 0-14-årige synes at mangle 60 børn,

og Benny Brinch påviser, at fejlene muligvis hænger sammen med indsamlingsproceduren, hvor kun husstandsoverhovederne blev indkaldt til tælling hos præsten (43).

Valget af øen Fur som kontrol af 1801-tællingen var imidlertid på ingen måde udslaget af et helt tilfældigt valg, men øen er tværtimod udsøgt med omhu blandt de sogne, som havde den højeste stigning i befolkningstallet mellem folketællingerne i 1801 og 1834 og rokker derfor ikke ved den generelle konstatering af, at det 19. århundredes folketællinger utvivlsomt var så korrekte, som det på nogen måde kunne forventes, når enkelte småfejl nu engang ikke kan undgås (44).

En enkelt af folketællingerne fra 1800-tallet er blevet grundigt undersøgt i Jørgen Elklits bog om metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale (45). Denne bog analyserer folketællingen 1845, som er valgt ud fra ønsket om en tælling før industrialiseringens gennembrud, og det er netop den første tælling, som medtager oplysninger om personernes fødested. Undersøgelsen bygger hovedsagelig på en stikprøve på 1 pct. af alle talte.

Kapitel II i bogen er en beskrivelse og kritisk vurdering af primærmaterialet, og konklusionen på dette kapitel er, at det ikke i undersøgelsen har været muligt at fremlægge ret mange konkrete oplysninger om kvaliteten af det bevarede materiale (46).

Hvorvidt materialet er fuldstændigt for den helhed, som det giver sig ud for at dække, mener Jørgen Elklit ikke har kunnet afgøres entydigt, hvorimod der i en række tilfælde har kunnet påvises fejl og mangler i det indsamlede materiale, således at f. eks. omkring 25 pct. af aldersopgivelserne og godt 10 pct. af fødestedsoplysningerne var forkerte, ligesom kvaliteten af erhvervsoplysningerne må antages at være dårlig, og heller ikke oplysninger om civilstand, opholdssted og familiernes antal kan antages at være fuldstændige og helt pålidelige (47).

På trods heraf mener Jørgen Elklit dog, at materialet med forbehold kan anvendes til undersøgelser af befolknings-

forhold i Danmark i perioden umiddelbart før industrialiseringen i urbaniseringen (48).

2.5 Sammenfætning.

Forskningen indenfor historisk demografi i Danmark har et næsten uoverskueligt stort kildemateriale til rådighed og indtil dato har kun 2 undersøgelser, nemlig Hans Chr. Johsens undersøgelse af 26 danske landsogne og Jørgen Elklits undersøgelse af 1845-folketællingen, kunnet gøre krav på nogen repræsentativitet, idet de begge bygger på 1 pct. af befolkningen. Men uagtet at der således eksisterer værker, som tegner et generelt mønster, er der stadig behov for undersøgelser, som viser, hvorledes det generelle varierer i det specielle og som viser udviklingen for enkelte sogne i lange tidsserier.

3. Kildekritik

3.1 Indledning

Denne kritik af kildematerialet er bygget op af i alt 3 faser. Først en kildebeskrivelse, som skildrer de normative rammer for udfyldelsen af kirkebøger og folketællingslister indtil ca. 1850, efterfulgt af en gennemgang af hvorledes disse rammer, dels generelt og dels specielt for Lyø er blevet udfyldt. Dernæst følger en gennemgang af, hvorledes det beskrevne materiale for Lyø er blevet indsamlet og bearbejdet til brug for denne undersøgelse, for endelig at slutte af med en kritik af kildematerialets værdi, udtrykt ved omfanget af mangler og fejlagtige oplysninger i materialet.

3.2 Kildebeskrivelse

3.2.1 De tidligste kirkebøger

Igennem 1600-tallet udsendtes fra den danske centraladministration side besked til biskopperne om, at præsterne i deres myndighedsområde skulle føre en kirkebog (1).

En sådan kirkebog skulle, jvf. missive til superintenden-ten over Fyns stift fra 1646, indeholde "dag og dato på hvor mange børn der fødes i sognet, hvem der stod faddere og hvor mange, der årligt blev viet og døde" (2). Biskoppen skulle selv have tilsyn med, at kirkebogen blev korrekt udfyldt af de enkelte præster.

Denne pligt til at føre kirkebog blev gentaget i Danske lov 1683 og var tillige en del af kirkeritualet for Danmark og Norge fra 1685 (3).

Gennem disse gentagne påbud om kirkebogsføring opnåedes efterhånden, at der blev ført en kirkebog i de fleste sogne i begyndelsen af 1700-tallet, men en næsten total dækning kom først ved indførelsen af den trykte kirkebog gennem re-script af 11.12. 1812.

I de forskellige påbud for kirkebogsføring i tiden indtil 1812 blev der ikke givet retningslinier for kirkebøgernes op-

bygning, og det var således op til den enkelte præst at udforme denne kirkebog efter eget ønske. Derfor foreligger der to hovedprincipper for kirkebogsføring, nemlig at præsten enten nedskrev alle typer af indførsler kronologisk uden nogen form for inddeling, eller opdelte kirkebogen efter emner, således at henholdsvis dåb, vielse, begravelse og konfirmation stod opført i hver sin kronologisk førte liste.

De tidligste kirkebøger medtager generelt ved dåbsregistreringerne oplysninger om dato, eventuelt dato for hjemmedåb, det døbte barns fornavn, fæderens eller forældrenes navne og fæddernes navne. Desuden medtager en del kirkebøger oplysninger om, hvem der bar barnet til dåben, og der kan forekomme oplysninger om, hvornår kvinderne var blevet introduceret i menigheden efter en fødsel (4). Ved vielser medtages gerne både dato for trolovelse og vielse, indtil trolovelsen blev ophævet som kirkelig handling i 1799, hvorefter kun vielsesdatoen oplyses, foruden de viedes navne og eventuelt også om de viedes civilstand. Begravelseslisterne oplyser normalt om datoen for jordpåkastelsen, den begravedes navn, for børn tillige fæderens navn og ofte alderen på den begravede. Efter konfirmationens indførelse i 1736 medtager en del kirkebøger en liste over de konfirmerede, hvor deres navne og også gerne alder, samt undertiden karakterer for kundskaber, er oplyst (5).

Kirkebogen for Lyø starter i 1728 i forbindelse med et præsteskit og forløber uden lækuner frem til 1845 og videre. Den er ført af i alt 8 hænder, både degne og præster, og har et udtalt præg af ensartet førelse, idet formen af de enkelte registreringer er blevet overtaget fra forgængeren, og der kan generelt ikke skelnes mellem de forskellige hænder, hvad angår antallet af oplysninger som medtages, når der ses bort fra et skifte i 1780 og overgangen til den trykte kirkebog.

Kirkebogen er fra begyndelsen tredelt med en særskilt liste over døbte, begravede og viede og adskiller sig med hensyn til form og indhold ikke væsentlig fra det generelle mønster for kirkebogsføring, således som det er skitseret ovenfor.

For dåbslistens vedkommende er fæderens erhverv kun undertegelsesvist medtaget før 1780 og er derefter oplyst ved næsten alle registreringer. Dåbslisten indeholder en del død-

fødte og medtager ved næsten alle fødte moderens navn, hvorimod oplysninger om forældrenes alder og oprindelsessted mangler konsekvent.

Begravelseslisten medtager normalt for gifte kvinder eller enker mændens navn, hvorimod det for mænd ikke oplyses, om de er gifte. For børn er moderens navn kun undtagelsesvis medtaget, og det er da næsten altid i forbindelse med uægte eller dødfødte børn, hvor så faderens navn ofte er uoplyst. Som ved dåbsregistreringerne er faderens erhverv generelt først medtaget fra omkring 1780. Aldersoplysninger findes for næsten alle begravede med undtagelse af perioden 1728-1731.

Vielseslisten indeholder fra 1780 oplysninger om de vielses civilstand og i de fleste tilfælde tillige om erhverv. Der forekommer desuden i vielseslisten otte tilfælde af, som det udtrykkes: "Hans Kongelige Mæjestæts allernådigste tilladelse til indgåelse af ægteskab". En sådan tilladelse var nødvendig i tilfælde af familie[†] mellem de to ægtefæller i indtil 3. led og dertil også, hvis den nye hustru havde familierelationer til den afdøde hustru (6).

Foruden disse tre lister indeholder den tidlige kirkebog en liste over de konfirmerede fra 1736 og frem, og tillige en liste over uægtefødte og publice absolverede, som dækker perioden fra 1735 til 1761 og rummer i alt 12 indførsler, hvorefter 5 er uægte børn (7).

Af brevene til biskopperne fremgik det, at de havde pligt til selv at føre opsyn med kirkerne og kirkebogsføringen. ⁽⁷⁾ Den første gang det fremgår af kirkebogen, at en biskop har aflagt visitats er i 1788, hvor biskoppen indføjede i kirkebogen: "... med menigheden og dens ungdom såre vel fornøjet" og derefter henvendt til præsten: "Ved barnedåbs anmeldelse bør moderens navn ligeså lidt glemmes som faderens". Denne påmindelse til præsten synes urimelig, idet moderens navn kun mangler én gang i de foregående 5 år, hvorimod det mangler næsten konsekvent i begravelseslisten, men viser, at der i samtiden faktisk er foretaget en vis kontrol med kirkebogsføringen.

†skab

3.2.2 Den trykte kirkebog fra 1812-rescriptet.

I 1812 udsendte Det danske Cancelli et rescript om ændret kirkebogsføring, fordi, som det udtryktes: "Vi haver bragt i erfaring, at kirkebøgerne.... føres på forskellige måder, samt at disse bøger mangler den fuldstændighed, som de bør have..." (8). Den nye standardiserede kirkebog, som hermed blev introduceret og som skulle føres in duplo, bestod af 7 forskellige trykte skemaer, på hvilke der foruden de kendte indførsler om døpte, begravede, viede og konfirmerede, tillige skulle oplyse om til- og afgang fra sognet, samt et jævnførelsesregister, hvori alle personer i kirkebogen skulle opregnes.

I løbet af ganske få år blev den nye, trykte kirkebog taget i brug i næsten alle sogne og indførelsen af disse trykte skemaer betyder generelt en stærk forøgelse af det samlede antal oplysninger, som medtages ved hver indførsel. Således oplyser dåbslisterne nu generelt foruden de tidligere anførte oplysninger tillige om fødselsdato, faderens erhverv og bopæl samt moderens navn. Ved vielser medtages de viedes ældre, erhverv og opholdssted og ved begravelse dødsdag og den begravedes erhverv og opholdssted.

På Lyø sker overgangen til den nye trykte kirkebog så sent som i 1817 i forbindelse med et præsteskit, men hvor præsten har gjort sig den ulejlighed at medtage oplysninger tilbage til 1814, hvilket har betydet, at de ovennævnte forøgelser af oplysningernes antal ved kirkebogsregistreringerne gør sig gældende allerede fra dette år. I øvrigt adskiller kirkebogens oplysninger sig ikke fra det generelle mønster på anden måde, end at der i vielseslisten er opgivet de viedes fødselsår, i stedet for alder på vielsestidspunktet.

Til- og afgangslisten starter, på trods af et indskærpende rescript om den førelse af 24/7 1822, først i 1830 og medtager personernes navne, fødselsår, erhverv og hvilken dato, personerne enten er afgået fra eller ankommet til sognet, samt hvorfra eller hvortil de vandrer.

Kirkebogen for Lyø starter således ret sent af en dansk

kirkebog, men har til gengæld den fordel at være ført uden lækuner, og at den medtager lidt flere oplysninger ved de enkelte kirkebogsindførsler end hovedparten af de danske kirkebøger, som går tilbage til 1700-tallet.

3.2.3 De første folketællinger

Den første folketælling i Danmark fandt sted i sommeren 1769, og ved denne tælling indhentede centraladministrationen ved hjælp af et fast skema oplysninger om antallet af kvinder og mænd og fordelingen af disse på et begrænset antal aldersklasser, ligesom man skelnede mellem ugifte og gifte. Desuden søgte man at inddele befolkningen i 9 erhvervsgrupper(9).

For de følgende tællinger i 1787, 1801, 1834, 1840 og 1845 er navnelisterne næsten bevaret fuldstændigt og er udfyldt af enten præsten eller degnen. På denne navneliste skulle der for hver person angives navn, alder, stilling i husstanden, civilstand og eventuelt erhverv. Hertil kommer, at listerne fra 1834 blev ledsaget af udførlige instrukser, som skulle sikre en nogenlunde ensartet udfyldelse (10). Fra 1840 skulle angives antallet af familier i hver gård og hvert hus og fra 1845 tillige oplyses om de enkeltes fødested med angivelse af enten købstad eller amt og sogn.

De to første tællinger i 1769 og 1787 blev afholdt om sommeren og de følgende om vinteren, i februar måned, hvilket blandt andet skete af hensyn til fiskerne, som oftest ikke var hjemme om sommeren. I øvrigt hævde man faktisk taget hensyn til dette problem, idet den befolkning man ønskede at tælle var den hjemmehørende befolkning (de jure), hvilket betød, at personer, som på tællingsdagen var midlertidigt fraværende, skulle medtælles. Der skelnedes dog ikke klart mellem de jure og de facto-princippet, idet udlændinge skulle medtælles.

I praksis foregik de første tællinger ved, at præsten fra prædikestolen indkaldte husfædrene til tælling og fortsatte de følgende søndage, indtil alle var tælt. Denne ordning kun-

ne medføre, at det varede adskillige uger, inden listerne var færdigudfyldte. Derfor ændredes denne praksis i 1834-tællingen til, at skolelærerne skulle gå fra hus til hus og fortsætte tællingen de følgende dage, indtil alle var talte, og præsternes arbejde blev indskrænket til at føre overopsyn med tællingen.

Frå 1834 skulle præsten eller skoleholderen foruden mandtalslisterne udfylde et skema, dels med oplysninger om antallet af kvinder og mænd og fordelingen af disse på 5-års aldersgrupper, inddelt efter civilstand og ^{dels} med oplysninger om næringsvejene, foruden oplysninger om religionsbekendelser.

For Lyø er alle 6 folketællinger bevaret, men på grund af, at der for 1769-folketællingen ikke er bevaret navnelister, er det kun de fem andre, som er indgået i nærværende undersøgelse. Af de skemaer, som frå 1834 skulle medfølge folketællingerne, er kun skemaet for 1845 bevaret.

3.3 Materialeindsamling og bearbejdelse

Grundmaterialet til denne undersøgelse af befolkningsforholdene i Lyø sogn for perioden 1728 til 1845 er indsamlet på Landsarkivet for Fyn i Odense, hvor kirkebøgerne i originalen og folketællingslisterne, i kopi, findes for øen (11).

Selve indsamlingen er foregået i 3 tempi, idet der først er foretaget en total udskrift af de ovennævnte kilder for Lyø sogn over på kodeark til hulkort. Det anvendte kodesystem er udviklet af Hans Chr. Johansen til brug for undersøgelsen af de 26 landsogne, og til brug for nærværende undersøgelse er der kun foretaget ubetydelige korrektioner og ændringer. Derefter er oplysningerne overført til hulkort på Odense Datacentre. Efterhånden som hulningen af de i alt 11 anvendte hulkorttyper skred frem, blev der foretaget separate udskrifter for de enkelte hulkorttyper og i hvert enkelt tvivlstilfælde draget sammenligninger med kildematerialet på landsarkivet.^[11]

Efter at denne tidskrævende kontrol af det indsamlede ma-

teriale var tilendebragt og alle oplysningerne overført til hulkort, blev de transmitteret til NEUCC (Danmarks tekniske Højskole) og lagret på bånd.

Til hjælp for den egentlige sortering af de indsamlede oplysninger, som har til formål at samle alle oplysninger om hver enkelt person (kausuistik), blev der foretaget en maskinel udskrift efter fornavn, efternavn og årstæl. Denne maskinelle sortering blev derefter suppleret af en manuel gennemarbejdning og endelig med en særlig kontrol i kildematerialet af de registreringer, som ikke her kunnet sættes i forbindelse med andre.

3.3.1 Identifikationsproblemer.

Identifikationen mellem registreringerne af de forskellige typer af kirkebogsindførsler og folketællinger er præget af en række vanskeligheder. Karakteren af disse vanskeligheder er forskellig fra materiale til materiale og er nært forbundet med de indsamlede oplysningers validitet og reliabilitet, antallet af oplysninger pr. indførsel og størrelsen af den population, som gøres til genstand for undersøgelsen, foruden vandringsintensitet og navnesammenfald.

Betydningen af identifikationen for et befolkningsstudie kan næppe overvurderes, idet næsten alle beregninger bygger på og forudsætter kendskab til mere end den enkelte kirkebogsindførsel af dåb, vielse eller begravelse.

Ved indsamlingen af kildematerialet er det vigtigt, at der sikres en næsten fuldstændig identitet mellem kildemateriale, kodeark og hulkort. Jørgen Elklit anfører 3 forhold, som kan gøre sig gældende ved kodningen af et ældre dansk materiale. For det første, at kilden skal være læsbar og oplysningerne fuldstændige, idet ufuldstændige oplysninger kan tænkes at blive kodet forskelligt, alt efter hvordan de opfattes. Dernæst krav til kodningen om, at koderne skal være systematiske, fuldstændige og hinanden gensidigt udelukkende (12) og endelig krav til koderen selv f. eks. angående moti-

vation og kendskab til datidens samfundsforhold i almindelighed. For nærværende undersøgelse er både kodningen og hulningen foretaget af forfatteren selv, hvilket foruden motivationen her betyder at afvigende fænomener er blevet kodet ens for hele materialet og er blevet opfattet ens af både koder og fortolker.

Selv med den største omhyggelighed kan der nemt indtræffe personlige fejl i overførslen af oplysninger fra kildematerialet til magnetbånd. Elklit nævner en fejlprocent på 0,5 mellem kilde og kodeark, og Henning Nygård Larsen vurderer chancen for at en koder skriver forkert i aldersangivelser til at være højst 2 pct., hvilket sidste velnok er lovlig højt sat, idet der under kodningen meget hurtigt opnås en vis rutine (13).

Ved arbejdet med populationer fra de forrige århundreder vil man ofte støde på problemer med navnesammenfald, idet navnevalget traditionelt var koncentreret om ganske få navne, hvilket også gjorde sig gældende på Lyø (14). Som det fremgår

Tabel 3.1 Fordelingen af de 8 mest anvendte fornavne for begge køn i det indsamlede materiale.

Mændkøn		Kvindekøn	
navn	% af alle	navn	% af alle
Hans	19	Ane/Anne/Anna	27
Peder	13	Maren	14
Rasmus	10	Karen	12
Anders/andress	8	Mette	7
Niels	7	Johanne	7
Lars/Lauridtz	7	Marie/Maria	5
Jørgen	5	Kirsten/Kirstine	5
Mads	5	Woldborg/Velborg	4
32 andre navne	25	25 andre navne	20
I alt	99	I alt	101
n = 632		n = 545	

af tabel 3.1 gjorde koncentrationen på enkelte fornavne sig stærkest gældende for kvindernes vedkommende, idet kun 3 navne dækker over halvdelen af kvindernes fornavne og et enkelt, Ane, dækker alene 27 pct. Men der er typisk tale om sammen-

stillinger af fornavne med Ane, såsom Ane-Malene, Ane-Margrethe, Ane-Martine, Anna Hedvig eller i alt 18 forskellige sammenstillinger som letter identifikationen betydeligt. Et andet problem i forbindelse med navnene, er brugen af stillingsbetegnelsen som efternavn, ligesom oprindelsen kan findes anvendt, således at Anders Nielsen både optræder som Anders Nielsen Smed og Anders Smed. Dertil kan en ændret stavemåde af efternavnet bidrage til, at Anders Laersen kan findes som Anders Biørnø, Anders Lauridtsen og Anders Larsen.

For Lyø's vedkommende har disse ovennævnte faktorer ikke voldt vanskeligheder ved identifikationen, idet antallet af personer er ret begrænset, og kildematerielets righoldighed af oplysninger generelt har gjort muligheden for fejlidentifikation meget ringe. Endelig er der ved identifikationen taget hensyn til, om der er logiske uoverensstemmelser mellem oplysningerne, f. eks. at ægtefællerne ved en vielse ikke må være under 16 år, at kvinder, der får børn døbt, ikke er væsentlig over 50 år gamle, og at personer, som bliver genviet, vitterligt har mistet deres tidligere ægtefælle, hvilket begrænser fejlidentifikationsmulighederne yderligere(15).

I praksis viste der sig ved identifikationen to hovedproblemer, nemlig forbindelsen mellem vielsesregistreringen og og dåbsregistreringen for de viede og forbindelsen mellem tjenestefolkene fra folketællingslisterne til dåbslisten.

Mens der i dåbslisten generelt opgives både faderens og moderens navne, indeholder vielseslisten kun de co-puleredes navne, indtil der i 1780'erne kommer civilstændsopgivelser, og først efter 1814 kan de viedes ældre beregnes, hvilket især for den ældre kirkebog kan give identifikationsvanskeligheder til dåbslisten. Problemet afhjælpes dog tildels ved, at de fleste viede findes i 1787-folketællingen, hvorved man ud fra aldersoplysningen kan finde frem til dåbsåret og til lige har en ypperlig kontrolmulighed for eventuelle overlevende børn af ægteskabet. Derudover kan dåbsregistreringen hyppigt findes, hvis personen er begravet i sognet, idet der i den forbindelse opgives en dødsalder. Desforuden kan der

hentes en del hjælp fra skifteprotokoller, hvor bl. a. ægtefællens navn, samt arvingers, herunder overlevende børn, navn erhverv, alder og civilstand, opgives. Især denne kilde er af betydning som hjælp til bl.a. identifikation, idet den er uafhængig i forhold til kirkebøger og folketællinger, som skiftevis er ført af degne og præster (16), men skifterne har deres begrænsninger, idet de mangler i en del tilfælde, hvor det fortrinsvis drejer sig om mindre boer (17).

Til forskel fra vielseslisten foreligger der generelt for tjenestefolkene i folketællingerne foruden oplysninger om navn desuden personernes aldre, hvilket i høj grad letter identifikationen med en dåbsregistrering. Når en sådan identifikation imidlertid kun her kunnet finde sted i de færreste tilfælde hænger det sammen med, at tjenestefolkene traditionelt udgjorde et vandringsintensivt befolkningsselement (18).

I modsætning til det almindelige mønster i familierekonstitutionsstudier, hvor man ^{efter}vendt identifikation samler oplysningerne om hver enkelt familie på et specielt ark (19), er oplysningerne her blevet fordelt på enkeltpersoner (kausuistik), således som det er beskrevet af Hans Chr. Johansen (20). Imidlertid er der til forskel fra Hans Chr. Johansens indsamlingsprocedure i nærværende undersøgelse foretaget en dobbeltregistrering ved f. eks. barnedåb, således at der både for moderen og faderen er udskrevet kort over kirkehandlingen.

Denne arbejdsforstørrende procedure er foretaget primært af hensyn til ønsket om en sikrere identifikation imellem de forskellige kirkebogsindførsler, primært fra 1700-tallet. Hertil kommer, at det på denne måde i højere grad er muligt at følge den enkelte kvinde gennem flere ægteskaber, og ikke mindst ved uægte børn har den valgte metode vist sig frugtbar, idet faderens navn mangler generelt ved uægte børn, som er født før år 1800, og denne metode letter eftersporingen af mødrene til disse uægte børn.

En afspejling af identifikationsmulighederne i materialet ses i tabel 3.2, som viser, hvorledes de indsamlede 4815 hul-

Tabel 3.2 Fordelingen af antallet af oplysninger pr. person i det indsamlede materiale.

Antal oplysninger	Antal personer	% af alle personer
1 oplysning.....	282	23
2 oplysninger.....	351	29
3 -	150	12
4 -	106	9
5-6 -	93	8
7-8 -	85	7
9-10 -	68	6
11 eller flere.....	83	7
I alt	1218	101

kort er fordelt på de i alt 1218 personer i materialet. Det giver således 4 hulkort pr. person i gennemsnit og den person, som har flest oplysninger, er gårdmand Jens Pedersen, gift 1744, med ikke mindre end 26 hulkort.

For undersøgelsen over de 26 landsogne optrådte over 50 pct. af de indgående personer kun med en enkelt registrering, og for 10 pct. 4 eller flere oplysninger (20a). For Lyø foreligger der 4 eller flere oplysninger for 37 pct. af alle personer, hvilken forskel der dog i høj grad kan tilskrives den forskellige registreringsmåde for de to undersøgelser. Indsamlingsformen til nærværende undersøgelse indebærer et fuldstændigt stop med 1845, hvilket bevirker, at der i kildematerialet kan findes yderligere oplysninger om nogle af de personer, der er omfattet af undersøgelsen, blot ved at gå ud over de fastlagte tids- og stedsrammer. Derfor er tabellerne 3.2 og 3.3 kun udtryk for et minimum af oplysninger pr. person, der under optimale omstændigheder vil kunne trækkes ud af materialet. Det store antal personer, som er fundet både i dåbs-

Tabel 3.3 Antallet af identificerede personer fra dåbs- og begravelseslisten til et andet register.

	Antal regi- streringer	Heraf også fundet i:								
		11	12	13 ¹	14 ²	87	01	34	40	45
Dåbslisten.....	648	-	340	194	175	159	146	175	193	203
Begravelseslisten.....	601	340	-	209	198	167	109	47	24	9

Anmærkning: 11 = dåbsliste, 12 = begravelsesliste, 13 = vielsesliste, 14 = fået et barn døbt, 87 = folketælling 1787, 01 = folketælling 1801 og så fremdeles.

1. Personer, som er viet mere end én gang er kun medtalt én gang

2. Kun det første barn er medtalt.

og begravelseslisten jvf. tabel 3.3, er i høj grad en konsekvens af den høje børnedødelighed.

Poul Thestrup opregner i sin undersøgelse af Glostrup sogn 4 punkter,^{Som}skel opfyldes for at forhindre, at identifikation skal blive for usikker (21):

1. Den eftersøgte persons for- og efternavn skal være kendte
2. Faderens navn skal være kendt
3. Det skal være kendt, at faderen har boet i sognet
4. Disse oplysninger skal kunne genfindes ved dåben.

Disse 4 betingelser udgør ideet for en identifikation, men er ingenlunde problemfrie. Identifikationsbetingelserne må nødvendigvis afhænge af, hvilke typer af oplysninger der er til stede i det givne materiale og i hvilken forbindelse. For

Lyø er disse 4 betingelser kun til stede i et vist omfang ved tilbagesøgning fra folketællinger til dåbslister og der kan ved at opstille så stringente krav kun foretages forholdsvis få, men til gengæld sikre identifikationer. Omvendt vil mindre stringente krav betyde flere, men til gengæld lidt usikre identifikationer, men derved opnås en større repræsentativitet og færre isolerede registreringer. Hvor meget der med rimelighed kan slækkes på kravene til identifikationssikkerheden afhænger meget af de enkelte kildematerialer og må afgøres individuelt under hensyntagen til formålet med identifikationen. Der må som et absolut minimum kræves mindst én samstemmende oplysning og dertil, at der ikke må være inkonsistens mellem de øvrige oplysninger i indførslerne. Men som nævnt kan der kun meget vanskeligt angives retningslinier for identifikationen, idet denne i høj grad for hvert enkelt kildemateriale beror på dets validitet, reliabilitet og præcision.

3.4 Kildematerialets værdi.

For at kunne anvende det indsamlede kildemateriale på en meningsfyldt måde, er det nødvendigt at søge at klarlægge

fejlkilder og mangler for derigennem at danne sig et indtryk af materialets kvalitet.

Som påpeget af Hans Chr. Johansen i sin undersøgelse af befolkningsudviklingen i det 18. århundrede, kan kvaliteten af det indsamlede belyses gennem 2 hovedspørgsmål, nemlig om de indsamlede oplysninger er pålidelige, og om kilderne er fuldstændige (22), det vil sige, om de er dækkende for den historiske virkelighed, som danner baggrund for deres eksistens, eller med andre ord, om der mangler registreringer i enten kirkebogen eller folketællingerne. Hertil kan man så knytte spørgsmålet om, med hvilken præcision oplysningerne er givet.

Pålideligheden af oplysningerne i det indsamlede materiale er af meget stor betydning for hele arbejdet, idet familierekonstitutionsmetoden netop bygger på, at det ud fra identificerende oplysninger fra den enkelte kirkebogsindførsel er muligt at foretage en sammenstilling af de enkelte begivenheder for hver enkelt person, for derigennem at opnå et mere sigende udtryk for befolkningsforholdene.

3.4.1 Kildematerialets pålidelighed.

En ret udbredt metode til undersøgelse af pålideligheden af materialet er en sammenstilling af de forskellige typer af registreringer med henblik på at kontrollere aldersangivelserne. I det indsamlede materiale forekommer der aldersopgivelser i begravelseslisten fra 1731 og frem, i folketællingerne og i vielseslisten efter 1813.

Tabel 3.4 Fordelingen af aldersangivelserne omkring de runde cifre i begravelseslisten 1731-1845.

Sidste ciffer i aldersangivelsen	Aldersgruppe									I alt
	08-12	18-22	28-32	38-42	48-52	58-62	68-72	78-82	88-92	
8 år.....	3	6	4	3	3	2	6	5	4	36
9 -	-	3	3	2	2	1	11	6	1	29
0 -	3	1	5	5	2	7	4	10	-	37
1 -	3	4	3	1	5	5	9	4	1	35
2 -	1	3	6	2	3	4	7	7	-	33
I alt	10	17	21	13	15	19	37	32	6	170

For at belyse pålideligheden af aldersoplysningerne i begravelseslisten er der i tabel 3.4 foretaget en opstilling med henblik på at undersøge den generelle antagelse om en tendens til at opgive "runde aldre". På trods af det ringe antal aldersopgivelser, afspejles der i tabellen en tendens til, at personer, hvis faktiske dødsalder endte på 9, blev forhøjet til nærmeste runde alder.

Et mere præcist udtryk for pålideligheden af aldersangivelserne i begravelseslisten fås gennem en sammenligning med dødsregistreringen for de døde. En sådan sammenstilling

Tabel 3.5 Fordelingen af afvigelser mellem alder opgivet i begravelseslisten og beregnet alder ud fra dødsregistrering for alle personer på 1 år og derover.

Afvigelse i år	Alder i begravelseslisten (år)										I alt
	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-	
	antal personer										
-+5 år.....											
+4 =											
+3 -							1				1
+2 -							1				1
+1 -		1		2			1	1			5
0 -	52	20	10	9	4	9	15	11	8	2	140
1 -	5	6	5	5	1	4	10	13	9		58
2 -					1			3			4
3 -								1			1
4 -											
5 -							1				1
I alt	57	27	15	16	6	13	29	29	17	2	211
Gennemsnitlig											
afvigelse.....	0,1	0,2	0,3	0,2	0,5	0,3	0,3	0,7	1,1	-	0,3
Standardafvigelse....	0,3	0,5	0,5	0,6	0,8	0,5	1,3	0,8	0,5	-	0,7

er vist i tabel 3.5, hvor der dog er set bort fra børn, som døde indenfor det første leveår. Tabellen viser en meget høj grad af overensstemmelse mellem den faktiske alder og alder opgivet i begravelseslisten, men afslører tillige, at der har været nogen usikkerhed med hensyn til angivelse af løbende alder overfor faktisk alder. Spredningen viser en tendens til større usikkerhed ved højere alder. Tabellens værdier for spredningen må nødvendigvis være udtryk for et minimum, idet stærkt afvigende aldersangivelser for personer med et omtrentligt nævnesammenfald oftest vil hindre en identifikation. Også

i denne forbindelse optræder de generelle problemer ved familierekonstitutionsmetoden, idet kun personer, for hvem der foreligger både en dåbs- og begravelsesregistrering, kan medgå i en sådan undersøgelse, hvilket betyder, at de mere vandringsintensive elementer af befolkningen vil blive underrepræsenteret. Herudover betyder den årrække på 118 år, som undersøgelsen dækker, at f. eks. aldersangivelser på 70 år og derved kun kan kontrolleres for 1800-tallet på denne måde.

Omtrent de samme indvendinger kan man rette mod de følgende undersøgelser af aldersoplysningerne i folketællingerne, som dels er foretaget som en sammenligning mellem aldersoplysningen i folketællingen og den faktiske alder, udtrykt i dåbslisten og dels en intern sammenligning mellem de enkelte folketællingslister.

Tabel 3.6 Fordelingen af afvigelser mellem alder opgivet i folketællingen 1787 og dåbsåret (beregnet som 1787 + alder i folketællingen + dåbsår).

Afvigelse i år	Alder i folketællingen										I alt
	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-	
+5 år.....					1						1
+4 -											
+3 -	1										1
+2 -				1							1
+1 -	16	12	6	4	9	6					53
0 -	19	17	14	7	19	8					84
1 -	1	1	3	2		3					10
2 -			1	1							2
3 -											
4 -											
5 - +											
I alt	37	30	24	15	29	17					152
% af alle ¹	86	67	67	65	91	85					67
Gns. afv.....	+0,5	+0,4	0,0	+0,1	+0,5	+0,2					+0,3
Std. afv.....	0,7	0,5	0,7	1,0	1,0	0,7					0,8

1. Procent af alle i den pågældende aldersgruppe.

Tabel 3.6 viser en sådan sammenstilling mellem det beregnede dåbsår ud fra folketællingen 1787's aldersoplysninger og de fundne dåbsår. Den let forenkede beregningsmåde af aldersvariationen, som ikke tager hensyn til datoer, betyder kun en mindre forøgelse af den samlede afvigelse og har **ringe** betyd-

ning for det samlede resultat. Kirkebogen starter først i 1728, hvilket betyder, at der i tabellen ikke optræder personer, som er mere end 60 år gamle.

Tabellen viser en meget klar overensstemmelse mellem folketællingens aldersangivelser og den faktiske alder, og standardafvigelsen er så lav som 0,8, og ingen tendens til større usikkerhed ved højere alder.

De følgende to tabeller 3.7 og 3.8 viser resultatet af

Tabel 3.7 Fordelingen af afvigelser mellem alder opgivet i folketællingen 1801 og dåbsåret (beregnet som $1801 + \text{alder i folketællingen} + \text{dåbsår}$).

Afvigelse i år	alder i folketællingen									I alt
	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-
+5 år.....										
+4 -										
+3 -		1				2				3
+2 -						1				1
+1 -		4	4	3	2	3	5	1		22
0 -	19	17	20	19	9	14	8	2		108
1 -	2	3	5	1	1		1			13
2 -					1					1
3 -										
4 -										
5 -							1			1
I alt	21	25	29	23	13	20	15	3		149
% af alle ¹	88	78	67	96	60	83	83	30		76
Gns. afv.....	0,1	+0,2	0,0	0,1	0,0	+0,6	0,1	+0,3		+0,1
Std. afv.....	0,3	0,8	0,6	0,4	0,6	1,0	1,4	0,3		0,8

1. Procent af alle i den pågældende aldersgruppe.

helt tilsvarende undersøgelser for henholdsvis 1801- og 1834-tællingens vedkommende og har et tilsvarende sæt fejl og mangler, som gjorde sig gældende ved tabellen for 1787-tællingen. I undersøgelsen over 1801-folketællingen ligger aldersgrænsen ved 74 år, mens der for 1834-tællingen ikke gør sig nogen aldersgrænse gældende.

De tre tabeller afspejler en næsten forbløffende overensstemmelse med standardafvigelser på henholdsvis 0,8, 0,8 og 0,4, hvilket må være en konsekvens af sognets lidenhed og veldefinerede periferi, hvilket har betydet, at præsten eller degnen, foruden at have været meget omhyggelig, tillige har

Tabel 3.8 Fordelingen af afvigelse mellem alder opgivet i folketællingen 1834 og dåbsåret (beregnet som 1834 + alder i folketælling + dåbsår).

Afvigelse i år	alder i folketællingen										I alt
	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-	
-+5 år.....											
+4 -											
+3 -											
+2 -											
+1 -	11	6	4	1	4	4	2	3			35
0 -	28	19	22	17	13	15	6	9	2	1	132
1 -			1					1			2
2 -											
3 -											
4 -											
5 - +											
I alt	39	25	27	18	17	19	8	13	2	1	169
% af alle ¹	95	51	50	64	61	73	80	72	100	100	66
Gns.afv.....	+0,3	+0,2	+0,1	0,0	+0,2	+0,2	+0,3	+0,2	0,0	0,0	+0,2
Std.afv.....	0,5	0,4	0,3	0,2	0,4	0,4	0,4	0,4	-	-	0,4

1. Procent af alle i den pågældende aldersgruppe.

kendt sognets indbyggere godt.

Vandringsproblematikken er afspejlet i tabellerne, idet de udregnede procentsatser for andelen af en 10-års aldersgruppe, som medgår i tabellernes undersøgelser, viser, at det især er de 10-19- og 20-29-årige, som vandrer, hvilket især gør sig gældende for 1834-tællingen, hvor kun halvdelen af de tælte fra folketællingen i disse aldersgrupper har kunnet indgå i undersøgelsen.

For folketællingerne 1840 og 1845 er der foretaget parallelle undersøgelser, og resultatet af disse undersøgelser hævde så stor en overensstemmelse med de tre viste, er de er blevet udeladt.

Jørgen Elklit påviser for 1845-tællingen, at ca. 25 pct. af aldersangivelserne og omkring 10 pct. af fødestedsoplysningerne var forkerte (22a). For Lyø er alle, på nær 2 pct., ikke fundet i det opgivne sogns dåbsliste. Med hensyn til aldersopgivelserne har 1 opgivet 2 år for meget, 11 opgivet 1 år for meget, mens 10 har opgivet 1 år for lidt, eller en

Tabel 3.9 Fordelingen af afvigelser mellem alder opgivet ved folketællingerne 1787 og 1801.

Alders- forskel	alder ved folketællingen 1787								I alt
	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	
-11 år.....					1				1
12 -	1						1		2
13 -	13	12	6	3	7	6	1		48
14 -	16	6	12	6	13	4	2		59
15 -	1	2	5	3	2	3	1		17
16 -			1			1	1		3
17 - +		1			2	1			4
I alt	31	21	24	12	25	15	6		134
% af optalte ¹	72	47	67	52	78	75	43		59
Gns. afv.....	13,5	13,7	14,0	14,0	13,9	14,1	14,0		13,9
Std. afv.....	0,6	1,0	0,8	0,7	1,2	1,2	1,3		1,0

1. Procent af alle optalte i 1787-tællingen i den pågældende aldersgruppe.

standardafvigelse på 0,3 og en fejlprocent på 8. Dog skal der tages et mindre forbehold for i alt 12 personer, som ikke har kunnet indgå i undersøgelsen.

Der kan foretages en anden type undersøgelse af aldersangivelserne i folketællingerne, idet ^{man}vi stedet for at sammenligne med den faktiske alder fra dåbslisten, kan sammenligne

Tabel 3.10 Fordelingen af afvigelser mellem alder opgivet ved folketællingerne 1801 og 1834.

Alders- forskel	alder ved folketællingen 1834								I alt
	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	
-29 år.....							1	1	2
30 -									
31 -					1				1
32 -					1	1		2	4
33 -			9	10	17	3	12	1	53
34 -			1	5	3	4	1		14
35 -				1					1
36 -									
37 -									
I alt			10	18	21	8	15	2	75
% af optalte ¹			36	64	81	80	83	100	30
Gns. afv.....			33,1	33,2	33,1	33,0	32,9	31,0	33,0
Std. afv.....			0,3	0,9	0,4	1,6	0,4	2,0	0,9

1. Procent af alle optalte i 1834-folketællingen i den pågældende aldersgruppe.

aldersangivelserne i en anden folketælling for de samme personer. En sådan undersøgelse vil, som den foregående, blive præget af mere stabile befolkningsselementer, men derimod vil der for denne undersøgelse kunne indgå personer, som er tilvændret sognet. Tabel 3.9 og 3.10 viser sådanne sammenligninger mellem to folketællingers aldersoppgivelser, og afspejler et generelt problem, idet de forholdsvis store tidsmæssige spring stærkt reducerer det antal personer, som kan indgå i en sådan type undersøgelse. Som ved den foregående undersøgelse kan der konstateres en meget høj grad af sammenfald mellem oplysningerne om alder i to på hinanden følgende folketællinger med værdier for standardafvigelsen på henholdsvis 1,0 og 0,9.

Sammenfattende kan derfor siges, at materialet ud fra de foretagne undersøgelser synes at have en meget høj grad af pålidelighed, - et indtryk som styrkes af, at der ikke er konstateret fejl i civilstandsoppgivelserne, hverken i folketællingerne eller i kirkebogen.

3.4.2 Manglende registreringer i kildematerialet.

Det generelle indtryk af svaghederne i den tidlige kirkebogsføring i Danmark er, at der navnlig forud for 1770'erne mangler oplysninger om adskillige fødte og døde, af størrelsesordenen 10 til 20 pct. og i slutningen af 1700-tallet på 5 til 10 pct. (23). Ibegyndelsen af 1800-tallet indførtes den trykte kirkebog, og dermed reduceredes manglerne formodentlig yderligere.

Disse mangler kan være tilfældige, selektive eller systematiske. Tilfældige mangler kan f.eks. opstå ved, at præsten i en periode har været syg eller ved simpel forglemmelse, hvorimod selektive udeladelser nærmere rammer bestemte grupper i samfundet. Systematiske mangler kan forekomme i de tilfælde, hvor præsten opfatter kirkebogen som en fortegnelse over kirkelige handlinger og derfor udelader alle udøbte børn.

Udeladelsernes karakter og antal varierer meget fra kirkebog til kirkebog og kræver en omhyggelig detailundersøgelse

af hver enkelt, med undersøgelser af, om en eller flere af de 3 typer af mangler gør sig gældende. Hertil kommer, at det ofte ikke er nok at foretage disse undersøgelser for hele kirkebogen under ét. Ideelt set må undersøgelserne udvides til at omfatte hver en-este hånd, hvilket dog i praksis ofte er meget vanskeligt og her udeladt, idet der for mange hænder kun foreligger et ret begrænset antal registreringer.

3.4.2.1 Dødfødte

En korrekt registrering af et dødfødt barn i en kirkebog ville kræve en indførsel både i dåbs- og begravelseslisten. I praksis viser det sig, at præsterne i deres kirkebogsføring har anvendt vidt forskellige fremgangsmåder, som generelt giver problemer med at anslå antallet af dødfødte (24).

I Lyø kirkebog forekommer de dødfødte både i dåbs- og begravelseslisten, således at i alt 22 børn er nævnt i dåbslisten som dødfødte og i begravelseslisten 17 som dødfødte. Af de 22 fra dåbslisten er de 16 genfundne som dødfødte i begravelseslisten, mens der for 5 børn kun foreligger en registrering i én af listerne, hvoraf der for 2 i dåbslisten er tilføjet "begravet" og datoen for begravelsen, og 2 er fundet i begravelseslisten, blot uden betegnelsen dødfødt og uden aldersangivelse.

Foruden disse 23 dødfødte er der i materialet 8 børn, for hvem der er angivet samme dato for fødsel og død.

Kønsproportionen for de dødfødte er 12 drenge, 10 piger og et barn uden kønsangivelse. En undersøgelse over tid af fordelingen af de 23 dødfødte overfor det samlede antal fødte viser, at i årene indtil 1780 udgør de dødfødte 4,8 pct. af alle fødte, mens de kun udgør 2,2 pct. for perioden 1781-1845, hvilket giver en samlet andel på 3,6 pct. af alle fødte i hele den behandlede periode. I forhold til den generelle antagelse af de dødfødtes andel af alle fødte på ca. 5,5 pct. (25), kan der således konstateres en vis underregistrering af dødfødte, - en underregistrering, som især gør sig gældende i sidste halvdel af den undersøgte periode, men som ikke behøver at være et reelt fænomen, idet der må tages forbehold ud fra det forholdsvis ringe antal fødsler.

3.4.2.2 Mangler i dåbslisten.

For at belyse udeladelser i kirkebogens dåbsliste i forbindelse med et barns eventuelle død inden dåben i kirken, er der i tabel 3.11 opstillet en fordeling af tidsafstandene mellem fødsel og dåb i det omfang angivelser herfor er givet i kirkebogen. Af tabellen fremgår det, at det i den ældste periode indtil 1780 var almindeligst, at barnet blev døbt i

Tabel 3.11 Fordelingen af tidsafstanden mellem fødsel og dåb for perioden 1728-1845¹

Antal dage	antal døbte		
	1728-1780	1781-1845	1728-1845
0-1 dag.....	87	28	115
2-7 dage.....	201	135	336
8- -	13	51	64
I alt	301	214	515

1. I perioden 1799-1816 er fødselsdatoen kun undtagelsesvist medtaget.

kirken indenfor en uge efter fødslen (førstkommende søndag), og at der i den sene periode fra 1781 til 1845 skete en mindre forrykkelse henimod en længere tidsafstand mellem fødsel og dåb (26). Den ringe afstand mellem fødsel og dåb, især for den ældste periode af kirkebogsførelsen skulle således bidrage til, at et optimalt antal fødsler kunne registreres.

Kønsproportionen for 1000 fødte var generelt for 1800-tallet 514 drenge og 486 piger, og som det fremgår af tabel 3.12, var kønsproportionen blandt de fødte på Lyø 344 drenge og 296 piger, samt 8 af ukendt køn, hvilket giver 538 drenge og 463 piger pr. 1000 fødte. Denne skævhed i forhold til det generel-

Tabel 3.12 Fordelingen af alle fødte på 6 tidsperioder efter køn.

Periode	drenge	piger	ukendt køn	Drenge i % af
				piger og drenge
antal personer			%	
1728-1745.....	89	56	2	61
1746-1765.....	45	43	4	51
1766-1785.....	56	58	1	49
1786-1805.....	39	36	1	52
1806-1825.....	47	45	-	51
1826-1845.....	68	58	-	54
1728-1845.....	344	296	8	53,8

le mønster kan i høj grad tilskrives årene 1728-1745, hvor 81 drenge modsværes af 56 piger. Denne store forskel kunne således tyde på en underregistrering for den pågældende periode. Men i betragtning af det høje fertilitetsniveau for denne periode, jvf. tabel 4.1, og egaliteten i dødeligheden for børn for begge køn, jvf. tabel 6.3, er der næppe grundlag for at opretholde en påstand om en større underregistrering af piger for denne periode. Hvis man beregner muligheden for en så skæv kønsfordeling ud fra en ligelig chance for at få enten en dreng eller en pige, giver det $\frac{1}{2}$ -1 pct.'s chance for at en sådan kønsfordeling kan indtræffe og er således ikke usandsynlig.

En metode til at påvise mangler i fødselslisten kan være en undersøgelse af andre typer af registreringer med henblik på at finde personer, som logisk også burde være i fødselslisten. Det store problem i denne forbindelse er vandringer, som bevirker, at en given person, som f.eks. optræder i en folketælling, ikke nødvendigvis er døbt i det sogn, hvor tællingen har fundet sted. Dette betyder for folketællinger, at en sådan undersøgelse nødvendigvis må indskrænkes til kun at omfatte personer, der er opregnet som hjemmeboende børn eller børnebørn og i praksis gå ud på en eftersøgning af disse børns dåbsregistreringer. En sådan eftersøgning er sket for 1787-, 1801- og 1834-folketællingen, og som det ses af

Tabel 3.13 Fordelingen af hjemmeboende børn i folketællingerne 1787, 1801 og 1834, som er genfundne i dåbslisten.

Folketælling	Antal hjemmeboende børn eller børnebørn	Heraf fundet i dåbslisten
1787.....	77	75
1801.....	70	70
1834.....	97	95

tabel 3.13, hersker der en fuldstændig overensstemmelse fra folketælling til dåbsliste, bortset fra, at der både i 1787- og 1834-tællingen forekommer et søskendepar, som ikke kan findes i dåbslisten, men hvor det så til gengæld fremgår af de øvrige registreringer, at forældrene er indvandrede umiddelbart inden tællingen.

En tilsvarende undersøgelse for begravelseslisten må nødvendigvis indskrænke sig til kun at omfatte børn, hvilket i praksis vil sige alle personer, for hvem faderens og/eller moderens navn er opgivet. I alt rummer begravelseslisten 228 registreringer af døde børn, hvoraf 8 ligger i de første år af kirkebogen og mangler alderen på det døde barn, og der har ikke kunnet finde en identifikation sted med en dåbshandling. Af de resterende 220 er der i alt 10 begravelser, herunder 1 dødfødt, hvor barnet ikke har kunnet sættes i forbindelse med en dåbshandling. Disse 10 er tidsmæssigt nogenlunde jævnt fordelt over hele den behandlede periode, og aldersangivelserne for børnene ligger på nær 2 mellem 20 uger og 2½ år, og det drejer sig i alle 10 tilfælde om fædre, som har opholdt sig i sognet ved barnets fødselstidspunkt, hvorfor der sandsynligvis er tale om en underregistrering i disse 10 tilfælde, fordelt på 5 drenge og 5 piger. Der er således tale om en konstateret underregistrering af børnefødsler på ca. 4 pct. af de døde børn.

En tilsvarende undersøgelse for vielsesalderen vanskeliggøres af, at der konsekvent ikke foreligger oplysninger om de viedes forældres navne, og at der indtil 1814 ikke findes oplysninger om de viedes aldre. Hertil kommer, at der for 43 pct. af de viede mangler oplysningen om fødesogn, jvf. tabel 4.10, og 24 pct. er fødte uden for Lyø, mens de resterende 33 pct., som har opgivet at være fødte på Lyø, alle er fundet i dåbslisten.

Konfirmationslisterne har vist sig uanvendelige til dette formål, idet der kun opgives navn og alder, hvilket ikke har kunnet give tilstrækkelig sikker identifikation, idet der hyppigt optræder personer fra andre sogne.

Den ovenfor anvendte metode har imidlertid den store svaghed, at den kun påviser personer, som generelt er udeladte. Sammenfattende må derfor siges, at der ved de ovenfor anvendte interne metoder til undersøgelse af en eventuel underregistrering i dåbslisten kun er påvist små mangler i forhold til de i alt 648 dåbsregistreringer, hvilket tyder på en samlet under-

registrering i denne liste på ikke væsentligt over 2 pct., hvilket er særdeles fint for en dansk kirkebog, der går tilbage til første halvdel af 1700-tallet.

3.4.2.3 Mangler i begravelseslisten

For at få et indtryk af manglerne i begravelseslisten kan der foretages en undersøgelse af samme type som ved dåbsregistreringerne, nemlig en gennemgang af de børn, for hvilke der kun foreligger en dåbsregistrering. I materialet indgår i alt 63 tilfælde af isolerede dåbsregistreringer. Af disse er de 4 børn, som er døbt efter folketællingen 1845 og kan derfor ikke medregnes. De resterende 59 døbt børn fordeler sig over tid som vist i tabel 3.14, hvor der samtidig er sket en Tabel 3.14 Fordelingen over tid af døbt børn, om hvilke der ikke foreligger andre typer af registreringer.

Periode	Kun i dåbs- listen	Heraf: dødfødte	faderen død ¹	pr/dg ²	stabil ³	ustabil/rejst ⁴
		antal børn				
1728-39.....	14	1	5	2	3	3
1740-49.....	10	1	2	1	4	2
1750-59.....	1	1				
1760-69.....	1				1	
1770-79.....	2					2
1780-89.....	5			2		3
1790-99.....	7			2	1	4
1800-09.....	7			3	3	1
1810-19.....	6			3		3
1820-29.....	2					2
1830-45.....	4	1				3
I alt	59	4	7	13	12	23

1. hvis faderen er død inden barnet blev 14 år. 2. faderen præst eller degn. 3. stabil betyder her forblivende fast i sognet også efter barnets fyldte 14. år. 4. ustabil hvis faderen ses at have rejst ud og ind af eller rejst bort fra sognet.

opsplitning efter faderens situation. For i alt 13 børn var fædrene enten præster eller degne, og disse to erhverv havde et specielt vandringsmønster, som betyder, at man ikke kan forvente at finde oplysninger om disse børns skæbne, og det virker lidet sandsynligt, at der i disse tilfælde skulle være tale om en underregistrering af dødsfald.

Skillelinien mellem stabile og ustabile fædre er ved 14-års alderen for børnene, således at hvis faderen ses at have

været bortrejst fra sognet, inden barnet blev 14 år, er fæderen blevet regnet som ustabil, og barnet må indtil 14 års alderen forventes at være rejst med forældrene. I 11 af de 23 tilfælde drejer det sig om uægte børn, hvor fæderen typisk er tjenstekarl og vandrer ud og ind af sognet, og resten af fædrene i denne gruppe tilhører klart husmandsgruppen. Det er vanskeligt at afgøre, om der foreligger en underregistrering blandt disse 23, men ^{den}ver formodentlig meget ringe, idet børnene også kan være begravede i andre sogne.

Børnene af de "stabile" fædre fordeler sig karakteristisk i begyndelsen af den omhandlede periode og lige efter 1801-tællingen, altså netop således at de ikke umiddelbart kan forventes at findes i en folketælling og må formodes at være udvandrede.

Et særligt træk viste sig for i alt 7 børn, alle placeret først i den behandlede periode, idet der for disse børn var tale om, at fæderen var død, inden børnene var nået 14-års alderen. Børnene kan så enten være bortadopteret eller måske være flyttet til et andet sogn sammen med moderen, hvilket er tilfældet for i alt 4 af disse 7 børn, og dermed kan der kun vanskeligt påvises mangler i denne forbindelse.

Der mangler i alt 4 registreringer af dødfødte, som er fundet i dåbslisten, hvortil kommer, at der for et barn i 1745 er tilføjet "døde straks" i dåbslisten, og registreringen mangler i begravelseslisten. I 1797 er et barn blevet døbt, hvis fader er talt i 1801 sammen med en yngre søster på 1 år, hvilket kunne tyde på en underregistrering.

En anden metode til at undersøge mangler i begravelseslisten er en gennemgang af det samlede materiale for at kontrollere, om der foreligger eksempler på navnegentagelser blandt to samtidigt levende børn i en familie. I materialet forekommer adskillige eksempler på navnegentagelse efter et afdødt barn, endda således at 3 på hinanden følgende piger har fået samme navn, og 4 drenge af samme fader alle blev kaldt Hans(27). Kun i 2 tilfælde kan der konstateres navnegentagelse for to samtidigt levende børn, og det er i begge tilfælde mest sandsynligt, at der foreligger en underregistrering af begravelsen af det første af børnene (28).

En tredje og mere avanceret metode er en undersøgelse af tidsafstandene mellem en moders fødsler. Baggrunden for en sådan undersøgelse er, at der generelt er større chance for, at moderen bliver hurtigere gravid igen, hvis det første barn dør, inden det når 1 års alderen, idet æmningsperioden derved bliver forkortet (29).

Tabel 3.15 Fordelingen af tidsafstandene mellem fødsler belyst ud fra det foregående barns skæbne indtil 1. leveår, for perioden indtil år 1800.

Tidsafstanden til næste barn	1. barn overlever 1. leveår	1. barn dør i lø- bet af 1. leveår	1. barns skæb- ne ukendt
	antal børn		
-14 mdr.....	2	19	
15-20 -	19	30	2
21-26 -	34	5	9
27-32 -	59	7	3
33-38 -	37	2	1
39-44 -	10	2	
45-50 -	19	2	
51-56 -	3		
57- -	23		
I alt	206	67	15

Den velnok største ulempe ved metoden er, at det kun er mødre, for hvem der foreligger mindst to døbte børn, som kan indgå i undersøgelsen, hvorfor kun 288 af i alt 413 døbte børn før år 1800 har kunnet inddrages. Fordelingen af disse 288 børn ud fra det foregående barns skæbne er vist i tabel 3.15, som umiddelbart bekræfter den generelle tese om, at hvis det første barn dør inden udløbet af 1. leveår, vil det følgende barn komme hurtigere, end hvis det første barn havde overlevet 1. leveår. Tabellen synes således at understrege det mønster, der tegnedes ved gennemgangen af de isolerede dåbsregistreringer, således at tidsmønsteret for de børn, hvor 1. barns skæbne er ukendt, minder mere om grundformen for de børn, hvor 1. barn overlever, end hvor barnet dør inden opnåelsen af hele første leveår og tyder således ikke generelt på en underregistrering af døde spædbørn.

Sammenfattende viste disse undersøgelser af begravelseslisten, at der synes at være samme lave antal mangler i denne liste som i dåbslisten. De interne sammenligninger påviste i alt 8 manglende registreringer og i betragtning af det sam-

lede antal begravelsesregistreringer på 601, tyder dette således på, at Lyø kirkebog er af en særdeles god kvalitet med en underregistrering på ikke væsentligt over 2 pct. i begravelseslisten, idet manglende begravelsesregistreringer af voksne antagelig er meget få.

3.4.2.4 Mangler i folketællingslisterne

Det generelle indtryk af de første folketællinger herhjemme er, når der ses bort fra 1769-tællingen, at de i kraft af navnelisterne og de meget nøje og udførlige instrukser for udfyldningen er ret fuldstændige. 1787-tællingen er på landsbasis blevet tillagt visse mangler, og 1834-tællingens tal for hele landets befolkning for at være nogle tusinde for højt, men derudover anses tællingerne for at være af god kvalitet (30).

For 1769-folketællingen eksisterer der for Lyø et skema med befolkningen inddelt efter 8-års aldersgrupper indtil 48-års alderen og efter køn. Som kontrol af denne folketælling er der foretaget en optælling af de personer i det indsamlede materiale, som må antages at have været i sognet den 1/7 1769. Der kan rettes en del berettiget kritik mod en sådan registerbefolkning, idet den f.eks. kan være stærkt præget af vandringer, men som udtryk for minimum må den antages at være nogenlunde pålidelig. I tabel 3.16 er vist en sammenligning

Tabel 3.16 Befolkningens aldersfordeling på Lyø ved folketællingen 1769 sammenlignet med registerbefolkningen.

Aldersgruppe	Mandkøn		Kvindekøn	
	FT. 1769	reg.bef.	FT. 1769	reg.bef.
	antal personer			
1-8 år.....	13	13	12	12
9-16 -	12	12	10	9
17-24 -	14	12	13	12
25-32 -	20	16	15	14
33-40 -	14	12	5	7
41-48 -	10	7	10	7
49- -	19	22	16	23
alder ukendt.....		3		4
I alt	102	97	81	88

mellem folketællingsresultatet i 1769 og registerbefolkningen, fordelt efter 8-års aldersgrupper. Sammenligningen viser for begge køn for aldersgrupperne indtil 40 år en meget fin overensstemmelse, mens der for aldersgrupperne over 40 år kan konstateres en vis underregistrering, - en underregistrering, som især rømte kvinderne og synes således at kunne bekræfte den generelle antagelse om en underregistrering ved 1769-folketællingen.

I rescriptet af 28. november 1800 om afholdelse af en folketælling i 1801, hedder det bl. a.: "Ved denne folketælling iagttages den regel, at de børn, som fødes efter den 1. februar, men førend tællingen endnu er fuldendt, anses for ufødte og tælles ikke; hvorimod personer, som måtte døe i det tidsrum fra folketællingens begyndelse indtil den er fuldendt tælles som levende...." (31) og lignende regler gjaldt for de øvrige tællinger. En sammenligning mellem kirkebogen og folketællingslisterne for Lyø viser, at denne praksis er fulgt nøje, undtagen i 1801, hvor Rasmus Jensen blev begravet d. 5. februar 1801, men ikke talt i tællingen, hvormed der givetvis foreligger en fejl fra præstens side.

Ligesom der for dåbs- og begravelseslisten kunne foretages interne undersøgelser, kan der for folketællingernes vedkommende foretages undersøgelser ud fra kirkebøgernes dåbs- og begravelsesliste. Ved at anvende dåbslistens registreringer fra en 14-års periode op til en folketælling skulle det således være muligt at genfinde sæmtlige børn, bortset fra dem, som enten er fundet i begravelseslisten eller hvis forældre ikke er medtaget, og derfor umiddelbart må anses for at være udvendrede, hvorimod hvis barnets forældre er talte, og barnet mangler, må der ud fra barnets ringe alder sandsynligvis foreligge en underregistrering enten i begravelseslisten, eller i folketællingslisten, medmindre barnet er bortadopteret.

En sådan undersøgelse af dåbslistens registreringer indtil 14 år forud for 1787- og 1801-tællingerne er vist i tabel 3.17 på næstfølgende side. Ligesåvel som der ved undersøgelsen af mangler i dåbslisten konstateredes en fuldstændig overens-

Tabel 3.17 Fordelingen af døtte fra perioderne 1774-87 og 1787-1801.

	1774-1787	1787-1801
Talt i FT 1787.....	52	antal børn -
Talt i FT 1801.....	-	32
Døde.....	15	12
Udvandrede.....	4	8
Samlet antal døtte	71	52

stemmelse mellem de talte børn og dåbsregistreringerne for de pågældende børn, kan der her, ved den modsatte undersøgelse, konstateres et fuldstændigt sammenfald mellem de forventede i folketællingen og de faktisk fundne.

Ihukommende Benny Brinchs undersøgelser over folketællingen 1801 for øen Fur, er der for Lyø foretaget en kontrol af 1787- og 1801-folketællingerne ud fra lægdsrullerne for 1786 og 1802 (32), og der har ikke ad denne vej kunnet påvises mangler i folketællingerne. Dertil kommer, at antallet af beboelseseenheder ved de enkelte tællinger er i nøje indbyrdes overensstemmelse og harmonerer fuldstændigt med de beboelsesregistreringer, der forekommer i henholdsvis 1688- og 1844-matriklerne.

Bortset fra 1769-folketællingen giver tællingerne for Lyø indtryk af at være ret fuldstændige billeder af den faktiske befolkning, idet de anvendte undersøgelsesmetoder ikke har kunnet påvise væsentlige fejl.

3.5 Sammenføtning

Vurderingen af et givet kildemateriale kan koncentreres i besvarelsen af spørgsmål om materialets validitet, præcision og reliabilitet.

Validiteten, eller gyldigheden, kan søges vurderet ud fra to spørgsmål, formuleret af Jens Jeppesen (33):

1. Hvordan er helheden, enheden, egenskaberne og kendetegnene definerede?
 2. Er materialet fuldstændigt for den helhed, som det giver sig ud for at dække?
- Dette kan forbindes med spørgsmålet om, hvordan forbindelsen

til den historiske virkelighed er etableret ud fra den mængde rester og spor, som de fortidige hændelser har efterladt og hvilke dele af disse mængder af rester og spor, som er til stede i nutiden, og som kan gøres til genstand for historiske undersøgelser.

For Lyø må enheden siges at være særdeles veldefineret, qua den er en ø og denne ø's befolkning's enkelte elementer, som ønskes undersøgt.

Grundmaterialet udgøres af kirkebøgerne fra ca. 1/7 1728 til 1/1 1846 og folketællingerne 1787, 1801, 1834, 1840 og 1845. Alle kirkebøgerne for den pågældende periode findes bevarede i dag og er førte helt uden lakuner for hele den undersøgte periode, og folketællingslisterne synes ligeledes bevarede intakte. Det problematiske er forbindelsen mellem de givne udsagn i kirkebøger og folketællingslister overfor den historiske virkelighed.

Muligheden for at vurdere eventuelle manglende registreringer i kirkebøgernes lister over døbte, viiede og begravede er ret begrænset og må i hovedsagen indskrænke sig til interne sammenligninger i form af sammenligninger mellem oplysningerne i de forskellige registre. Sådanne sammenligninger viste for Lyø-materialet, at det kun^{var} ganske få tilfælde, henholdsvis 10 og 8 for døbs- og begravelseslisten, der synes at kunne påvises direkte manglende registreringer, hvilket giver en formodet underregistrering i de to lister på væsentlig under 5 pct. og dermed angiver en kvalitet, som især for 1700-tallet ligger langt under det generelle indtryk, som kom til udtryk i Høns Chr. Johansens undersøgelse for det 18. århundrede (34).

Reliabiliteten eller pålideligheden af de givne oplysninger og den fuldstændighed, hvormed de er givet, er helt centralt, bl.a. til vurderingen af udsøgskraften af den interne undersøgelse af manglende registreringer. Også ved afprøvningen af pålideligheden af de givne oplysninger udgør de interne undersøgelser langt det væsentligste vurderingsgrundlag. Disse interne undersøgelser viste for begravelseslistens aldersan-

givelser for døde, at der kunne påvises en mindre tendens til opgivelse af runde aldre, og et sammenholdt med dåbsregistringen var over 2/3 af aldersangivelserne korrekte, og 27 pct. var præget af usikkerhed omkring angivelsen af faktisk alder overfor løbende alder, mens kun 5 pct. var direkte fejlagtige. De angivne 5 pct. er dog udtryk for et minimum, idet der for enkelte tilfælde med stærkt afvigende aldersangivelser ikke har fundet en identifikation sted mellem de to lister.

De eksterne, men ikke uafhængige, sammenligninger mellem folketællinger og kirkebøger viste en generel fin overensstemmelse mellem aldersangivelser i folketællingen og den beregnede alder ud fra dåbslisten. For 1845-tællingen viste Lyø at adskille sig væsentligt fra det generelle mønster i Jørgen Elklits undersøgelse, hvor ca. 25 pct. af aldersopgivelserne og 10 pct. af fødestedsoplysningerne var forkerte, idet for Lyø var højst 10 pct. af aldersopgivelserne og 5 pct. af fødestedsoplysningerne urigtige. Hertil kommer, at der ikke er fundet nogen fejl i civilstandsopgivelserne, hverken i kirkebogen eller i folketællingerne.

Foruden den relative høje grad af pålidelighed af materialets oplysninger, må der også fokuseres på antallet af oplysninger, der er medtaget, idet generelt jo flere oplysninger, desto sikrere identifikation. Identifikationsprocessens centrale stilling i et familierekonstitutionsstudie kan ikke pointeres kraftigt nok, og identifikationsmulighederne for Lyø-materialet er kraftigt hjulpet af, at navnet på både de døbte og begravede er opgivet konsekvent, kun undtaget dødfødte. Hertil kommer, at der for næsten hele perioden for omtrent samtlige døde er nævnt den afdødes alder, samt for afdøde gifte kvinder eller enker mandens navn. Desforuden er moderens navn nævnt for næsten samtlige døbte børn, hvilket har betydet, at der i identifikationsprocessen så at sige er sket en dobbelt identifikation i og med, at familierne først er blevet gennemidentificerede efter faderens navn og derefter efter moderens navn, og de to udgaver sammenholdt med hinanden.

Af afgørende betydning for identifikationsprocessen har

det været, at befolkningen indtil et stykke ind i 1800-tallet ikke væsentligt har overskredet et befolkningstal på 225 personer, og på intet tidspunkt har den samlede population overstegit 300 personer, og selv om navnevalget især for kvinderne var koncentreret om enkelte meget anvendte navne, har det dog i praksis vist sig at være muligt med relativ stor lethed og sikkerhed at foretage den fornødne identifikation.

Altså synes der, til brug for denne undersøgelse af befolkningsforholdene på Lyø, at være fremskaffet et kildemateriale, der er bedre end det generelle indtryk af kildematerialet til det 18. og første halvdel af det 19. århundredes befolkningshistorie, og som med forbehold for de påviste fejl og mangler må anses for at kunne gøres til genstand for en nærmere analyse.

4. Befolkningsundersøgelsen

4.1 Hovedlinier i befolkningsudviklingen

Undersøgelsen af Lyø's befolkning dækker over i alt 117,5 år med start omkring juli 1728 og slutning ved nytåret 1845-46. Det samlede befolkningstal for øen varierer i denne periode mellem ca. 180 og 294 personer.

Den generelle udvikling i befolkningstallet synes at have været den, at der er sket et fald henimod 1760'erne, derefter en stigning med et foreløbigt højdepunkt omkring 1785, for derefter at falde indtil ca. 1805, hvorefter folketallet stiger, først langsomt og derefter kraftigt fra 256 personer til 294 personer 11 år senere.

Lyø udgjorde kun en forsvindende lille del af Danmarks totalbefolkning med henholdsvis 0,3‰ af hele rigets befolkning i 1787 og 1801 og 0,2‰ i 1845, eller 0,3‰ af den samlede landbefolkning i 1845 (1).

Antallet af kirkebogsindførsler svinger meget for de enkelte år med gennemsnit på omkring 5,5 døbte, godt 5 begravende og vielse af knap 2 par. En nærmere undersøgelse af antallet af kirkebogsindførsler, fordelt på 6 omtrent lige store

Tabel 4.1 Oversigt over de forskellige demografiske komponenters udvikling over tid. (incl. mindre korrektioner jvf. kildekritisk afsnit p.)

Periode	Antal	fødte	døde	viiede	Anslået be- befolkningstal	Gns. Årlig antal		K
	År					fødte	døde	
	i ‰ af bef.							
1728-1745....	17,5	150	146	48	210	41	40	340
1746-1765....	20	95	110	33	180	26	31	171
1766-1785....	20	116	102	36	190	31	27	226
1786-1805....	20	78	82	37	190	21	21	155
1806-1825....	20	94	68	32	210	22	16	163
1826-1845....	20	126	100	37	260	24	19	154
1728-1799....	71,5	421	418	117	190	31	31	231

K = generelle fertilitetskoefficient (antal børn pr. 1000 år i ægteskab for kvinder i de reproduktive aldersgrupper)

tidsintervaller, som vist i tabel 4.1, afslører ret store forskelle over tid i antallet af fødte og døde, samt i nogen grad antallet af viede, i forhold til befolkningens størrelse. Da der er tale om en ret lille population, vil udsvingene for enkelte perioder nemt blive større end for en bredere population, idet der med et større antal personer er en tendens til at mindske forskellene.

Langtidsbevægelsen for fertilitet og dødelighed for hele Danmark fra ca. 1735 til 1839^{ef} i følge Otto Andersens undersøgelser en konstant fertilitet og faldende dødelighed (2). Dødeligheden faldt dog ikke jævnt og først fra midten af 1770'erne. Dette dødelighedsfald fortsætter, afbrudt af mindre epidemier, indtil begyndelsen af 1820'erne, hvor en koldfeberepidemi bryder billedet. Samme tendens kan for Lyø's vedkommende aflæses af tabel 4.1 af fertiliteten og mortaliteten, udregnet som ‰ af totalbefolkningen, især hvis der for fertiliteten ses bort fra den tidlige periode fra 1728 til 1745.

I hele den behandlede periode er der på øen i alt 23 gårde, hvor alders- og kønssammensætningen af beboerne på disse gårde, især for 1700-tallet, har en ret afgørende betydning for befolkningstallet og variationer i antallet af fødte og døde. De høje fertilitetstal i den første periode frem til 1745 kan således i høj grad forklæres ved, at der i 1740 var gifte kvinder i den reproduktive alder på 18 af de i alt 23 gårde, således at i alt 25 gårdmandskoner har født børn i denne periode, kombineret med et højt børnetal pr. kvinde. Dette kan aflæses af størrelsen K i tabel 4.1, som her er et mål for antallet af fødte børn pr. 1000 år i ægteskab for kvinder i de reproduktive aldersgrupper, også kaldet den generelle fertilitetskoefficient. Tallet 340 for den første periode er muligvis for højt, idet i alt 7 gifte kvinder er døde i perioden fra 1728 til 1731, hvor der ikke er opgivet dødsalder, og enkelte af dem kan således tænkes at være døde i den reproduktive alder.

Den enkelte type kirkebogsindførsel kan dog ikke ønskes isoleret, idet der i høj grad er sammenhænge mellem antallet af de forskellige typer af registreringer. Således vil en stor voksendødelighed kunne påvirke antallet af viede, som så ofte vil resultere i et forstørret antal børnefødsler, der så igen kan påvirke antallet af døde gennem en stigning i antallet af døde børn, og der kan opregnes en længere række af mulige kædesammenhænge.

I store dele af 1700-tallet lå antallet af døde på Lyø over antallet af fødte, med en generel befolkningsnedgang til følge. De høje dødstal er bl.a. en følge af epidemier, som rasede i det 18. århundrede og ofte ramte børn og spædbørn. For 3 år, nemlig 1737, 1754 og 1756, døde 3 gange så mange børn, som blev født det pågældende år eller henholdsvis 12, 9 og 6 børn. Ligeledes er der 3 år, hvor der døde mere end 10 voksne, nemlig årene 1730, 1737 og 1743. Det fremgår således, at det er i begyndelsen af den behandlede tidsperiode, de store dødsår befinder sig, idet der senere sker en vis stabilisering i antallet af fødte og døde samt viede.

En sammenligning med fertiliteten og dødeligheden for det 18. århundrede, således som det kommer til udtryk i undersøgelsen af de 26 landsogne fra perioden 1741-1801 med henholdsvis 33% og 27% (3), viser, at fertiliteten for Lyø ligger lidt under den generelle, mens dødeligheden ligger lidt over, således at mens der for de 26 landsogne og i den generelle befolkningsstatistik kan aflæses et fødselsoverskud på godt $\frac{1}{2}$ pct. pro anno, er der for 1700-tallet ikke noget overskud på Lyø. Derimod er der i perioden 1800 til 1845 en gennemsnitlig befolkningstilvækst på godt $\frac{1}{2}$ pct. p.a..

4.2 Vielser

4.2.1 Trolovelse og vielse

Trolovelsen blev indført i 1538 og skulle efter Frederik den 2. endes ordinans fra 1582 foretages i nærværelse af præs-

ten og 5 andre vidner (4). Herefter skulle der lyses 3 gange for parret i kirken, og hvis ingen havde gjort berettiget indsigelse mod forbindelsen, kunne de trolovede lade sig vie. Selve trolovelsen kunne jvf. kirkeritualet for Norge og Danmark fra 1764 enten foregå i kirken eller i hjemmet, af hvilket det sidste synes at have været almindeligst i 1700-tallet.

Trolovelsen blev afskaffet som ægteskabsstiftende handling ved en forordning af 4./1. 1799, hvorimod de 3 lysninger til ægteskab blev bevaret helt til 1960'erne.

Tidsafstanden mellem trolovelse og vielse var jvf. tabel

Tabel 4.2 Tidsafstanden mellem trolovelse og vielse 1728-1799.

	Tidsafstand i dage							I alt
	1-14,	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90 og flere	
pct.	4	28	35	12	7	6	8	100

4.2 normalt på Lyø 4-6 uger med yderpunkter på henholdsvis 11 og 164 dage. Over tid er der en klar tendens til en forkortelse i tidsafstanden op mod år 1800, velsagtens som følge af forordningen af 19./12. 1783, hvori det bestemtes, at ingen trolovelse måtte vare mere end 6 uger (5).

Sammenligninger mellem fordelingen af trolovelser og vielser på årets måneder, som er vist i tabel 4.13, afslører en

Tabel 4.13 Månedsfordelingen for trolovede og viede 1728-1845 på Lyø.

	Trolovede 1728-1799	viede 1728-99	% 1800-45	viede 1728-1845
Januar.....	9	7	8	7
Februar.....	12	2	7	4
Marts.....	8	15	5	11
April.....	9	5	7	6
Maj.....	7	7	2	5
Juni.....	13	10	9	10
Juli.....	7	22	14	19
August.....	2	4	4	4
September.....	10	2	2	2
Oktober.....	4	5	16	10
November.....	13	8	19	13
December.....	6	12	6	10
I alt	100	101	99	101
n =	114	130	85	215

vis sammenhæng, idet måneder med mange trolovelser, såsom februar, juni og november, modsvares af månederne marts, juli og december med mange vielser. Månedsfordelingen af vielserne afspejler tydeligt, at der er tale om et agrarsamfund, idet høstmånederne august og september har de absolut laveste antal ægteskabsindgåelser. Endvidere synes tyngdepunktet af vielser at blive rykket fra i det 18. århundrede at ligge på sommermånederne juni og juli, før høsten, til i 1800-tallet at ligge på månederne oktober og november, efter høsten.

4.2.2 Vielsesalder

Vielsesalderen i en befolkning er resultatet af en lang række faktorer. Blandt de vigtigste kan nævnes, at dels stilles lovgivningsmagten nogle formelle krav, f.eks. om myndighedsalder, og at familierelationerne ikke måtte være for nære, dels havde de økonomiske forhold i landbosamfundet indflydelse, og endelig havde ikke mindst befolkningens køns- og alderssammensætning stor betydning.

Foruden at de viede i forvejen ikke måtte være bundne af andre ægteskaber, gjaldt der dengang anderledes strenge regler for, hvor nært man måtte være i slægtskab med hinanden, for at ægteskabet kunne blive godkendt, således at kun personer, som var i familie med hinanden i tredje led eller længere ude, kunne gøre sig håb om en dispensation gennem en ansøgning om kongens allernådigste tilladelse (6).

Ægteskabet var især i 1700-tallet nært knyttet til opnåelse af eller forbliven ved et fæste af en gård eller et hus. De ret få bevarede fæstebreve fra Lyø viser, at der i mere end 2/3 af de i alt 41 tilfælde af fæstebreve fra det 18. århundrede er tale om ægteskabsindgåelse i umiddelbar forbindelse med opnåelse af fæstebrev, og kun to personer opnår fæste uden at være gifte, - det drejer sig dog i begge tilfælde om personer, som opholder sig hos forældrene, hvis gård de har overtaget. (7).

Antallet af gårde og huse på Lyø er ret konstant gennem hele den behandlede periode, og kombineret med et stigende befolkningstal vil dette trække i retning af en højere vielsesalder. Omvendt kan skævheder i befolkningens sammensætning med hensyn til køn og alder trække nedad i vielsesalderen, f. eks. ved en tendens til en skæv kønsproportion eller en årrække med lave fødselstal, hvilket naturligvis også kan virke med modsat fortegn. En høj vandringsintensitet kan dog i meget høj grad bevirke ændringer i mønsteret.

De faktiske gennemsnitlige vielsesaldre for Lyø er vist i

Tabel 4.3 Den gennemsnitlige vielsesalder på Lyø 1728-1845, opdelt efter førstegangsviede overfor alle viede, efter køn og 6 tidsintervaller.

	Mændkøn		Kvindekøn	
Periode	Alle viede; heraf 1. gang		Alle viede; heraf 1. gang	
	gns. vielsesalder			
1728-1745.....	35	29	30	28
1746-1765.....	34	31	32	29
1766-1785.....	36	33	29	29
1786-1805.....	35	33	32	29
1806-1825.....	36	33	32	29
1826-1845.....	35	32	27	27
1728-1845	35	32	30	28
n =	202	160	197	177
Pct. af samtlige vielser i materialet	91		88	

tabel 4.3, hvoraf det fremgår, at der på trods af det ret ringe antal vielser pr. 20-års periode er en stor ensartethed i vielsesalderen over tid, både for førstegangsviede og alle viede, såvel for mænd som kvinder.

De fundne gennemsnitlige vielsesaldre for Lyø på 35 år for alle viede mænd og heraf 32 år for alle førstegangsviede og 30 år for alle viede kvinder og 28 år for førstegangsviede harmonerer udmærket med de resultater, som er opnået i andre, tilsvarende undersøgelser, således som det fremgår af tabel 4.4, hvor der er refereret til 4 andre undersøgelser af et dansk befolkningsmateriale.

I den første periode fra 1728 til 1745 sker der, som nævnt

Tabel 4.4 Eksempler på vielsesaldrer fra andre tilsvarende danske befolkningsundersøgelser.

Undersøgelse	Mandkøn		Kvindkøn	
	Alle viiede	Heraf 1. gang	Alle viiede	Heraf 1. gang
Gustav Bangs undersøgelse				
for det 17. årh.....	38	30	30	27
Hans Chr. Johansen: Danske				
landsogne 1760-1801.....	34	31	30	27
Hans Chr. Johansen: Røvsø,				
herred 1787-1801.....	35	32	30	28
Poul Thestrup: Glostrup				
1741-1790.....		30		27

Kilde: Gustav Bang: "Kirkebogsstudier" 1906 p. 41, Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. årh." 1975 p. 85, Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudviklingen på landet i Danmark omkring år 1800" i Historie bd. 25 p. 109 og Poul Thestrup: "Methodological Problems...." i SEHR 1972 p. 24.

i indledningen, en udskiftning af ejerne på næsten alle gårdene, hvilket trækker vielsesalderen i nedadgående retning, og ligeså er vielsesalderen generelt i den sidste periode fra 1826 til 1845 lavere end i de foregående perioder, bl. a. som en konsekvens af en tilgang til de jordløse erhvervsgrupper, husmænd, håndværkere og indsidderne. Dette fremgår af tabel 4.5, hvor der undtagelsesvis er søgt opretholdt en skillelinie mellem de 3 grupper indenfor husmandsklassen, husmænd, indsidderne og håndværkere. Det er kun^{et} begrænset antal,

Tabel 4.5 Erhvervsfordelingen og vielsesalderen for førstegangsviede mænd.

Periode	Gårdmænd	Husmænd	Håndværkere	Indsidderne m.m.	Andre
		gns. vielsesalder			
1728-1785.....	30	31	29	26	-
1786-1845.....	33	37	27	31	29
1728-1845.....	31	34	28	30	29
n =	58	35	15	26	4

som her kunnet indgå i undersøgelsen, idet der ved udarbejdelsen af tabellen er taget hensyn til personernes stilling efter vielsen, fordi der normalt må regnes med en etableringsperiode på mindst et par år. Derfor er tallene kun udtryk for tendenser og skal ikke tillægges deres eksakte værdier. Det ses af tabellen, at det er de ejendomsbesiddende grupper, hus-

mænd og gårdmænd, som generelt har de højeste vielsesaldrer, og at denne vielsesalder er højest i den sidste periode fra 1786 til 1845, og synes således at afspejle en sammenhæng med ejendomsstrukturen.

Men generelt er der tale om en vis afvigelse fra det almindelige mønster for førstegangsviede, idet billedet af en generelt faldende ægteskabsalder for førstegangsviede kun bekræftes for den sidste periode i 1800-tallet fra 1826-1845 jvf. tabel 4.2 (8).

Af betydning for vielsesalderen og antallet af vielser er befolkningens køns- og alderssammensætning og denne fremgår af tabellerne 4.6 og 4.7 for folketællingerne 1787, 1801, 1834 og 1845. Af disse ses det bl.a., at Lyø er atypisk for

Tabel 4.7 Lyø's befolkning fordelt efter civilstand ved folketællingerne 1787 og 1801.

Alders- gruppe	1787						1801					
	mænd			kvinder			mænd			kvinder		
	u	g	e	u	g	e	u	g	e	u	g	e
0- 9 år	16	-	-	24	-	-	8	-	-	14	-	-
10-19 -	28	-	-	16	-	-	17	-	-	15	-	-
20-29 -	17	-	-	14	7	-	23	1	-	17	2	-
30-39 -	11	6	-	3	4	-	8	5	-	5	6	-
40-49 -	2	12	-	-	14	3	4	6	1	-	12	-
50-59 -	1	11	1	-	8	1	1	13	-	-	5	3
60-69 -	-	6	1	-	4	3	-	6	2	-	6	5
70-79 -	-	2	3	-	2	4	-	2	2	-	2	4
80-89 -	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
I alt	75	39	5	57	39	11	61	33	5	51	33	13

Forklaring: u = ugift, g = gift, e = enke eller enkemænd.

danske landsogne som helhed i og med, at mens der for sømtlige lænddistrikter var et overskud af kvinder, kan der for Lyø ved sømtlige tællinger konstateres et underskud (9). Antallet af enker ligger på mellem 11 og 13, mens antallet af enkemænd er på 3-5. For sømtlige tællinger gælder det således, at antallet af ugifte mænd langt overstiger antallet af ugifte kvinder. Dette misforhold kan i høj grad tilskrives en tilvædring til Lyø af tjenestekærlere, hvilket bevirker uforholdsmæssigt høje tal for ugifte mænd i aldersgrupperne 10-19 år

Tabel 4.8 Lysø's befolkning fordelt efter civilstand ved folketællingerne 1834 og 1845.

Alders- gruppe	1834						1845					
	mænd			kvinder			mænd			kvinder		
	u	g	e	u	g	e	u	g	e	u	g	e
0- 9 år	20	-	-	21	-	-	29	-	-	22	-	-
10-19 -	25	-	-	17	-	-	32	-	-	27	-	-
20-29 -	27	5	-	15	9	-	30	3	-	22	5	-
30-39 -	9	6	-	4	10	-	10	15	-	1	17	1
40-49 -	1	15	-	4	10	-	2	11	-	2	11	2
50-59 -	2	9	-	2	7	5	2	11	1	1	10	1
60-69 -	2	4	-	1	5	1	-	7	1	4	3	3
70-79 -	2	4	4	-	3	4	1	1	1	-	-	3
80-89 -	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
90-99 -	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
I alt	88	44	5	64	44	11	106	48	3	79	46	12

Forklaring: u = ugift, g = gift, e = enke eller enkemand.

og 20-29 år, og af tellene for aldersgruppen 30-39 årige ses disse tjenestekærlige igen at have forladt øen. Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at der ved de to første tællinger i 1787 og 1801 ikke var nogen ugifte kvinder på mere end 35 år, hvor der generelt er over 3 pct. ugifte kvinder på 40 år eller mere for hele Danmark (10).

4.2.3 Genvielser.

I den ældste del af det indsamlede kirkebogsmateriale, som dækker tidsrummet indtil ca. 1780, er de viedes civilstand ikke oplyst, hvorfor det på trods af den almindelige rekonstitution ikke er lykkedes at fastslå civilstanden for henholdsvis 11 - og 14 pct. af alle viede, jvf. tabel 4.6. Af denne fremgår det, at mændene i højere grad end kvinderne blev gift igen, idet ikke mindre end 15 pct. af mændene ved ægteskabs-

Tabel 4.6 Fordelingen af de viede på antal gange i ægteskab og køn.

Antal gange i ægteskab	Mændkøn	%	Kvindekøn
1. gang.....	72		77
2. -	15		9
3. -	2		-
Uvist antal gange.....	11		14
I alt	100		100
n =	223		223

stiftelsen allerede havde ét ægteskab bag sig og 4 eller 2 pct. af mændene havde gennemlevet 2 ægteskaber. Af kvinderne havde kun 9 pct. ægteskaber bag sig, og 1 kvinde havde været viet 2 gange før.

Blndt mændene dominerer gårdmændene med over 2/3 af genvielserne, hvilket afspejler et driftsøkonomisk synspunkt, idet en enkemand ud fra hensynet til fæstets bevarelse ofte var nødsaget til enten at ansætte en husholderske eller blive gift igen. Derimod kan der for kvindernes vedkommende ikke peges på nogen sammenhæng mellem erhverv og mulighed for genvielse. Det er i øvrigt et karakteristisk træk, som også kendes fra lignende undersøgelser, at personer, som blev genviet, på nær 3, alle blev viet til yngre og ugifte personer (11).

Materialet rummer i 23 tilfælde oplysninger om tidsafstanden mellem, at en mand får sin kone begravet og troloves med en ny, og denne tidsperiode er for langt den overvejende part på 3-6 måneder, dog i 3 tilfælde under én måned. Tilsvarende findes i materialet tidsafstanden mellem begravelse af hustruen og indgåelse af nyt ægteskab i 32 tilfælde, og det typiske tidsinterval er her, som ved trolovelsen 3-6 måneder.

4.2.4 Ægtefællernes indbyrdes alder.

Den konstaterede relative mangel på kvinder kan til en vis grad forventes at afspejles i ægtefællernes indbyrdes alder, i retning af at øge forskellen. I samme retning trækker effekten af, at mange gårdmænd og en del husmænd, efter at have mistet deres hustru, blev hurtigt gift igen og da næsten altid med yngre og ugifte piger, og der vil da blive tale om en større aldersforskel end den generelle på ca. 4 år for førstegangsviede.

Fordelingen af de indbyrdes vielsesaldrer for Lyø er vist i tabel 4.9, af hvilken det fremgår, at Lyø har en lidt større aldersdifferentiering end den f. eks. kendes fra undersøgelsen af de 26 danske landsogne (12), idet mere end 44 pct.

Tabel 4.9 Fordelingen af ægtefællernes indbyrdes aldre ved vielsestidspunktet

Brudens alder	Brudgommens alder ÷ brudens alder				
	-÷16 år	+15÷6 år	+5-4 år	5-14 år	15- år
20-29 år.....	-	11	43	9	-
30-39 -	2	8	28	38	-
40-49 -	1	-	2	12	10
50-59 -	-	-	-	4	6
60-69 -	-	-	1	1	6
70- -	-	-	-	-	1

af ægteskaberne havde en aldersdifference på 5 år eller mere og for 12 pct. var forskellen ikke mindre end 15 år eller derover. Desuden reflekteres en klar tendens til, at der med højere vielsesalder var større aldersafstand mellem ægtefællerne.

Den største aldersforskel mellem to ægtefæller forekommer i 1825, hvor en 63-årig enkemand blev gift med en 20-årig pige, - altså en aldersdifference på 43 år. For de ægteskaber, hvor kvinden er ældre end manden, er forskellene generelt ikke så store, og den største forskel forekommer i 1824, hvor en ungkarl på 41 år blev gift med en enke på 65 år eller en forskel på 24 år.

4.2.5 Geografisk mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab.

Kirkebogen for Lyø medtager indtil 1818 kun fødestedsoplysning for i alt 4 mænd ud af i alt 171 viiede par og dækker naturligvis slet ikke den geografiske rekruttering af ægtefæller. Efter 1818 er der ved de fleste viiede medtaget oplysninger om hvert af ægtefællernes oprindelsessogn eller -sted, men det er i disse tilfælde usikkert om den angivne geografiske enhed er den pågældendes fødested, eller blot en oplysning om, hvor vedkommende sidst har opholdt sig. Imidlertid er mange af de viiede efter 1818 også truffet i folketællingen 1845, hvor der er medtaget oplysninger om fødested, som derfor kan tjene som en slags kontrol.

En nærmere undersøgelse viser et enkelt tilfælde, hvor Anders Madsen ved vielsen i 1834 kom fra Skjoldemose i Sunds herred, men beviseligen er født på Lyø og ovenikøbet talt i

folketællingen 1834 sammen med sine forældre, og et andet eksempel viser en person, ankommet fra Espe sogn, som ved folketællingen 1845 angives at være født i Diernisse (Diernæs) sogn. Dette kunne tyde på, at præsterne ved vielsen angiver, hvilket sogn den pågældende kommer fra og ved folketællingen 1845 angiver fødesognet, der dog i de fleste tilfælde er ét og samme sogn.

Tabel 4.10 Den geografiske mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab.

Fødesogn	Mænd		Kvinder	
	1728-1817; 1818-45		1728-1817; 1818-4	
a. født før 1728 ¹	69	-	63	-
Mængler b. født efter 1/7 1728, men ingen dåbsreg... fordi: c. alder og fødested ukendt.....	13	5	17	1
Lyø sogn.....	74	32	74	33
Nabosogn ² (Avernsø, Horne, Bjernø, Svalme).....	-	1	1	2
Andet sogn i Sallinge herred.....	3	8	1	3
Fåborg by.....	1	-	-	2
Fyns Stift + Sallinge herred.....	-	2	-	6
Udenfor Fyns Stift.....	-	4	1	5
I alt	171	52	171	52

1 herunder er medregnet alle viede til og med 1744, uanset om alderen er oplyst eller ej.

2. Nabosogn er lidt vanskelig at definere for en ø, så ud fra et afstandskriterium er herne Rø og Als, som hørte under hertugdømmerne, medregnet under "Udenfor Fyns Stift"

Som det fremgår af tabel 4.10 ligger hovedproblemet i bestemmelsen af den geografiske mobilitet før 1818. Der må således ses bort fra de 69 mænd og 63 kvinder, der er født før 1728, idet deres vandringer dog formodentlig ikke har adskilt sig væsentligt fra perioden efter 1/7 1728. De 11 mænd og 14 kvinder, hvor hverken alder eller fødested er kendt, udgør usikkerheden i materialet. Derimod hidrører de 13 mænd og 17 kvinder, for hvem der ikke foreligger en dåbsregistrering efter 1728, alle fra sogne udenfor Lyø, omend enkelte af dem skyldes manglende identifikation.

For den tidlige periode fra 1728 til 1817 kan derfor siges, at mindst 75 pct. af alle viede, både kvinder og mænd, stammer fra sognet. En tilsvarende undersøgelse af den geografiske mobilitet for 26 danske landsogne viste, at mindst 30 pct. af

brudgommene under en eller anden form havde haft tilknytning til et andet sogn, hvilket synes at vise en væsentlig mindre geografisk mobilitet for Lyø i forbindelse med indgåelse af ægteskab (13).

For perioden fra 1818 til 1845er-der kun 52 vielser. Disse viser, at ca. 2/3 af de viiede var fødte i sognet, og at kvinderne generelt rejste over større afstande end mændene, idet godt 20 pct. af kvinderne var rekrutteret udenfor Sallinge herred. Der synes således at være tendens til en generelt større geografisk mobilitet i det 19. århundrede i forbindelse med indgåelse af ægteskab.

Tabel 4.11 Fordelingen af de indgåede ægteskaber 1728-1845 på Lyø og 1700-1813 for Sejersø efter oplysning om ægtefællernes fødsels- og dødsdato.

Sogn og periode	Hustru	Ægtemand		Fødselsdato		I alt
		Fødselsdato		Fødselsdato		
		oplyst		uoplyst		
		Dødsdato oplyst (1)	Dødsdato uoplyst (2)	Dødsdato oplyst (3)	Dødsdato uoplyst (4)	
Sejersø						
1700-1813						
	(1)	157	13	19	6	195
	(2)	4	1	3	4	11
	(3)	69	6	19	2	96
	(4)	5	9	2	11	27
	(5)	235	29	43	23	330
Lye						
1728-1845						
	(1)	47	8	7	2	64
	(2)	8	28	3	13	52
	(3)	2	2	53	5	62
	(4)	2	10	13	20	45
	(5)	59	48	76	40	223

Kilde: Kærrer Frederiksen, op. cit. p. 20.

Den viste sammenligning med Sejersø sogn for omtrent samme tidsperiode indikerer umiddelbart en væsentlig større geografisk mobilitet for Lyø, idet fødselsdatoen er oplyst for 80 pct. af mændene på Sejersø, mens dette kun er tilfældet for 48 pct. på Lyø. Denne forskel er dog reelt ikke helt så stor, idet de udregnede procentsætser bygger på en forskellig af-

grænsningsmåde over tid⁽¹⁴⁾. Et problem i denne forbindelse er de tilfælde, hvor materialet kun indeholder meddelelse om, at den og den dato er den og den blevet viet og derudover i hverken dåb eller begravelse af nogen af de viede. Lyø materialet indeholder i alt 20 sådanne viede eller ca. 9 pct. af alle viede, mens det tilsvarende forhold for Sejerø andrager 11 eller 3 pct.. Tallene for Sejerø vidner om en næsten utrolig stabil øbefolkning, hvor langt de fleste af de viede oplevede både dåb og begravelse på øen, mens tallene for Lyø afspejler en noget større mobilitet, uagtet at der for denne ø ikke er inddraget oplysninger om personer, som enten er fødte eller døde udenfor det angivne tidsinterval.

Den geografiske rekruttering kan også opdeles efter de sociale skillelinier i landbosamfundet, idet Ved folketællingen 1845 var 7 af de 23 gårde besat med anligende som overhoved, og de resterende med et ægtepar, og samtlige disse 39 personer var født på Lyø, mens ikke mindre end 41 pct. af husenes overhoveder var fødte udenfor Lyø og procenten af fremmedfødte var endnu større for indsidderne. Den geografiske rekruttering synes således i høj grad socialt betinget. (se i øvrigt afsnittet om vandringer).

4.2.6 Social mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab.

Anders V. Kaare Frederiksen finder i sin undersøgelse over Sejerø's befolkning på baggrund af Fridlev Skrubbeltrangs undersøgelser og egne erfaringer fra Sejerø, at det ikke er muligt på grundlag af erhvervsoplysninger fra spredte tællinger at redegøre for de indgående personers sociale positioner gennem et helt liv⁽¹⁵⁾. Dette er tildels en konsekvens af, at Kaare Frederiksens undersøgelser går tilbage til 1663, hvor de første folketællinger starter efter 1760, men må ikke mindst tilskrives, at forfatteren behændigt er veget udenom fæstebreve, jordebøger og matrikler og meget andet, som netop kunne være inddraget med fordel på grund af den meget stabile befolkning, og det forekommer især mærkeligt, fordi der netop for

Sejerø foreligger et register over hver gårds fæster gennem tiden (16).

Kaare Frederiksen har ret i, at de socio-økonomiske grupper i landbosamfundet skal defineres og behandles med stor omtanke, men dette forhindrer ikke, at der kan foretages enkelte undersøgelser ud fra veldefinerede enheder.

For Lyø er der foretaget en meget enkel opsplitning af landbobefolkningen efter erhverv med gårdmændsgruppen overfor husmændsgruppen, bestående af husmænd, håndværkere, daglejere, fiskere og indsidder. (Om berettigelsen af at behandle disse erhvervsgrupper under ét, se afsnit 9).

For at belyse den sociale mobilitet i forbindelse med indgåelse af ægteskab er det nødvendigt ikke blot at kende begge de viedes fædres erhverv, men også de viedes erhverv nogle år efter vielsen, idet der må påregnes en vis etableringsperiode. Ægteskaberne dækker perioden fra 1758 og frem og inddrager 43 pct. af de indgåede ægteskaber fra denne periode.

Tabel 4.12 Den sociale rekruttering til gårdmændstanden, belyst ud fra de ægteskaber, hvor begge ægtefællers forældres erhverv kendes.

Hustru	Ægtemand				I alt
	Fæderen gårdmænd	Eget erhverv ikke gårdmænd	Fæderen ikke gårdmænd ¹	Eget erhverv ikke gårdmænd	
	Eget erhverv gårdmænd (1)	(2)	Eget erhverv gårdmænd (3)	(4)	(5)
(1)	43	-	-	-	43
(2)	-	5	-	6	11
(3)	6	-	-	-	6
(4)	-	3	-	4	7
(5)	49	8	-	10	67

1. betegnelsen "ikke gårdmænd" dækker de 3 erhverv: husmænd, håndværker og indsidder.

Det fremgår tydeligt af tabel 4.12, at døtre af husmænd i en række tilfælde blev gift ind i gårdmandsklassen, men var søn af en "ikke gårdmand", var mulighederne for at få en gård i sit fødesogn meget ringe, idet ingen af de undersøgte opnåede det. Gårdmændenes børn havde store chancer for selv at blive gårdfolk, men antallet af gårdmændsbørn,

som nåede en voksen giftefærdig alder, oversteg det aktuelle behov for unge til at reproducere gårdmandsstanden, og adskillige gårdmandsbørn ses at have giftet sig ind i husmandsklassen.

4.2.7 Sammenfatning.

Undersøgelsen af vielserne viste, at opnåelse eller bevaring af fæste havde en stor indflydelse på vielsesmønsteret. Ikke blot skete mange vielser i 1700-tallet i forbindelse med opnåelse af fæste, men også hensynet til bevarelsen af fæstet betød, at man hurtigt giftede sig igen, i 3 tilfælde under 1 måned efter at ægtefællen var begravet, idet begge ægtefællers arbejdsindsats var påkrævet i landbruget.

På grund af den rigide ejendomsstruktur (jvf. kapitel 9), var vielsesalderen for førstegangsviede særlig høj for de ejendomsbesiddende grupper, gårdmænd og husmænd, og vielsesalderen ses at have været ekstra høj for husmænd efter ca. 1800, blandt andet som en følge af en større befolkningstilvækst i denne gruppe.

Hans Chr. Johansens undersøgelse for 26 danske landsogne viste blandt meget andet, en generelt fældende alder ved indgåelse af første ægteskab for såvel mænd som kvinder. Dette mønster kan ikke bekræftes for Lyø, idet der for denne ø kan konstateres en nogenlunde konstant alder for førstegangsviede, kun undtaget en periode i det 19. århundrede. Dette forhold har muligvis en vis sammenhæng med det konstaterede underskud af ugifte kvinder ved folketællingerne 1787 og 1801. Hertil kommer, at der rimeligvis er en forbindelse med den ret rigide ejendomsstruktur, idet der dog oprettedes en del huse i slutningen af 1700-tallet, og heller ikke udskiftningen ca. 1805, hvor i alt 12 husmænd fik jord, synes at have påvirket vielsesalderen i nedadgående retning. Den ret høje andel af genvielser af især mænd ses at have betydet en generelt større aldersafstand mellem ægtefællerne for Lyø, end det var tilfældet

i undersøgelsen af de 26 landsogne for det 18. århundrede.

Den geografiske rekruttering af de viede viste, at mindst 75 pct. af alle viede, både mænd og kvinder, var født på Lyø. Tilsvarende viste Hans Chr. Johansens undersøgelse, at mindst 30 pct. af brudgommene under en eller anden form havde haft tilknytning til et andet sogn. Dette udsagn bygger på en undersøgelse af de geografiske oplysninger i forbindelse med indgåelse af ægteskab, hvor 41 pct. af brudgommene er opgivet som værende fra trolovelses/vielsessognet, og at den geografiske oplysning mangler for i alt 28 pct., hvorfor der for brudgommene kan konstateres en ret stor forskel i den geografiske mobilitet mellem Lyø og de 26 andre sogne. Derimod synes der for brudene at være en vis overensstemmelse i og med, at der for begge undersøgelser kan konstateres en ret lav geografisk mobilitet.

Den sociale mobilitet blandt de viede viste for Lyø en ret skarp opdeling mellem de to hovedgrupper, gårdmænd og husmænd. Af alle de tilfælde, hvor faderens erhverv er kendt for begge viede, har ingen husmandssøn kunnet opnå fæste af en gård, mens der blandt kvinderne kan konstateres en mobilitet i begge retninger. Blandt gårdmændene har det i høj grad været kutyme, at sønnerne overtog gården efter faderen, og hvis der ikke var en søn, overtog datteren eller en søn fra en anden gård bedriften. Det overskydende antal børn fra gårdmandsstanden, som mere end reproducerede sig selv, blev så husmænd og var dermed med til at forøge befolkningstilvæksten og armoden i denne erhvervsgruppe (17).

5. Fertilitet

5.1 Indledning

Danske lov 2.5.6 krævede, at børn skulle døbes senest 8 dage efter fødslen, og hvis dette påbud ikke blev overholdt, skulle der betales 20 lod sølv. Imidlertid blev dette strenge påbud mildnet af Struense i loven af 27.7. 1771, hvor hensynet til barnets ve og vel gjorde, at kravet om en hurtig dåb blev afskaffet (1). Kirkebogen for Lyø viser, at indtil omkring 1785 blev loven om den hurtige dåb overholdt ret nøje, hvorefter der kan forekomme enkelte tidsafstande på op til flere måneder mellem fødsel og dåb.

Tabel 5.1 Månedsfordelingen for dåbsbøndlinger på Lyø for alle fødte og førstefødte i ægteskab, sammenlignet med 26 danske sogne.

Område og periode	Månedernes andel i %												I alt
	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	
Lyø 1728-1785.....	9	7	9	9	9	5	8	11	9	6	9	9	100
Lyø 1786-1845.....	9	8	8	11	7	7	10	9	8	7	9	8	101
Lyø 1728-1845.....	9	7	9	10	7	6	9	10	9	7	9	8	100
26 danske landsogne 1741-99.....	8	7	9	9	9	8	8	8	9	9	8	8	100
Månedsfordelingen for førstefødte i ægteskab													
Lyø 1728-1799.....	6	12	11	7	6	5	19	10	7	4	4	9	100
Lyø 1800-1845.....	9	9	7	9	9	6	11	6	11	11	7	6	101

Kilde: Hans Chr. Johansen op. cit. 1975 p.100

Generelt forholder det sig således, at tidsafstandene mellem fødsel og dåb er så små, at der ikke er nogen nævneværdig forskel i månedsfordelingen. Tabel 5.1 viser en månedsfordeling for de døbte på Lyø sammenlignet med undersøgelsen for de 26 landsogne. De 3 månedsfordelinger for Lyø viser en ret jævn fordeling over alle årets 12 måneder og svarer således til det kendte mønster fra Hans Chr. Johansens undersøgelse (2).

Det kan i denne forbindelse undersøges, om der er en sammenhæng mellem månedsfordelingen for de førstefødte børn i ægteskab ud fra kendskab til den gennemsnitlige tidsafstand mellem vielsen og fødslen af det første barn, samt månedsfor-

delingen for vielser. For perioden fra 1728 til 1799 blev ikke mindre end 32 pct. af ægteskaberne indgået i juni-juli måned (jvf. tabel 4.3), og jvf. tabel 5.2 blev de fleste børn døbt omkring 12 måneder efter vielsen. Dette kan i høj grad medvirke til at forklare, at månedsfordelingen for førstefødte, som er vist nederst i tabel 5.1, viser en tydelig pukkel omkring juli måned for denne periode, mens der for den følgende periode fra 1800 til 1845 ikke er nogen større udsving for samme månedsfordeling.

Men uagtet, at der i hvert fald for den tidlige periode fra 1728 til 1799 synes at kunne konstateres en vis sammenhæng mellem månedsfordelingen af førstefødte og den gennemsnitlige tidsafstand mellem vielse og dåb, har dette dog ikke givet sig udslag i den samlede månedsfordeling for alle fødte.

5.2 Børn fødte udenfor ægteskab

I det førindustrielle landbosamfund skelnede man skarpt imellem, om børn var født i eller udenfor ægteskab, dog således, at børn, født mellem trolovelsen (afskaffet 1799) og vielsen, almindeligvis blev betegnet som værende ægte.

En sådan skelnen mellem uægte og ægte børn giver sig i kirkebogen ikke blot udslag i, at der for perioden fra 1735 til 1761 er en speciel liste til uægte børn og publice absolverede, men også at præsten, efter overgangen til den trykte kirkebog, holder regnskab i marginen over antallet af gange de enkelte personer har gjort sig skyldige i at bringe et uægte barn til dåben.

Et mere nuanceret billede af et eventuelt samliv før ægteskabets indgåelse kan opnåes gennem en undersøgelse af tidsafstanden mellem ægteskabets bekræftelse og fødslen af det første barn i ægteskabet. Tabel 5.2, på den følgende side, viser, at i det 18. århundrede var ikke mindre end 26 pct. af de brude, som her fået børn i ægteskab, gravide ved trolovelsen og hele 35 pct. gravide ved vielsen og der er her tale om absolutte minimumstal, idet blandt andet antallet af aborter ikke kan erkendes. Tallene stemmer nogenlunde overens med de

Tabel 5.2 Afstanden mellem trolovelse/vielse og første børnefødsel i ægteskab.

	1728-1799		1800-1845	
	tidsafstand mellem trolovelse og dåb		tidsafstand mellem vielse og dåb	
		procent		
0-2 måneder.....	9	12	15	
3-5 -	12	11	26	
6-8 -	5	12	8	
9-11 -	17	17	17	
12-17 -	35	30	15	
18-23 -	9	10	9	
24-35 -	10	5	6	
36-99 -	3	3	4	
I alt	100	100	100	
n =	93	93	53	

resultater som kendes fra undersøgelsen over de 26 danske landsogne, hvor de tilsvarende tælværdier var henholdsvis 20 og 40 pct (3). For 1800-tallet's første halvdel ses antallet af gravide brude at have an-draget 49 pct. og som for den foregående periode er det et absolut minimumstal.

Hertil kommer så selve antallet af uægte børn, som er født i sognet og som ligeledes er udtryk for seksuelt samliv udenfor ægteskabet. Af det samlede antal fødte børn på i alt 648 (excl. korrektioner), udgør de uægtefødte 50 børn eller 7,7 pct. af alle fødte.

Fordelingen af disse uægte børn over tid er imidlertid meget skæv. Mens antallet af uægtefødte i 1700-tallet

Tabel 5.3 Fordelingen af fødte på 6 tidsperioder efter køn, dødfødte, uægtefødte og flerfødsler (d = dødfødt, u = uægtefødt og f = flerfødt)

Periode	Drenge				Piger				Ukendt køn				Til sammen			
	Alle fødte	Heraf d	u	f	Alle fødte	Heraf d	u	f	Alle fødte	Heraf d	u	f	Alle fødte	Heraf d	u	f
antal personer																
1728-45	89	4	2	3	56	1	-	1	2	2	-	-	147	7	2	4
1746-65	45	2	1	-	43	-	2	6	4	4	-	-	92	6	3	6
1766-85	56	2	2	2	58	2	2	2	1	-	1	-	115	4	5	4
1785-1805	39	1	1	2	36	1	1	4	1	1	-	-	76	3	2	6
1806-1825	47	-	10	-	45	1	5	-	-	-	-	-	92	1	15	-
1826-1845	68	1	11	2	58	1	12	2	-	-	-	-	126	2	23	4
1728-1845	344	10	27	9	296	6	22	15	8	7	1	-	648	23	50	24

ligger på 1-4 pct. af alle fødte, stiger det i 1800-tallet til henholdsvis 16 og 18 pct. af alle fødte for perioderne fra 1806 til 1825 og 1826 til 1845 jvf. tabel 5.3. Denne høje andel af uægtefødte stemmer udmærket overens med det generelle mønster for Fyn i første halvdel af det 19. århundrede, hvor der f.eks. i perioden fra 1840 til 1844 var 16,1 pct. uægtefødte i de fyenske lændistrikter (4).

På trods af, at Georg Hansen i sin undersøgelse af sædelighedsforholdene for hele Danmark mener at kunne påvise, at der tilsyneladende ingen sammenhæng var mellem mødrenes sociale placering i samfundet og antallet af uægtefødte børn i det 18. århundrede (5), viser en nærmere undersøgelse for Lyø, fortrinsvis for det 19. århundrede, over mødrene til disse 50 uægtefødte børn, at der synes at være en vis social sanktion forbundet med fødslen af et uægte barn. Tabel 5.4 illustrerer, hvorledes det i over halvdelen af tilfældene drejer

Tabel 5.4 Social mobilitet for kvinder, som har født børn udenfor ægteskab på Lyø.

Ægtemands erhverv	fæderens erhverv		Oprindelse ukendt	I alt
	gårdmand (1)	ikke gårdmand (2)		
	antal tilfælde			
(1)	4	1	1	6
(2)	9	9	11	29
Skæbne ukendt	-	1	14	15
I alt	13	11	26	50

Forklaring: betegnelsen "ikke gårdmand" dækker erhvervene husmand, indsidder og håndværker..

sig om kvinder, der er kommet til øen, næsten alle som tjenestepiger og efter børnefødslen enten forsvinder igen, eller bliver gift med en person fra gruppen af husmænd, håndværkere og daglejere. I de 13 tilfælde, hvor moderens fader var gårdmand, blev 9 ud af 13 gift med en person fra en lavere socialklasse, men omvendt blev en enkelt af de 11 husmandsdøtre gift med en gårdmand. Der er således tale om en større social nedgang end den, som kunne spores for alle viede jvf. tabl 4.12.

Den sociale nedstigning for gårdmandsdøtre skal givetvis ses i forbindelse med ægteskab og fæste, idet det uægte barn kan formodes at have fremskyndet et ægteskab og i tilfælde af, at der ikke har været et ledigt gårdfæste, har man måttet tage til takke med et hus.

Det er således karakteristisk, at de mødre med børn udenfor ægteskabet, som forblev i sognet efter fødslen, alle blev gifte med den udlagte barnefader, mens mindst 3 af de mødre, som forlod sognet, efterlod tillige fæderen til det uægte barn, hvor så fæderen senere er blevet gift med en anden kvinde. Altså for de kvinder, som blev i sognet efter fødslen af et uægte barn, kan der generelt konstateres en social nedadgående eller ingen mobilitet, mens de kvinder, som forlod sognet, synes ikke at have gået en socialt bedre tilværelse i møde end dem der blev, bl.a. fordi fattighuset i de sene tællinger rummer flere eksempler på stakkels ulykkelige enlige kvinder, som stammer fra andre sogne.

I øvrigt ses de uægte børns dødelighed ikke at afvige væsentligt fra den generelle spædbørnsdødelighed for Lyø jvf. p. 87f.

Fødselshyppigheden udenfor ægteskab kan være påvirket af anvendelsen af præventive midler og provokerede aborter, men det forekommer ikke umiddelbart sandsynligt i betragtning af det høje antal uægte fødsler, at prævention og fosterfordrivelse har haft væsentlig indflydelse på fødselshyppigheden i det 19. århundredes første halvdel.

Fra centraladministrationens side blev der i 1800-tallet udsendt love, som bl.a. havde til formål at virke børnebegrænsende. Ved forordningen af 30./4. 1824 blev der indført en ægteskabslov, ifølge hvilken fattigkommissionen i det sogn, hvor manden var berettiget til forsørgelse, fik hjemmel til at forbyde ægteskab, såfremt han nød, eller havde nydt, urefunderet understøttelse fra det offentlige (6)

Fem år før, i jorulovene af 3./12. 1819 var der blevet væretaget en restriktiv jordpolitik, hvis hensigt var at begrænse antallet af nye jordbrug, for derved at begrænse antallet af nye bønder.

tallet af ægteskaber, idet det gjældt om, at der ikke skete for mange børnefødsler og dermed en for besværlig befolkningsforøgelse (7). Virkningen af 1824-loven er svær at bedømme, idet ingen ses at have fået forbud mod indgåelse af ægteskab på Lyø, men dette betyder ikke, at den ikke har forhindret enkelte i at anmode fattigkommissionen om tilladelse til at indgå ægteskab, og jvf. 1819-loven forblev husenes antal konstant på Lyø i første halvdel af det 19. århundrede.

Ophævelsen af trolovelsen, som generelt lå ca. 3 måneder før vielsen betød, at de børn, der tidligere fødtes mellem trolovelsen og vielsen, og som var blevet regnet som ægte, efter trolovelsens bortfald blev anset for at være uægte, og dette skulle derfor betyde et stigende antal uægte børn i 1800-tallet. Dette fænomen kan imidlertid ikke alene forklare den store stigning i antallet af uægtefødsler i begyndelsen af det 19. århundrede, og for Lyø kan et forøget antal kvinder i de reproduktive aldersgrupper udenfor ægteskab (jvf. tabel 4.8) også kun delvist forklare denne stigning i forhold til det 18. århundrede. Hovedforklaringen ligger formodentlig i et ændret moralsyn kombineret med en rigid ejendomsstruktur (8).

5.3 Tvillingefødsler

I undersøgelsen over de 26 danske landsogne var hver 61. fødsel en tvillingefødsel og hver 6000. fødsel en trillingefødsel (9).

For Lyø forekom der i perioden fra 1728 til 1845 i alt 12 tvillingefødsler eller én for hver 53 fødte. Med hensyn til køn fordelte de sig med 4 tilfælde af en dreng og en pige, 6 tilfælde af 2 piger og 2 tilfælde af 2 drenge. Det er her bemærkelsesværdigt at en enkelt kvinde, Johanne Jensdatter, får tvillingebørn både i 1784, 1787 og 1792 eller halvdelen af de i alt 6 gange, hun har født. Efter at have fået 9 børn på 9 år dør denne kvinde i 1792 umiddelbart efter sin sidste tvillingefødsel, 37 år gammel.

5.4 Antal børn pr. fæder og moder

De fødte børn på Lyø i perioden 1728 til 1845 kan fordeles efter forældre, således som det er vist i tabel 5.5.

Tabel 5.5 Fordelingen af alle børn og ægtefødte børn på fædre og mødre.

Fædre/mødre med	Alle børn		Ægtefødte børn	
	Antal fædre	Antal mødre	Antal fædre	Antal mødre
1 barn.....	58	53	37	40
2 barn.....	35	42	32	35
3 -	28	29	27	26
4 -	26	27	29	32
5 -	13	16	9	14
6 -	17	15	15	11
7 -	5	7	5	7
8 -	4	4	4	4
9 -	2	2	2	2
10 - eller flere...	7	4	7	4
I alt	195	199	167	175
Antal børn pr. fæder/moder	3,3	3,2	3,6	3,4
Std. sfv.	2,5	2,3	2,5	2,3

Tabellen udtrykker en ret stor overensstemmelse mellem det gennemsnitlige antal børn for fædre og mødre, hvor man måske ud fra de hyppigere genfindelser af mænd skulle forvente et væsentlig større antal børn for hver fæder end hver moder. Det højeste antal børn for enkelt fæder var 13, og tallet er det samme for en enkelt moder. Tallene for antallet af børn pr. fæder og pr. moder er minimumstal, idet børn fødte før 1728 og efter 1845 ikke er inddraget, ligesom vandringerne betyder, at adskillige forældre får deres børn døbt i forskellige sogne og derfor trækker i samme retning. Forældre til uægte børn er typisk ret vandringsintensive, og over halvdelen af både mødre og fædre til uægte børn har kun fået et enkelt barn døbt i sognet, hvorfor der i tabel 5.5 er sket en opsplitning på alle børn og ægtefødte børn. Dette viser, at gennemsnittet for alle mødre var 3,2 børn, mens gennemsnittet for de ægtefødte var 3,4 børn pr. moder. Tilsvarende for fædrene var henholdsvis 3,3 og 3,6 børn, hvilket sidste tal kan sammenlignes med undersøgelsen over de 26 danske landsogne, hvor det gns. antal børn i ægteskab pr. fæder var 3,4 (10).

5.5 Fertilitetsstrukturen i ægteskab

Den tidsmæssige afstand mellem børnene i et ægteskab varierer meget og er ofte afhængig af det foregående barns skæbne, således, at hvis det første af de to børn dør indenfor ca. 3 måneder efter fødslen, vil afstanden til det næste barn typisk være mellem 12 og 18 måneder, mens hvis det første barn overlever det første leveår, vil tidsafstanden til det næste barn hyppigt ligge på godt 3 år. Tabel 5.6 viser hvorledes Tabel 5.6 Afstanden mellem børnefødsler i ægteskab

Antal måneder	1.-2. børn	2.-3. børn	3.-4. børn	4.-5. børn	5.-6. børn
	antal tilfælde				
0-11.....	3	-	-	-	-
12-23.....	45	25	12	12	7
24-35.....	38	32	23	13	8
36-47.....	11	12	18	6	4
48-59.....	5	5	2	-	2
60-99.....	10	8	6	2	-
Antal tilfælde i alt	112	82	61	33	21
Gns. tidsafstand i mdr..	29,8	32,9	35,5	29,5	29,5
Std. afv.	18,3	18,0	17,0	16,7	13,7

der synes at kunne spores en tendens til en forøget tidsafstand mellem fødslerne indtil det 4. barn, hvorefter tidsafstandene bliver mindre (11). Et sådant skifte ved det 4. barn kan virke ulogisk og må forklæres ved, at det herefter er familier med mange børn, som slår igennem, og at disse familier generelt har en mindre tidsafstand mellem børnefødslerne, således som det fremgår af tabel 5.7, på den følgende side. Af denne tabel fremgår det tydeligt, hvorledes tabet af det første af to på hinanden følgende børn, præger tidsafstanden til det næstfølgende barn.

Fertiliteten ses ud af denne tabel 5.7 at kunne antage forskellige mønstre, idet der for enkelte familier generelt er tale om lange tidsintervaller, hvilket gælder f.eks. Carl Hansen og Peter Hansen, hvorimod generelt korte tidsintervaller præger Hans Lauritzen Grævis og Tønnes Larsen. Alt i alt må det konstateres, at ^{der}for de enkelte fædre er så store forskelle, at det er svært at trække generelle linier for ferti-

Tabel 5.7 Døbsafstande ved ægteskaber, hvor der er født mindst 5 børn.

Fæderens navn	Døbsafstand i måneder mellem						
	1.-2. børn	2.-3. børn	3.-4. børn	4.-5. børn	5.-6. børn	6.-7. børn	7.-8. børn
Anders Blørnøe.....	20	14 ²	22	24	20 ²	10 ²	
Carl Hensen.....	65	23	56	43			
Hans Hensen.....	29	27	35	29	25	32	
Hans Hensen.....	18	19	13 ²	38	33	41	68
Hans Josephsen.....	18 ²	21	21	20	41		
Hans Lauritsen Grøwis.	19	29	23	27	27	24	32
Hans Larsen.....	28	33	36	16 ²			
Hans Pedersen.....	15 ²	20 ²	47 ²	26	36	35	42
Hans Pedersen.....	30	36	39	22	49		
Hans Rasmussen.....	18	14 ²	30	22			
Hans Rasmussen.....	29	27	34	26			
Hans Tønnesen.....	18	35	31	66			
Jacob Hansen.....	17 ²	16 ²	20 ²	16 ²	30	49	
Jens Michelsen.....	22	27	34	23			
Jens Pedersen.....	38	30	16 ²	34	29	21	16 ²
Jørgen Nielsen.....	15	26	24	32			
Jørgen Rasmussen.....	25	17	22	25	23	30	28
Knud Larsen.....	11	25 ²	31	23	16		
Lauritz Josephsen.....	17	25 ²	30	28	52		
Mads Rasmussen.....	21	19	35	38			
Mads Rasmussen.....	18	32	37	73	34		
Niels Jørgensen.....	30	27	26	39			
Peder Andersen.....	40	34	38	23	35	40	
Peder Hensen.....	35	33	40	33	38		
Peder Rasmussen.....	15 ²	19	24	15	16 ²		
Peder Rasmussen.....	22	46	25	44	22		
Resmus Christensen.....	28	34	30	30			
Resmus Christensen...	13 ²	35	15 ²	15 ²	20 ²	40 ²	
Resmus Clausen.....	20	29	32	26	29	34	
Resmus Jørgensen.....	24	26	35	37			
Resmus Mødsen.....	24 ²	19	26	30			
Svend Rasmussen.....	36	40	31	15 ²	25		
Tønnes Larsen.....	17 ²	14	15	17	19	27	22
Gns. tidsafstand	24,1	26,4	29,5	29,5	29,5	31,9	34,1

2. Det 1. af de to børn døde inden 4 måneder efter fødslen.

litetsstrukturen. Dog kan der peges på, at den gennemsnitlige tidsafstand mellem de to sidste børn i ægteskaber med mere end 4 børn er knap 34 måneder, hvilket ligger noget over den generelle tidsafstand.

5.6 Fertilitetsberegninger

Fertiliteten for en given population kan beregnes på mange måder. Indledningsvis i kapitel 4 blev anvendt den summariske fertilitetskvote, som er et mål for antallet af levende-fødte børn pr. 1000 indbyggere. Dette mål har den hovedsvaghed, at det ikke tager hensyn til befolkningens alders- og kønssammensætning, herunder antallet af kvinder i de reproduktive aldersgrupper. Et mere anvendeligt mål er derfor den generelle fertilitetskvote, som er et mål for antallet af levende-fødte børn pr. 1000 kvinder i de fødedygtige aldersgrupper. Denne størrelse tager imidlertid ikke hensyn til kvindernes vielsesalder og alderssammensætningen blandt kvinderne i den reproduktive periode. Derfor er den aldersspecifikke fertilitetskvote det mest nuancerede mål, fordi det ikke blot omfatter kvinder i den reproduktive periode, men tillige tillader en opdeling både efter moderens alder ved vielse og alder ved børnefødsler.

En beregning af den aldersbetingede fertilitet for Lyø er vist i tabel 5.8 for hele den omhandlede periode, omend ikke alle fødte er medregnede. Beregningen omfatter således ikke de uægtefødte, og for 58 børn var det umuligt at beregne moderens alder, hvorfor også disse børn er udeladte, mens der ikke er taget hensyn til, om forældrene var i første eller senere ægteskab.

Generelt er der tale om, at den højeste fertilitet findes

Tabel 5.8 Aldersbetinget fertilitet i ægteskab for Lyø sogn 1728-1845 og 3 udvalgte tiårs-perioder

Periode	Aldersbetinget fertilitet for aldersklasserne							Antal børn
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år	
1728-1845.....	250	379	341	287	210	95	17	538
1731-1740.....	-	350	404	509	396	238	48	84
1796-1805.....	-	363	400	315	172	73	28	34
1831-1840.....	-	272	338	246	69	66	-	59

i aldersgruppen 20-24 år og falder derefter jævnt for de følgende aldersgrupper. Det forholdsvis lave fødselstal for aldersklasserne 15-19 år hænger sammen med en generel leveste vielsesalder på 19 år og første børnefødsel adskillige måneder derefter, hvorfor kvotienten nødvendigvis må blive lav.

Et mere nuanceret billede af fertiliteten kan opnås gennem en undersøgelse af fertiliteten i de enkelte aldersgrupper over tid og en opdeling af de enkelte aldersgruppers fertilitet efter alder ved ægteskabets indgåelse. I tabel 5.8 er der, foruden det generelle fertilitetsmål, angivet den aldersbetingede fertilitet for 3 tiårs perioder, hvor den første ligger i en periode med en summarisk fertilitetskquotient på omkring 40, den anden i en periode med en kvotient omkring 20 og den sidste i en periode med en kvotient på 25. På trods af, at tallene bygger på et ganske lidet antal børn, fremviser den en tydelig tendens til, at fertiliteten indenfor ægteskab har været faldende for samtlige aldersgrupper igennem hele den behandlede tidsperiode.

Det er bemærkelsesværdigt, at perioden fra 1731 til 1740 har den højeste fertilitetskquotient i aldersgruppen 30-34 år, mens den højeste kvotient for de to andre perioder ligger i aldersgruppen 25-29 år, og tillige ligger de næstfølgende aldersgruppers fertilitet væsentlig over, ikke blot de øvrige to perioders fertilitetskquotienter, men også over de generelle kvotienter jvf. tabel 5.6. Dette hænger bl.a. sammen med, at over 1/3 af de ægteskaber, hvor der er født 5 eller flere børn, er indgået før 1740. Tallene for perioden 1831-1840 er ret lave i forhold til den summariske fertilitetskquotient, hvilket hænger sammen med, at der i beregningerne af de aldersbetingede fertilitetskquotient^{er} ikke indgår uægtefødsle.

En opdeling efter hustruens alder ved vielsen, sådan som det fremgår af tabel 5.9, på næstfølgende side, afslører hvorledes vielsesalderen påvirker kvindens fertilitet, idet kvinder, som indgår ægteskab i en senere alder end 15-til 19 årige, generelt har en højere fertilitetskquotient end kvinder i de tilsvarende aldersgrupper, der allerede er i ægteskab. Dog betyder det forholdsvis ringe antal kvinder, der indgår i un-

Tabel 5.9 Aldersbetinget fertilitet fordelt efter hustruens alder ved vielse.

Hustruens alder ved vielse	Aldersbetinget fertilitet i aldersklasserne							Antal børn
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år	
15-19 år.....	250	478	230	-	-	-	-	16
20-24 -		361	305	254	116	56	55	187
25-29 -			386	296	221	87	7	218
30-34 -				333	271	126	19	91
35-39 -					255	111	18	22
40-44 -						148	-	4

dersøgelsen, især for aldersgrupperne 15-19 år og 35-44 år, at der må tages væsentlige forbehold for talværdierne for disse aldersgrupper.

5.7 Familierekonstitutionsmetodens fertilitetsmål

Et generelt problem ved undersøgelser af fertiliteten for en given fortidig befolkning er vandringer, idet der sjældent rådes over så stort et materiale, der dækker et geografisk område, der kan opsuge alle disse vandring, således at oplysninger om de migreredes færd ikke går tabt. For at undgå vandringsproblematikken har man i bl.a. en række franske undersøgelser udvalgt den del af familierne i den undersøgte population, om hvem man havde kendskab til, at kvinderne havde gennemlevet perioden fra ægteskabets indgåelse til slutningen af den reproduktive periode omkring 50-års alderen i ægteskab i det pågældende sogn eller lokalitet.

Flere franske undersøgelser opererer med i alt 5 hovedgrupper af viiede, hvoraf de 2 (I og II) anvendes i de videre undersøgelser af fertiliteten (14). For gruppe I er de formelle krav til ægteskaberne, at tidspunktet for ægteskabets opbør er kendt, og at kvindens dåbs- eller fødselstidspunkt er kendt. De formelle krav til gruppe II er de samme, blot med den forskel, at kvindens fødselstidspunkt skal kunne beregnes ud fra andre oplysninger. Hertil kommer, at kvinderne i ingen af de to grupper må være over 44 år ved ægteskabets indgåelse, og at hele den reproduktive periode skal gennemleves i et og samme ægteskab. Der er således tale om ret strenge krav, og antallet af familier, der opfylder disse betingelser, er derfor beskedent. For Lyø er der sket en mindre re-

vision af disse kriterier, således at i alt 11 familier, hvor begge ægtefæller levede i 1845 folketællingen, men hvor kvinden forlængst havde passeret 50-års alderen og dermed overstået den reproduktive periode, medtalte.

I Etienne Gautier og Louis Henry's undersøgelse over befolkningen i Crulai i Frankrig indgik 49 familier af gruppe I og 36 af gruppe II ud af i alt 603 viede. (15). For Lyø er tallene 48 af gruppe I og 30 af gruppe II, i alt 78 familier eller 35 pct. af alle viede, altså $2\frac{1}{2}$ gange som stor en andel af de viede som ved Crulai-undersøgelsen. Dette er dog intet mod Kære Frederikssens Sejerø-undersøgelse, som frembød 96 familier af type I og 77 af type II eller godt 52 pct. af alle viede, hvorfra der dog blev trukket 36 familier, hvor manden var i andet eller højere ægteskabsnummer, idet disse ægteskaber havde et lavere børnegenomsnit end de resterende ægteskaber (16).

Det gennemsnitlige antal børn for Lyø's 78 "komplette" ægteskaber er 3,3, hvilket er det samme som antallet af børn i ægteskab for sømøllige kvinder. Ud af disse 78 familier er 6 af type I og 8 af type II, ægteskaber, hvor den ene af ægtefællerne er i andet eller højere ægteskabsnummer. Fertiliteten for disse 14 ægteskaber adskiller sig ikke væsentlig fra de øvrige familier, hverken hvad angår antallet af børn eller hustruens alder ved ægteskabets indgåelse.

Disse 78 familiers repræsentativitet som indikatorer for fertilitetsniveauet er diskutabelt. Der kan således fremføres, at en sådan udvælgelse vil fremhæve de fastboende overfor de vandrede befolkningslementer. Dette argument har dog kun vægt, hvis det kan påvises, at de fastboende har et fertilitetsmønster, som adskiller sig væsentligt fra de vandrede. f.eks. gennem en påvisning af, at de fastboende domineredes uforholdsmæssigt af gårdmænd, og at gårdmænd generelt havde et andet fertilitetsmønster end de andre socialgrupper.

Som ved de foregående undersøgelser med opdelinger efter erhvervsbetegnelser vil der også her blive skelnet mellem gårdmænd og husmænd, hvor husmænd omfatter husmænd, daglejere

og håndværkere. En undersøgelse for de 23 gårdmænd og 18 husmænd i 1787-tællingen, som ligger midt i den undersøgte periode, viser, at 17 af gårdmændene eller 74 pct. indgår blandt de komplette familier, mens det for husmændene er 14 eller 78 pct., og der kan således ikke påvises nogen repræsentativ skævhed for erhvervsgrupperne blandt de fastboende. Men spørgsmålet om en eventuel anderledes fertilitetsstruktur for de mere vandringsintensive befolkningselementer må forblive ubesvaret i denne sammenhæng.

Til slut skal nævnes, at udvælgelseskriteriet rummer en mindre skævhed, idet kvindernes dødsrisiko i forbindelse med børnefødsler var betydelig større dengang end vi kender den i dag, og dødsrisikoen steg med antallet af fødsler, således at kvinder, der blev tidligt gift og gennemlevede mange svangerskaber, havde en betydelig større dødsrisiko end kvinder, der blev sent gifte og ikke fik børn. Blandt de 78 familier var ikke mindre end 12 barnløse. Alle disse 12 kvinder var i 1. ægteskab og havde en gennemsnitlig vielsesalder på 35,2 år, mens gennemsnittet for alle førstegangsfødende var 28 år eller nøjagtigt gennemsnittet for alle førstegangsviede. Andelen af barnløse ægteskaber er således 15 pct. af alle ægteskaber, og den samme andel forekommer i Crulsi-undersøgelsen (17).

Tabel 5.10 Familierekonstitutionsmetodens fertilitetsmål for Lyø. 1728-1845.

Hustruens alder ved vielse	Aldersbetinget fertilitet i aldersklasserne							Antal børn
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år	
15-19 år.....	-	600	200	200	-	100	-	11
20-24 -		314	326	242	136	74	21	92
25-29 -			530	267	207	89	7	106
30-34 -				292	176	82	12	37
35-39 -					148	111	-	9
40-44 -						214	-	3
15-44 år.....	-	361	321	260	170	91	10	258
Antal børn:.....	-	22	62	75	60	35	4	
Antal kvindeår i ægteskab.....	2	61	193	288	352	384	390	
Gårdmænd	-	356	301	277	180	99	14	
Husmænd	-	400	333	265	159	71	6	

Resultatet af beregningen af den aldersbetingede fertilitet for de komplette familier er vist i tabel 5.10, og resultatet varierer en del fra beregningen af samme størrelse for hele befolkningen, navnlig hvad angår aldersfordelingen efter hustruens alder ved vielsen. Bortset fra aldersgrupperne 20-24 år og 25-29 år bygger beregningerne på så små tal, at der i bedste fald er tale om tendenser. En sammenligning af den samlede fertilitet med tilsvarende undersøgelser for fuldstændig rekonstituerede familier, som vist i tabel 5.11, røber en generelt

Tabel 5.11 Eksempler på andre undersøgelser af familierekonstitutionsmetodens fertilitetsmål.

Sogn og periode	Aldersbetinget fertilitet for aldersklasserne						
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år
Grulsi(1676-1742)....	320	419	429	355	292	142	10
Glostrup(1677-1790)..	389	588	426	380	314	191	51
Sejersø(1700-1799)....	400	481	422	332	230	98	17
Danske landsogne							
(1760-1801).....	364	495	415	358	326	181	36
Lyø(1728-1845).....	-	361	321	260	170	91	10

Kilde: Hans Chr. Johansen "Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. årh." 1975 p. 112, Anders V. Karsre Frederiksen: "Familierekonstitution" 1976 p. 67 og Poul Thestrup: "Methodological Problems...." i SEHR 1972 p. 19.

lavere fertilitet for Lyø for samtlige aldersgrupper. Dette forhold må forklares ud fra flere faktorer. Dels rækker Lyø-undersøgelsen længere ind i 1800-tallet end nogen af de andre undersøgelser, hvor der bl.a. kommer et problem med en høj andel af uægtefødte og en generel nedgang i fødselstallet jvf. den demografiske transition, begynder at gøre sig gældende, og dels har Lyø-undersøgelsen en høj andel af kvinder uden børn. Hertil kommer, at den høje vielsesalder giver sig udslag i ingen fertilitet for aldersgruppen 15-19 år, og en del forklaring kan givetvis findes i erhvervsstrukturen.

Takket være jordebøger, fæsteprotokoller og skifteprotokoller kan hovederhvervet bestemmes for samtlige 78 familier, idet selv om kirkebøgerne og især folketællingerne indeholder mange oplysninger om erhverv, er det dog først af dækkende

karakter efter ca. 1780. Disse 78 familier fordeler sig med 43 gårdmænd og 35 husmænd, håndværkere og indsiddere, og som det fremgår af tabel 5.10 nederst, er den aldersbetingede fertilitet for de to erhvervsgrupper meget lig hinanden, men en svag tendens til, at husmændene i aldersgrupperne 20-24 år og 25-29 år har en lidt højere fertilitet, og derefter har gårdmændene den højeste fertilitet., - et mønster, som også afspejles i Hens Chr. Johansens undersøgelse (18).

Imidlertid fremviser tabel 5.13 en stor forskel i antal-

Tabel 5.13 Fordelingen af antallet af børn i de komplette familier efter faderens erhverv og dernæst efter antallet af år i ægteskab for mødre i de reproduktive aldersgrupper. (20-49 år).

Antal børn i ægteskab	Faderens erhverv		Antal år i ægteskab for kvinder (20-49 år)		
	Gmd.	Hmd.	0-9	10-19	20-
		antal tilfælde			
0 børn.....	5	7	2	8	2
1 børn.....	2	6	1	5	2
2 børn.....	7	6	1	4	8
3 -	5	5	-	3	7
4 -	7	8	-	6	9
5 -	3	1	-	-	4
6 -	8	1	-	-	9
7 -	2	-	-	-	2
8 -	2	-	-	-	2
9-12 børn.....	2	1	-	-	3
Gns. antal børn	3,8	2,5	0,8	1,8	4,4

let af børn mellem de to aldersgrupper, således at husmændene i gennemsnit fik 2,5 børn, mens gårdmændene fik 3,8 børn eller $1\frac{1}{2}$ gang så mange pr. ægteskab. Denne forskel kan forklæres gennem den mærkede distinktion i hustruens alder ved indgåelse af ægteskab, idet, som det fremgår af tabel 5.12, husmæn-

Tabel 5.12 Kvindernes alder ved indgåelse af ægteskab for de komplette familier.

Kvindens alder ved vielsen	Gårdmand	Husmand
	antal tilfælde	
20-24 år.....	15	3
25-29 -	17	9
30-34 -	6	11
35-39 -	3	8
40-44 -	2	2
Gns. vielsesalder	27,5	31,2

denes hustruer typisk blev viet i midten af 30'erne og gårdmændenes typisk midt i 20'erne og tabel 3.13 viser tillige, at der er særdeles stor forskel i fertiliteten imellem gifte kvinder, som ved vielsen var 20-årige og 30-årige. Dette illustrerer således det generelle udsagn om problemerne i husmandsklassen især i første halvdel af det 19. århundrede, hvor et stop for anlæggelsen af nye huse kombineret med et stigende befolkningstal betød et hårdt pres mod husmandsklassen, hvor den højere vielsesalder og dermed forbundne lavere fertilitet i ægteskab blev en naturlig følge.

5.8 Sammenfatning.

Undersøgelsen viste, at samliv før ægteskabet i høj grad praktiseredes, og at det i 1800-tallet ofte fik følger i form af uægte børn. I betragtning af den nære sammenhæng mellem vielse og opnåelse af fæste for 1700-tallet kan en ufrivillig graviditet have betydet, at man har måttet gifte sig uden dermed ^{at} opnå et fæste.

For moderen synes et uægte barn forbundet med en vis social konsekvens, og disse mødre ses ofte at have forladt sognet. Det er sigende, at folketællingerne rummer adskillige vidnesbyrd om enlige mødre fra andre sogne som lemmer i fattighuset.

Dette høje antal illegitime fødsler, især for 1800-tallets første halvdel, kunne være udtryk for, at anvendelsen af præventive midler var meget sparsom. Derimod kunne tale, at kvinderne i ægteskab i den reproduktive periode langt fra fik det optimale antal børn, hvilket især gælder aldersgruppen over 40 år. At man i samtiden kendte til og anvendte præventive midler, herunder især coitus interruptus, er en række forskere ikke i tvivl om, men problemet er, hvorvidt anvendelsen af disse præventive foranstaltninger, som f.eks. indtægelsen af ene, der kan belægges med eksempler fra Fyn, har været almindeligt udbredt (19).

Tidsafstanden mellem børnefødslerne i ægteskabet viste en stigning, således at tidsafstanden til det sidste barn gene-

relt var højere end de andre tidsafstænde mellem de fødte børn i ægteskabet. Dette kan tages som indtægt for en vis familieplanlægning, men kan også tilskrives biologiske faktorer, som f.eks. lavere potens og større andel af aborter, hvortil det tidens lave hygiejne muligvis har kunnet medføre sterilitet(20). 15 pct. af de fuldt rekonstituerede familier fik ingen børn, hvilket kan forklæres ved, at dels kan ikke alle kvinder få børn ud fra biologiske forhold, og dels blev mange af kvinderne gift i en ret sen alder, dvs. 35 år eller derover, for hvilke det også ud fra en nutidig erfaring kan være problematisk, idet f.eks. risikoen for aborter er væsentlig større for førstegangsfødende over 35 år.

Det kan dog ikke ud fra nærværende undersøgelse afvises, at omend ikke en familieplanlægning, så dog en vis familiebegrænsning har fundet sted, og den væsentlig større andel af uægtefødte i første halvdel af 1800-tallet er velnok snarere et udtryk for en generelt større accept af samliv udenfor ægteskabet.

Undersøgelsen af fertiliteten for Lyø viste generelt mange fællestræk med det mønster, som kendes fra undersøgelsen af de 26 danske landsogne, f.eks. hvad angår månedsfordelingen af de døbte, andelen af gravide brude af alle brude og antallet af børn pr. familie, idet denne undersøgelse viste, at på trods af en væsentlig større hyppighed af genvielser hos mænd, var der ikke nogen særlig forskel mellem antallet af børn for de to køn. Den eneste forskel til den større enlægte undersøgelse lå i fertilitetsniveauet, idet dette var stærkt døende indenfor ægteskabet i den undersøgte periode.

Den engelske forsker E.A. Wrigley anfører, at et fald i antallet af børn kan være resultatet af en stigning i den gennemsnitlige vielsesalder for førstegangsviede, eller ændring i det gennemsnitlige interval mellem børnefødslerne (måske som resultat af ændringer i behandlingen af spædbørn, anvendelsen af aborter eller benyttelse af præventive midler), eller i nogle samfund som et resultat af et fald i antallet af uægte

børn. Hertil kommer muligheden for en stor udvandring eller ændringer i alders- og kønsfordelingen af befolkningen (21). Hvis der herudfra skel angives nogle forklaringer på den fældende fertilitetskvotient for kvinder over tid på Lyø, kan der først og fremmest peges på det store antal uægte børn i 1800-tallet, som udgår i fertilitetsberegningerne, men også den stærkt nedsatte børnedødelighed, som ikke blot har betydning i forbindelse med en tidsforøgelse af intervallerne mellem børnefødslerne, men også efterhånden betød et generelt lavere niveau som led i den demografiske transition. De ekstra høje fertilitetsmål for perioden 1728 til 1745 synes således at kunne forklæres ved en kombination af et stort antal kvinder i ægteskab i den reproduktive ælder, kombineret med en generel højere fertilitet for kvinder i ægteskab og en lidt lavere ælder ved indgåelse af ægteskab for kvinder end de senere 20-årsperioder.

Anvendelsen af familierekonstitutionsmetoden er forbundet med en række vanskeligheder med repræsentativiteten, som bør afklæres for hver enkelt studie. Poul Thestrups undersøgelse over Glostrup viste, at der blandt de rekonstituerede familier var en overrepræsentation af gårdmænd overfor husmænd og inderster. Lyø's rekonstituerede familier synes ud fra en sammenligning med 1787-tællingen ikke at være socialt skævt rekrutterede, men dette gælder kun for de fastboende, idet de migrerende befolkningslementer muligvis har et andet fertilitetsmønster, men det kan blot ikke belyses ud fra denne undersøgelse.

En undersøgelse af fertilitetsniveauet for forskellige socialgrupper kræver, at der dels kan opstilles klare skillelinier mellem grupperne og dels ikke optræder karrieremobilitet. Kære Frederiksen angriber ud fra en ret stringent metodeopfattelse Thestrups undersøgelser af fertiliteten og har ret i, at Thestrup velnok burde have gjort nærmere rede for en eventuelt karrieremobilitet i sit materiale.(22). Samme

kritik kan til/dels også rettes mod Hans Chr. Johansens undersøgelse for de 26 landsogne, idet karrieremobiliteten kun undersøges for perioden 1787 til 1801 (23).

For Lyø er foretaget en undersøgelse af karrieremobiliteten i kapitel 8, hvorefter det fremgår, at der ikke i nogen tilfælde kan påvises overgange mellem gårdmandsstanden og husmandsgruppen, således, at hvis man blev gift og fæstede^{de} en gård eller et hus, beholdt man dette fæste igennem kvindens reproduktive periode.

De fuldt rekonstituerede familier viste en markant forskel i antallet af børn mellem gårdmænd og husmænd. Denne forskel synes primært at hænge sammen med en forskel i vielsesalderen for de to erhvervsgrupper, idet den aldersbetingede fertilitet for de to grupper var ret ensartet, og denne forskel i vielsesalderen må fortrinsvis tilskrives den rigide ejendomsstruktur i husmændsklassen, som ikke blot måtte lide under et begrænset antal huse og fra 1819 tillige forbud mod oprettelsen af flere, men tillige skulle opsuge den forøgede befolkningsvækst i det 19. århundredes første halvdel.

6. Mortalitet

6.1 Indledning.

Bortset fra de 3 første år af kirkebogen for Lyø, indtil 1731, er der næsten konsekvent opgivet dødsalder for de begravede. Disse aldersangivelser, især for 1700-tallet, vidner om en betydelig omhyggelighed fra præstens side, idet der i langt de fleste tilfælde er tale om aldersangivelser med større nøjagtighed end blot årsangivelse og f.eks. Chresten Pedersen, som dør i 1747, var 13 år, 5 måneder, 3 uger og 3 dage gammel, og som det fremgik af kildekritikken, passer disse aldersangivelser i reglen ret nøjagtigt.

Ud af de i alt 601 begravede er der for 599 opgivet en begravelsesdato, og månedsfordelingen for disse begravelser er vist i tabel 6.1. Denne afspejler et klart sæsonmønster,

Tabel 6.1 Månedsfordelingen for døde 1728-1845 og udvalgte store dødsår.

Måned	1728-1845 %	1729	1730	1737	1743	1746	1754	1767	1845
		antal personer							
Januar.....	11	-	1	5	2	-	6	1	-
Februar.....	10	1	1	6	2	-	3	1	-
Marts.....	12	2	1	6	4	-	-	-	5
April.....	9	-	1	1	2	4	-	1	1
Maj.....	10	1	5	2	1	2	-	3	-
Juni.....	8	4	1	1	2	1	-	2	3
Juli.....	5	-	-	-	-	2	1	1	1
August.....	6	1	3	2	-	-	-	1	-
September.....	6	1	-	2	-	-	-	-	-
Oktober.....	6	1	1	-	-	1	-	-	-
November.....	8	1	1	1	-	1	1	2	1
December.....	8	1	-	-	-	-	-	-	-
Sum	99	13	15	25	13	11	11	12	12

således at der i vinter- og forårs månederne er relativt mange dødsfald med en kulmination i marts, mens sommer og efterårs månederne har andele på 5-8 pct. af de begravede.

Månedsfordelingen for fødte viste jvf. tabel 5.1 en svag koncentration for månederne februar-marts og juli-august måneder og ud fra de almindelige dødelighedsforventninger for spædbørn, kunne man således forvente en større andel af børn blandt

de døde for netop disse måneder. En undersøgelse af månedsfordelingen af 107 begravelser af levendefødte børn, som er døde inden udløbet af 1. leveår viser imidlertid, at 58 pct. af børnene dør i løbet af årets 5 første måneder, mens det tilsvarende tal for resten af befolkningen er 52 pct., og til gengæld er kun 6 pct. af børnebegravelserne henlagt til månederne juni og juli, altså synes børn i første leveår at have en større følsomhed overfor sæsonsvingninger end den voksne befolkning, hvor man vel nok logisk ville forvente det modsatte.

6.2 Store dødsår

I gennemsnit dør 5 personer om året på Lyø, men der er store forskelle i antallet af døde i de enkelte år, således at der for 4 år, 1803, 1812, 1823 og 1833 overhovedet ikke er registreret nogen begravelser og for i alt 9 år kun ét enkelt dødsfald. Til gengæld har i alt 8 år mindst dobbelt så mange døde som gennemsnittet, herunder 1737, hvor der blev begravet 25 personer ud af en befolkning på ca. 210 personer. Denne usædvanlig høje dødelighed har været genstand for en undersøgelse af antallet af begravede i de omkringliggende sogne for årene omkring 1737, og der kan generelt spores en højere dødelighed for dette år, ligesåvel som 1737 i den officielle statistik har højere dødelighed end de omkringliggende år, men ingensteds i de omkringliggende sognes kirkebøger er der fundet tilsvarende dødelighedstal og ej heller nogen dødsårsager for dette år (1).

I tabel 6.1 er tillige vist en månedsfordeling for de døde i store dødsår, og denne fordeling afspejler, bortset fra 1767, et tydeligt epidemisk præg, med en udpræget koncentration af de døde på én enkelt måned, eller som i 1737 på 3 måneder. De døde i juni 1729, januar-februar 1754 og marts 1845 er alle børn, mens de begravede i april-juni 1746 alle er voksne. For årene 1730, 1743 og 1767 kan der ikke peges på nogen bestemt aldersgruppe, og specielt for 1737 er 12 børn (i alderen indtil 4 år) og 13 voksne begravede. De 12 begravede børn dette år skal ses i relation til, at der samme år kun blev født 4

børn. For to andre år, nemlig 1754 og 1756 begravedes ligeledes 3 gange så mange børn, som der blev født på Lyø samme år, eller henholdsvis 9 og 6 begravelser. For 1756 kendes epidemien navn, idet der er vedføjet "børnekopper" ved 3 af børnene, og for 1845 er tilføjet "kighoste".

Masseepidemier har en tendens til at dække større områder, og hvor vi for Danmark^{er} ringe stillet med hensyn til oplysninger om de enkelte epidemier, findes der for Sverige et stort materiale til bestemmelse af de forskellige epidemier. Ved årsskiftet 1736/1737 og langt ind i foråret 1737 hærgedes Sverige af en heftig mælarie, og det er således rimeligt at antage, at den store dødelighed i 1737 for Lyø kan have været mælarie(2). På lignende måde kan der i 1743 konstateres dysenteri i Sverige og Norge og tillige plettyfus i Norge. I 1746-47 er der for Sverige indberetninger om dysenteri og sidst i 1747 om kopper og mæslinger, hvoraf dysenteri virker mest sandsynlig for Lyø, idet denne frygtelige sygdom var sæsonbetonet med hovedvægt på især sommer og efterår og hjemsøgte både voksne og børn (3).

Imidlertid døde langt de fleste i ældre tid af helt almindelige årsager, såsom alderdom og for spædbørn infektioner eller i en senere tid uskadelige sygdomme (4), men det er sandsynligt at sygdomme som tyfus, influenza, dysenteri, mæslinger, kopper, og for det 19. årh. kolera, har gjort sig gældende på øen.

6.3 Børnedødelighed.

Takket være den ret bofaste population på Lyø, er det muligt at foretage en undersøgelse af børnedødeligheden for hele befolkningen og ikke kun for de fuldt rekonstituerede familier, hvilket bl.a. betyder, at der bedre kan opdeles i tidsperioder for de begravede børn. Kun for 43 eller godt 7 pct. af alle fødte 1728 til 1845 (incl. korrektioner for de konstaterede manglende jvf. kildekritikken) kendes deres skæbne ved det 10. leveår ikke. Langt de fleste af disse 43 må formodes at være flyttet bort fra sognet, enten sammen med deres forældre,

eller alene i en moden alder og det er svært at have en begrundet formodning om, at disse 43 børns dødelighed her adskilt sig væsentlig fra den, der kendes for de resterende børn med kendt skæbne.

Dødeligheden for de resterende 549 børn kan aflæses af tabel 6.2, som viser en generelt stærkt fældende dødelighed for børn over tid, således at det i den første periode fra 1728 til

Tabel 6.2 Børnedødeligheden på Lyø 1728-1835 fordelt over 6 tidsperioder for børn indtil 10 år.incl. korrektioner mht. fødselstal.

	Periode					
	1728- 1745	1746- 1765	1766- 1785	1786- 1805	1806- 1825	1826- 1835
	Antal børn					
Alle fødte.....	148	96	116	78	94	60
<u>Heraf:</u>						
Skæbne ukendt.....	11	4	5	12	8	3
Dødfødt.....	6	6	4	4	1	1
<u>Dødsalder:</u>						
1- 6 dage.....	10	2	6	-	1	-
7- 30 -	13	6	10	6	3	3
31- 90 -	6	5	5	4	2	1
91-180 -	4	2	3	-	2	-
181-360 -	7	-	3	1	1	-
Fra 1-5 år.....	14	13	9	2	11	6
6-10 -.....	7	3	4	1	2	1
Overlevet 10.levaar....	70	55	67	48	63	45
Overlevelsestavle pr. 1000 børn, hvor deres skæbne er kendt:						
0. år	956	935	964	939	988	982
1. "	664	772	721	773	884	912
5. -	562	630	640	742	756	807
10. -	511	598	604	727	732	789

1745 kun er godt halvdelen af de fødte, der oplever deres 10-års fødselsdag til perioden 1826 til 1835, hvor over 3/4 opnår 10-års alderen. De beregnede værdier for overlevelsestavlen bygger på et ret beskedent antal fødte og er derfor kun udtryk for tendenser, -men der synes et kunne konstateres en særlig kraftig ændring i børnedødeligheden omkring 1780'erne.

På nær 7 dødfødte og et enkelt uægtefødt barn, er kønnet angivet for samtlige fødte, og overlevelsesberegningen her

derfor kunnet foretages for piger og drenge adskilt. Resultatet, som ses i tabel 6.3, viser en stor ensartethed mellem de to køn, omend der for den sene periode fra 1786 til 1835 er en vis overdødelighed for pigerne, hvor man ud fra de generelle dødelighedserfaringer skulle forvente en mindre overdødelighed.

Tabel 6.3 Børnedødeligheden på Lyø fordelt efter de afdøde børns køn.

	1728-1785		1786-1835	
	drenge	piger	drenge	piger
Levendefødte.....	1000	1000	1000	1000
Overlevende 1. leveår.....	738	778	901	853
- 3. -	686	692	871	794
- 5. -	645	647	802	765
- 7. -	634	627	792	755
- 10. -	599	601	782	745
Antal levendefødte børn	172	153	101	102

for drengene, men i betragtning af det forholdsvis ringe antal fødsler kan forskellen næppe hævdes at være signifikant.

På samme måde kan de fødte deles op efter forældrenes erhverv, idet, som nævnt tidligere, takket være jordebøger, skifter og fæstebrev^{de} er muligt for langt de fleste fædre at stadfæste deres erhverv. Tallene, som er vist i tabel 6.4, ønskes

Tabel 6.4 Børnedødeligheden på Lyø fordelt efter forældrenes erhverv.

	1728-1785		1785-1835	
	Gårdmand	Ej gårdmand	Gårdmand	Ej gårdmand
Levendefødte.....	1000	1000	1000	1000
Overlevende 1. leveår.....	752	776	867	859
- 5. -	644	660	786	769
- 10. -	608	596	786	718

Betegnelsen "ej gårdmand" dækker erhvervene husmand, håndværker og inderste.

liggør, at der for den første periode fra 1728 til 1785 ikke kan påvises nogen forskel i børnedødeligheden efter forældrenes erhverv, mens der for perioden 1785-1835 kan spores en vis overdødelighed blandt husmændenes børn, - en overdødelighed, som især gjældt de 5-10 årige.

6.4 Dødeligheden for flerfødte og uægtefødte

Materialet indeholder oplysninger om i alt 24 tvillinger, og deres dødelighed ses at have været betydelig større end

gennemsnittet af alle børn. Kun 9 eller godt $1/3$ overlevede det 10. leveår, mens 2 var dødfødte, 12 døde indenfor det første par måneder, og en enkelt døde som 6 årig.

Derimod synes der ikke generelt at kunne konstateres nogen væsentlig større dødelighed blandt de uægtefødte overfor alle fødte. Undersøgelsen af dødeligheden for de uægtefødte vanskeliggøres af, at der for 12 ud af 50 børn kun foreligger en dødsregistrering. Af de resterende 38 børn er 7 døde inden udgangen af 1. leveår og yderligere 5 børn er døde indenfor de 5 første leveår, men ikke mindre^{end} 19 ses at have overlevet det 10. leveår, og yderligere 7 har overlevet til 1845-folketællingen. For de børn, hvis skæbne er kendt, var det således knap $1/3$ af de levendefødte, som døde inden det fyldte 10. år, hvilket er samme dødelighed som for alle fødte i første halvdel af det 19. århundrede på Lyø (jvf. tabel 6.2).

6.5 Voksendødelighed.

Ved beregninger af dødelighed for et lille sogn som Lyø, støder man uvilkkårlagt på vandringsproblemet. Disse vandring forhindrer, at man kan følge en given population fra vugge til grav i sin totalitet, og man er derfor nødsaget til at foretage approximerede beregninger ud fra en given oversigt over befolkningens alders- og køns sammensætning. En sådan oversigt skal foreligge både for en given undersøgelsesperiodes start og slutning, hvorfor beregninger over voksendødeligheden kun kan ske på dette Lyø-materiale fra ca. 1787 og frem (5). Det forholdsvis ringe antal mennesker på Lyø omkring år 1800 (ca. 200) bevirker tillige, at beregningerne må foretages ud fra ret grove aldersopdelinger. Beregningen er vist i tabel 6.5 på næstfølgende side, og afslører bl.a. en vis overdødelighed for kvinder, en overdødelighed, som især gør sig gældende hos kvinder i den ældre reproduktive periode, eller netop den aldersgruppe hvor kvinderne, i kraft af den høje gennemsnitlige alder ved indgåelse af ægteskab, hyppigst fødte deres børn. Det høje dødelighedstal for mændene i alder-sgrupperne 63-82

Tabel 6.5 Aldersspecifik dødshyppighed for perioden 1780-1810

Alder	Mænd				Kvinder			
	Folketælling		begravede 1780-1810	D ¹	Folketælling		begravede 1780-1810	D ¹
	1787	1801			1787	1801		
03-17 år.....	36	23	5	0,55	34	21	8	0,94
18-32 -	25	27	3	0,37	28	26	7	0,84
33-47 -	22	20	2	0,31	14	21	6	1,11
48-62 -	21	18	4	0,66	14	15	8	1,78
63-82 -	9	9	27	9,68	13	12	19	4,9

D¹ = dødsrisiko i % pr. år.

år, som langt overstiger det tilsvarende tal for kvinderne, er i høj grad en konsekvens af små tal og bør ej tillægges videre betydning.

På baggrund af begravelseslistens oplysninger om døde i årene 1760 til 1820 er der foretaget en beregning af dødeligheden ud fra folketællingerne 1787 og 1801, og den derved fremkomne overlevelsestabell ses i tabel 6.6. Det er i denne forbindelse beklageligt, at det her vist sig nødvendigt at inddrage døde før ca. 1780 for at opnå et tilstrækkeligt antal begravede, idet der både i den generelle statistik og også for Lyø synes at kunne konstateres et skifte i dødeligheden omkring dette årstal. Men inddragelsen kan til dels forsvares med, at befolkningsstrukturen for de ældre årgange er et produkt af den dødelighed, der gjorde sig gældende frem til ca. 1780.

Sammenligninger med Hens Chr. Johansens resultater fra de 26 landsogne, som bygger på perioden 1780 til 1801 for de begravede er vist i tabel 6.6. Denne sammenligning viser, at der for de yngste årgange og unge indtil ca. 40 års alderen er en fin overensstemmelse i dødeligheden, men at der derefter optræder en tydelig forskel i retning af en lavere dødelighed for Lyø, hvilket afspejler en tendens til, at havde en person fra Lyø først opnået ægteskabsalderen, var der store chancer for at blive temmelig gammel.

6.6 Dødsfald i forbindelse med børnefødsler.

I betragtning af datidens hygiejniske forhold har børne-

Tabel 6.6 Overlevelsestavle for Lyø beregnet ud fra dødeligheden 1760-1820 sammenlignet med dødeligheden ca. 1780-1801 for hele Danmark.

	Lyø	Hele Danmark ¹
Nyfødte (levendefødte).....	1000	1000
Overlevende ved .1 Års fødselsdag.....	835	820
- - 2 - -	800	795
- - 7 - -	765	735
- - 12 - -	745	715
- - 17 - -	725	705
- - 22 - -	695	685
- - 27 - -	670	660
- - 32 - -	645	635
- - 37 - -	610	605
- - 42 - -	600	565
- - 47 - -	590	530
- - 52 - -	580	490
- - 57 - -	535	450
- - 62 - -	485	380

1. tallene for hele Danmark er fremkommet som aritmetiske gennemsnit af værdierne for mænd og kvinder p. 122 i Hens Chr. Johansen "Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede" Odense 1975.

fødsler givetvis været forbundet med en ikke ringe risiko for moderens liv. Omfanget af risikoen er svært at bestemme nøjagtigt, idet dødsfald for kvinder i den reproduktive aldersgruppe ikke nødvendigvis behøver at have forbindelse med graviditet og børnefødsler og hertil kommer, at omfanget af aborter ikke er kendt.

I alt er 25 gifte kvinder med sikkerhed døde i den reproduktive alder. Af disse er 4 døde indenfor 10 dage efter sidste børnefødsel og må derfor formodes at være døde i barsels seng. Hertil kommer, at 5 kvinder er døde indenfor 10 måneder efter fødslen, hvilket kan være resultatet af, at kvinden var svækket efter fødslen og derfor mere disponeret for sygdoms angreb og yderligere 8 kvinder døde indenfor 3 år efter sidste børnefødsel, i hvilke tilfælde kvinden evt. har været så svækket, at en mulig senere graviditet ikke har kunnet gennemføres.

Et forsigtigt skøn vil derfor bekræfte den generelle antagelse (6), at i ca. 2 pct. af børnefødslerne er moderen død, hvilket betyder, at hvor en enkelt moder ofte får flere børn, for Lyø op til 13, er der således en ganske betydelig risiko for kvinderne for at dø, som følge af børnefødsler.

6.7 Dødsårsager

Kun for enkelte personer er dødsårsagen angivet i kirkebogen. Udover de nævnte eksempler på børnesygdomme (jvf. 6.2), dør Hans Jespersen i 1746 som 48-årig, fordi han var fældet i en tørvegrøft, og 2 år senere døde drengen Andreas Madsen ved en drukneulykke. Mere dramatisk er det, at Rasmus Hansen i 1825 "ved en ulykkelig hændelse blev kørt ihjel" 18 år gammel og direkte ondt gør det at læse, at en 34-årig tjenestepige ved navn Johanne Sørensdatter i 1841 "blev fundet død i Arensmose" - hvor man fornemmer det tragiske forspil til denne triste skæbne.

6.8 Sammenfatning

Traditionelt er der blevet set en stærk sammenhæng mellem høstens udfald og dødeligheden for de enkelte år. Dette kommer til udtryk hos f.eks. Adolph Jensen, som for perioden 1734 til 1799 opdeler i 33 år med middelhøst, 20 år med dårlig høst eller midvækst og 13 år med høstudbytte over det normale. Ved at sammenligne den offentlige statistiks tal for fødte og døde for hver af de 3 typer af år, når Adolph Jensen frem til, at fødselsoverskuddet er henholdsvis $+0,6$ for år med dårlig høst og $3,3$ og $6,4$ for år med middel og god øvl (7).

Denne beregning indeholder imidlertid adskillige indvendingsmuligheder, idet ikke blot den offentlige statistiks udsagn med hensyn til antallet af fødte og døde er behæftet med fejl, men også anvendelsen af kapitelstaksterne volder problemer. Kapitelstaksterne tager i denne forbindelse ikke hensyn til egnsforskelle, kornets kvalitet, og prisstigninger, foruden det er diskutabelt, hvorvidt kapitelstaksten er et rimeligt udtryk for høstudbyttets størrelse. Meget af denne kritik er fremført af Aksel Lassen, som har påvist, at stigningen i kapitelstaksterne indtræder før epidemierne, på et tidspunkt, hvor det ikke har nogen umiddelbar indflydelse på dødeligheden, og anser epidemierne som hovedårsag til år med

ekstraordinær dødelighed. I denne forbindelse menes epidemier, som udløstes af krige i Europa eller Norden og Østersøområdet, idet der traditionelt forud for disse krige foregik store kornopkøb (9).

Undersøgelsen af de begravede på Lyø viste, at der kunne konstateres enkelte år med specielt mange døde på enkelte måneder, hvilket sandsynligvis hænger sammen med epidemier. For 1729-1730 er det svært at pege på nogen årsag bag epidemien, men landbrugskrisen ca. 1730-36 antyder en mulighed, ligesom 1737 kan være en konsekvens af denne længvarige krise, efter hvilken befolkningen måske har haft mindre modstandsdygtighed overfor en epidemi. I øvrigt er kapitelteksten for Fyn særlig høj dette år (10). Dødeligheden i 1743 kunne jvf. Lassen tænkes at hænge sammen med Sveriges krigsforberedelser og krige mod Rusland og 1746-47 være forbundet med den Østrigske arvefølgekrig (1740-48). Derimod er det svært at forklare dødsfaldene i 1754 og 1767, og den store epidemi 1762-63, som følge af Danmark-Norges krigsforberedelser synes slet ikke at have rørt Lyø. De store epidemier og årsagsforklaringer til disse i det generelle er således på en række punkter svære at tilpasse det specielle.

Mens der i den generelle befolkningsstatistik kan aflæses et generelt årligt fødselsoverskud på omkring $\frac{1}{2}$ pct. for hele Danmark, er der for Lyø ikke noget fødsels-overskud i 1700-tallet. Dette kan ikke alene forklares ud fra den høje spædbørnsdødelighed især i begyndelsen af det 18. århundrede, men må i høj grad tilskrives disse voldsomme epidemier, som f.eks. i 1737 bortrev over 10 pct. af befolkningen.

Børnedødeligheden viste for Lyø en generel stærkt faldende tendens over tid. I første halvdel af 1700-tallet opnåede kun godt halvdelen af de fødte deres 10 års fødselsdag, og 100 år senere var det over $\frac{2}{3}$ af alle fødte. Materialet synes at vise, at der for perioden 1786 til 1835 var en vis overdødelighed for husmændenes børn overfor gårdmændenes, mens der ikke kan påvises en sådan tendens for perioden indtil 1785.

De uægtefødttes dødelighed kunne ikke påvises at adskille sig væsen ligt fra det generelle dødelighedsmønster for børn.

Sammenligninger mellem dødeligheden for Lyø overfor det mønster, der kendes f.eks. fra Hans Chr. Johansens undersøgelse over de 26 danske landsogne, viste, at der for aldersgrupperne indtil ca. 40 år var en klar overensstemmelse mellem de to sæt resultater, men at der derefter var en forskel i retning af en mindre dødelighed for Lyø i de mere modne aldersklasser for 40-60-årige.

For dødelighedsberegninger over 1700-tallet skæder epidemier vanskeligheder, idet disse ofte rømte specielle aldersgrupper, som så nemt vil komme til at veje ekstra tungt. Et andet problem er, at der for Lyø kunne konstateres et fald i børnedødeligheden omkring 1780, og et lignende fald kan konstateres for hele Danmarks befolkning. ⁽¹¹⁾ Det er derfor usikkert, når Hans Chr. Johansen i sin store undersøgelse tager en dødelighedsberegning baseret på årene 1780 til 1801 til indtægt for hele perioden 1741-1801 (12), idet der for perioden 1741 til 1780 synes at gøre sig andre dødelighedsforhold gældende. Den ændring, som her kommer til udtryk, er kendt som den demografiske transition, som betegner overgangen mellem en periode med en høj dødelighed og fertilitet over i alt 3 mellemfaser til en periode med lav fertilitet og dødelighed. I øvrigt mener Svend Åge Hansen, at denne nedgang i mortaliteten allerede sætter ind omkring 1775 (13).

7. Vandringer

Stavnsbåndet, som frø 1764 omfattede alle bønder frø det fyldte 4. år, har givetvis påvirket vandringsmønsteret for det 18. århundrede, men det gjaldt kun for mænd og tillod vandringer indenfor samme godsdistrikt. Albert Olsens undersøgelser viser, at det især for Jyllands vædkommende lykkedes for bønderne at bevare den samme forholdsvis bevægelsesfrihed som tidligere, idet vandringerne dels frø land til by og dels mellem landsdelene fortsattes (1).

Imidlertid er det forbundet med en del vanskeligheder at få nøjagtige udtryk for mobiliteten, idet der som minimum må kræves, at hver enkelt vandring har sat sig spor i et bevaret kildemateriale, hvilket ikke er tilfældet i langt de fleste tilfælde i 1700-tallet. Et vist indtryk kan opnås via en undersøgelse af gennemstrømningen i kirkebogsmaterialet (dvs. en undersøgelse over personer, om hvilke der blot foreligger isolerede vidnesbyrd om et kortere ophold, som f.eks. dåben af et barn eller vielse i sognet), og en del oplysninger ligger gemt i lægds- og søruller, hvor man ofte kan følge hver enkelt persons vandringer frø sted til sted og år for år, men dels er der for lægds- og sørullerne tale om, at de kun dækker mændene (frø 4 til 40-års alderen) og dels er kirkebogens oplysninger af så tilfældig karakter, at der kun dårligt kan etableres en vandringsstatistik på dette materiale.

Ved kirkebogsreformen af 11/12. 1812 blev der indført skemaer til registrering af indvandrede til og udvandrede frø sognet, de såkaldte til- og afgangslister, hvilket skulle betyde, at der for 1800-tallet var helt anderledes gode muligheder for bestemmelse af mobilitetens omfang. Imidlertid blev mange af til- og afgangslisterne først ført efter en skærpende forordning af 24./7. 1822, og listerne indeholder som regel kun tjenestefolk og ligestillede, som havde pligt til at melde sig hos sognepræsten i tilfælde af bortrejse frø- eller tilflytning til sognet (2).

For Lyø eksisterer til- og afgangslisterne først frø 1830,

og indeholder for årene 1830 til 1845 navnene på 233 indvandrede og 213 udvandrede. Af disse vandrede er kun 3 personer betegnet andet end tjenestefolk og tallene fra til- og afgangslisten er således at betragte som udtryk for bruttovandringen af tjenestefolk for den pågældende periode, idet samme personer udmærket kan være vandret ud og ind af sognet indtil flere gange i den nævnte 16-års periode.

Nettovandringen for en bestemt periode for et givet sogn kan bestemmes ud fra en sammenstilling af to folketællinger, idet disse kan opfattes som bestandsopgørelser på et givet tidspunkt. Dette kræver en fuldstændig korrekt identifikation, ikke blot mellem personerne i de to folketællinger, men også mellem folketællingslisterne og begravelses- og dåbslisterne og beror på, at der ikke foreligger underregistreringer eller fejl i nogen af de 3 lister. Disse åtringente krav er velnok ikke helt opfyldte for Lyø-materialet, men et forsøg på en sammenstilling af folketællingerne 1787 med 1801, og 1834 med 1845 er vist i tabellerne 7.1 og 7.2.

Disse tabeller bygger på følgende logiske definition af

Tabel 7.1 Vandfingene belyst ud fra Folketællingerne 1787 og 1801 og opdelt efter alder.

Alder	Folketællingen 1787				Folketællingen 1801			
	Heraf				Heraf			
	Alle	døde 1787- 1801	udvandrede m k	talt 1801	Alle	fødte 1787- 1801	Indvandrede m k	
	antel personer							
0-09 år....40.	3	1	3	33	22	22	-	-
10-19 -44.	4	11	6	23	32	10	4	1
20-29 -38.	4	4	6	24	43	-	6	5
30-39 -24.	3	6	3	12	24	-	3	3
40-49 -31.	5	1	-	25	23	-	1	2
50- -49.	29	-	1	19	52	-	2	1
I alt	226	48	23 19	136	196	32	16	12
De vændrendes pct.								
andel af folketallet			19					
								14

Tabel 7.2 Vænringerne på Lyø belyst ud fra Folketællingerne i 1834 og 1845.

Folketællingen 1834						Folketællingen 1845				
Alder		Alle,	<u>Heraf</u> døde 1834- 1/2 1845	udvandrede		talt 1845	Alle,	<u>Heraf</u> fødte 1834- 1/2 1845	Indvandrede	
				M	K				M	K
				antal personer						
0- 9 år...	41	4	1	2	34	51	51	-	-	
10-19 - ...	42	-	8	4	30	59	9	11	6	
20-29 -	56	-	13	7	36	60	-	17	13	
30-39 - ...	29	2	3	-	24	43	-	5	3	
40-49 - ...	30	3	-	1	26	28	-	2	1	
50- - ...	58	32	1	1	24	53	-	1	1	
I alt	256	41	26	15	174	294	60	36	24	
De vandrendes pct.										
andel af folketallet				16		20				

vændrede: 1. de udvandrede er personer, som er talt i den første folketælling, men ikke i den anden, og som ikke er begravede på Lyø i perioden 1/7 1787 til 1/2 1801, henholdsvis 18/2 1834 til 1/2 1845, og tilsvarende er 2. de indvandrede bestemt som personer, talt i den sidste af de to folketællinger og ikke født på Lyø i den mellemliggende periode. Ved denne beregningsmåde er således set bort fra alle personer, som kun er nævnt i kirkebogen, idet de kun har betydning for bestemmelsen af omfanget af bruttomigrationen for den behandlede periode.

For lænddistrikterne i Danmark er der sket en vis udvædring (3), og denne udvikling fortsætter op gennem første halvdel af 1800-tallet, hvor der for perioden 1840 til 1845 er sket en nettoudvædring fra lænddistrikterne på øerne på 18 pct. af fødselsoverskuddet (4).

Ved undersøgelsen af de 26 lændsogne viste en tilsvarende sammenstilling af befolkningerne ved 1787 og 1801 folketællingerne, at de udvandrede udgjorde 41 pct. af befolkningen i 1787, mens de indvændredes andel af befolkningstallet i 1801 var 32 pct. De tilsvarende tal for Lyø, således som de fremgår af tabel 7.1, er henholdsvis 19 og 14 pct., og der kan så-

ledes konstateres nøjagtig samme vandringsmønster, blot er pct.-tallene for Lyø knapt halvt så store og tillige ses det, at gennemsnitsalderen for de vandrede er højest for de indvandrede, og det kan tillige bemærkes, at kønsproportionen blandt de henholdsvis ind- og udvandrede er den samme.(5)

Hvor der for Lænddistrikterne på øerne generelt er tale om en nettoudvandring i det 19. århundredes første halvdel, viser tabel 7.2, at der for Lyø gør sig det modsatte fænomen gældende, idet antallet af indvandrede væsentligt overstiger antallet af udvandrede, eller udtrykt i pct., udgør de udvandrede 16 pct. af befolkningen i 1834, mens de udvandrede udgør 20 pct. af de tælte i 1845. Selv om det her drejer sig om kun 11 års mellemrum mellem de to tællinger, er tallene for de migrerede dog væsentlig lavere end det niveau, der angives i undersøgelsen over de 26 danske landsogne for perioden fra 1787 til 1801.

De to tabeller 7.1 og 7.2 afspejler tillige et andet fænomen, idet de viser, hvorfor befolkningstallet 1787 til 1801 felder og tilsvarende 1834 til 1845 stiger. Hvor antallet af døde og udvandrede for de to perioder viser en næsten forbløffende overensstemmelse, er det antallet af fødte og indvandrede, som giver udslaget i befolkningsvæksten. Antallet af fødte indenfor de behandlede tidsperioder, som er medtælte, er henholdsvis 32 og 60 og antallet af indvandrede 28 og 60, og det fremgår således, at henholdsvis ned- og opgangen i befolkningstallet ligeligt kan tilskrives fødselsoverskuddet og nettomigrationen.

I folketællingen 1845 optoges for første gang fødestedsoplysninger for de tælte, og omend disse oplysninger skal tages med et vist forbehold (jvf. kildekritikken p.32), kan der generelt konstateres en mindre andel af indvandrede blandt Lyø's befolkning end for de øvrige lænddistrikter på øerne, således som det fremgår af tabel 7.3 på næstfølgende side. Den største forskel ses at ligge i indvandrede fra andre sog-

Tabel 7.3 Vandringer belyst ud fra 1845-tællingens fødestedsoplysninger, sammenlignet med tellene for hele Danmark¹

Tællingssted:			
Fødested	Lyø	1 %	Løndistrikter på øerne
Tællingsstedet.....	70		63
Nabosogn ²	12		13
Somme amt i øvrigt.....	11		16
Udenfor samme amt.....	7		7
Uoplyst.....	-		1
I alt	100		100
n =	294		1120

1. Er taget fra Jørgen Elklit op. cit. 1969 p.228.

2. For Lyø er nabosogn her defineret ved Horne, Averskø og Fåborg, hvorimod Ærø og Als er henregnet til udenfor samme amt. For Elklits undersøgelse kan tilgrænsende sogne i nabosamtøer være medregnet under nabosogn.

ne på Fyn. Begrebet "nabosogn" er lidt vanskeligt at definere, idet Lyø er en ø, og derfor skal tellene for de forskellige geografiske inddelinger tages med et vist forbehold.

8. Erhvervsstrukturen

Et generelt træk i erhvervsstrukturen for Lyø er, at der kan konstateres 23 bøndergårde, en præstegård og en degnebolig igennem hele perioden, idet de findes både i Amtsstuematriklen fra 1688 og i 1844-matriklen (1). Dertil kommer en række huse. Jordebogen fra 1724 opregner i alt 8 husmænd med navns nævnelse, i jordebogen fra 1772 forekommer 12 husmænd, og i folketællingen 1787 er der i alt 18 husmænd og indsiddere.

For folketællingen 1801 skete der bl.a. den forandring fra den foregående tælling, at man fra centraladministrationens side nu ikke blot ønskede en erhvervsopgørelse for de enkelte husstande, men bed præsten anføre "eller hvad de leve af". Derfor er der i 1801 omhyggeligt forklaret i folketællingen for Lyø, hvordan husmændene uden jord var fiskere og daglejere, og at konerne tillige i flere tilfælde vævede for at skaffe det daglige brød. En enkelt husmand synes allerede i 1801 at have et jordtilliggende, idet erhvervet er betegnet husmand med 4 tdr. land, hvilket åbenbart ikke har kunnet give et tilstrækkeligt udbytte, for præsten har tilføjet daglejer. Ved udskiftningen på Lyø i 1804 fik i alt 12 husmænd hver et mindre jordtilliggende (2).

Om størrelserne af de enkelte brug siger 1688-matriklen, at alle 23 gårde havde et jordtilliggende på mellem 3 tdr. 2 skp. og 3 tdr. 7 skp. htk, og i 1844-matriklen ligger angivelserne mellem 4 tdr. 3 skp. og 5 tdr. 6 skp. htk.. Der er således tale om ret små gårde (3), mens husmændenes jordtilliggende ligeledes fremgår af 1844-matriklen til at ligge mellem 1 og 4 4 skp. htk.

Der er fra forskellig side rettet kritik mod erhvervsbetegnelserne i de første folketællinger, idet der ikke var givet præsterne nogen rettesnor, hvad angår definitionen af en gård overfor et hus (4). Imidlertid kan der ikke for Lyø's vedkommende påvises uoverensstemmelser mellem erhvervsbetegnelserne i jordebøgerne og folketællingerne og heller ikke med kirkebøgernes erhvervsoplysninger.

Generelt anvendtes skillelinien 1 tdr. htk. som afgrænsning af en gård overfor et hus (5). Omend der kan rettes kritik af denne definitions egnethed, gjalt det dog for hele 1700-tallet fra Lyø, at kun ét hus havde jordtilliggende udover

"en liden kálhave", hvilket, i betragtning af et sammenfald mellem definitionen af social status i relation både til boligform og erhverv skulle vanskeliggøre sammenblanding af de to erhvervsgrupper, også fordi der for Lyø ikke ses et være nogen brug i nærheden af skillelinien i tdr. hartkorn.

Som allerede omtalt i afsnit 4.2.6. hævder Anders Kåre Frederiksen i sin befolkningsundersøgelse af Sejerø, at det ikke er rimeligt at søge at opdele landbobefolkningen efter erhvervs-økonomiske grupper.⁽⁶⁾ Dette er imidlertid alligevel forsøgt i nærværende opgave. Gårdmandsgruppen skulle give sig selv, idet den er defineret ved husstandsoverhovederne til de i alt 23 gårde samt husstandsoverhovedernes hustru og eventuelle børn. Mere kompliceret er husmandsgruppen.

I det indsamlede materiale optræder udover degn og præst en række erhvervsbetegnelser såsom husmand uden anden betegnelse, håndværkere og indsiddere. Håndværkerne optræder i folketællingerne altid som husmænd og derefter erhvervet, som f.eks. husfæster og træskofabrikant, husmand uden jord og smed, husmand og skrædder og må derfor også betegnes som husmand. En undtagelse herfra er erhvervet møller, idet møllen var tilknyttet en gård og erhvervsbetegnelsen var derfor f. eks. i 1840-folketællingen gårdmand, sognefoged og møller.

Indersterne inddeler Fridlev Skrubbeltrang i "Husmand og Inderste" i 4 typer:⁽⁷⁾

1. Fhv. gårdmændsfolk, der nyder eftægt og derfor kun ^{med} tvivlsom ret kan medregnes til gruppen af husmænd og inderster.
2. Medbrugere af gårde, som heller ikke med føje kan henregnes til husmandsstanden.
3. I fast tjenesteforhold til gårdmændene, som i virkeligheden var lig den jordløse husmands stilling.
4. Staklerne, enker og andre enligstillede kvinder, invalider og gamle, som synes at udgøre det triste flertal i indersternes brogede skare.

Betegnelsen indsidder dækker således et vidt spekter i landbosamfundet. Imidlertid har det for denne kirkebog vist sig, at betegnelsen indsidder ikke er blevet brugt om gårdmænd på eftægt, og medbrugere kan kun konstateres i 3 tilfælde i jordebogen fra 1724, og betegnelsen indsidder i denne forbindelse er ikke brugt i kir-

kebogen, idet erhvervsbetegnelser generelt først medtages fra 1780'erne.

Når der derfor i opgaven er brugt betegnelsen "ikke gårdmand" som en fællesnævner for husmænd uden anden betegnelse og indsiddere samt håndværkere, er det en konsekvens af, som Skrubbeltrang selv nævner, at der reelt ikke kan skelnes meningsfyldt mellem disse erhvervsbetegnelser, ihvertfald ikke på så lille et materiale som omfattes af denne Lyø-undersøgelse.

Derimod er betegnelsen tjenestekarl meget usikker at placere i en af de to erhvervsgrupper, idet den både kan dække en gårdmandssøn, som er i tjeneste, inden han skal overtage en gård, og ligeså en søn af en husmand, håndværker eller inderste, som senere vil havne i husmandsgruppen, og derfor er der i alle beregninger, hvor der er foretaget opdelinger efter erhverv, taget hensyn til det erhverv, som er nået i en moden alder, hvilket for de fleste vil sige nogle år efter vielsen, idet der generelt må påregnes en vis etableringsperiode.

Denne enkle opdeling i to erhvervsgrupper har kun kunnet lade sig gøre for Lyø i og med, at der ikke i materialet forekommer eksempler på karrieremobilitet.

9. Husstandsstrukturen

Ved de fire folketællinger i 1787, 1801, 1834 og 1845 svinger antallet af indbyggere på Lyø mellem 196 i 1801 og 294 i 1845. Disse personer var fordelt på 1 præstegård, 1 degnebolig, 23 gårde og 18-19 huse, således som det fremgår af tabel 9.1.

Tabel 9.1 Antal personer i husstanden ved folketællingerne 1787, 1801, 1834 og 1845

Folketælling															
1787				1801				1834				1845			
Alle, heraf				Alle, heraf				Alle, heraf				Alle, heraf			
Antal personer				G, H				G, H				G, H			
antal tilfælde															
1-2 personer...	7	-	7	10	-	10	1	-	1	1	-	1			
3-4 -	...	8	1 7	12	3	8	9	-	9	8	-	8			
5-6 -	...	13	8 4	17	16	1	22	14	7	12	8	4			
7-8 -	...	11	11 -	1	1	-	7	6	1	15	9	5			
9-10 -	...	4	3 -	3	3	-	4	3	-	6	4	1			
11- -	...	-	- -	1	-	-	1	-	-	3	2	-			
Antal husstande	43	23	18	44	23	19	44	23	18	45	23	19			
Gns. antal															
personer.....	5,3	6,8	3,1	4,5	5,8	2,5	5,8	6,5	3,9	6,5	7,4	5,0			

Stigningen i antallet af personer pr. husstand over tid har bevirket et højere antal personer i husstanden for begge erhvervsgrupper, omend stigningen er stærkest for husmændsgruppen. Ved folketællingerne 1787 og 1801 er der virkelig tale om en markant forskel mellem gårdmændene og husmændene, mens der ved de sidste to i 1834 og 1845 er tale om en svag tendens

Tabel 9.2 Fordelingen af antallet af tjenestefolk på husstande i folketællingerne 1787, 1801 1834 og 1845.

Folketælling												
1787				1801			1834			1845		
Antal	Alle, heraf			Alle, heraf			Alle, heraf			Alle, heraf		
tjenestefolk	G H			G H			G H			G H		
antal tilfælde												
1.....	2	2	-	11	10	-	5	4	-	2	2	-
2.....	11	10	1	8	8	-	7	7	-	9	8	-
3.....	7	7	-	3	3	-	7	7	-	7	7	-
4.....	1	1	-	-	-	-	3	3	-	4	4	-
5-7.....	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
Gns. pr. G	2,0			1,5			2,2			2,4		

G = gårdmand; H = husmand, håndværker og indsidder.

imod udligning. Denne tendens kan belyses ved, at hvis antallet af tjenestefolk, som vist i tabel 9.2, hos gårdmændene blev fratrasket, er der for 1787-tællingen knap 2 personer flere i gennemsnit i husstanden hos gårdmændene end hos husmændene, mens der for 1834- og 1845-tællingen ikke kan påvises nogen forskel i det gennemsnitlige antal personer i husstanden fraregnet tjenestefolk, for de to erhvervsgrupper. Denne forskel for de to første tællinger kan forklæres ud fra to faktorer, dels at der i 1787-tællingen blandt gårdmændene er en del 3-generationsfamilier, jvf. tabel 9.3, og for 1801-tællingen.

Tabel 9.3 Antallet af generationer i de enkelte familier i folketællingerne 1787, 1801, 1834 og 1845.

Antal generationer	Folketællingen											
	1787			1801			1834			1845		
	Alle, heraf			Alle, heraf			Alle, heraf			Alle, heraf		
	G	H		G	H		G	H		G	H	
antal tilfælde												
1 generation.....	8	2	6	12	2	10	6	2	4	8	2	6
2 generationer...	26	13	11	28	19	7	25	14	10	30	13	15
3 " ...	9	8	1	4	2	2	14	7	6	14	8	6
I alt	43	23	18	44	23	19	45	23	20	52	23	27
3 generationsfam.												
andel af alle....	21%			9%			31%			27%		

gen mange hjemmeboende børn, jvf. tabel 9.4.

Antallet af hjemmeboende børn er ret konstant for gårdmænd-

Tabel 9.4 Fordelingen af hjemmeboende børn og børnebørn efter familieoverhovedets erhverv ved folketællingerne 1787, 1801, 1834 og 1845.

Alders- klassen	Folketælling											
	1787			1801			1834			1845		
	Alle, heraf			Alle, heraf			Alle, heraf			Alle, heraf		
	G	H		G	H		G	H		G	H	
1- 9 år.....	39	25	12	21	11	8	40	12	25	50	29	21
10-15	18	9	8	15	15	-	16	8	7	37	16	18
16-21	8	8	-	10	8	2	15	13	1	7	2	3
22-27	6	6	-	10	9	1	12	10	2	7	6	1
28- -	5	5	-	14	11	2	16	9	7	20	13	7
Gns. antal børn	1,8	2,3	1,1	1,6	2,3	0,7	2,3	2,3	1,8	2,7	2,9	2,2

G = gårdmænd; H = husmænd, håndværker og indsidder.

dene, hvorimod det gennemsnitlige antal hjemmeboende børn for husmandsfamilier fordobles i løbet af de 4 folketællinger, idet der ovenikøbet skete mere end en tredobling mellem 1801- og 1845-tællingen. Omend der er tale om små talstørrelser, som skal behandles med varsomhed, kan der dog aflæses en tydelig social skævhed i aldersfordelingen af de hjemmeboende børn, således at der i aldersgruppen fra det 16. år er betydeligt flere husmandsbørn i fremmed tjeneste end gårdmandsbørn. I øvrigt er der mange, især gårdmandsbørn, der er blevet hjemme hos forældrene, selv efter den typiske vielsesalder, hvilket tildels må tolkes som en konsekvens af den rigide ejendomsstruktur.

Mens der for hele Danmark kan konstateres et niveau af 3-generationsfamilier på ca. 10 pct. af alle husstande ved folketællingerne 1787 og 1801 (1), ligger det for Lyø på henholdsvis 21 og 9 pct.. Jørgen Elklit fandt i sin undersøgelse af hele landet for 1845-tællingen, at ca. 12 pct. af husstandene var 3-generationsfamilier (2), mens der for Lyø kan konstateres andele på 31 og 27 pct. for 1834- og 1845-tællingen.

Den høje andel af 3-generationsfamilier kan for 1787-tællingen forklæres ved, at der på adskillige af gårdene i 10-året forud for tællingen var sket et generationsskifte, hvor så den ældre generation sad på aftægt på gården. For 1834- og 1845-tællingerne var der i høj grad tale om, at det ringe antal beboelsesenheder tvang flere generationer sammen under fælles tag.

I undersøgelsen over 1845 tællingen fandt Jørgen Elklit, at 73 pct. af samtlige private husstande i 1845 bestod af mindre end 6 personer(3), og uagtet, at der i Elklits beregninger indgår både land og by, viser undersøgelsen af folketællingen 1845 for Lyø, at kun 16 eller 36 pct af alle husstandene på øen bestod af mindre end 6 personer og dermed endnu et aspekt af den rigide ejendomsstruktur.

10. Konklusion

Undersøgelsen af befolkningsforholdene på Lyø i det 18. og første halvdel af det 19. århundrede, munder ud i en konklusion, som fælder i 3 hoveddele:

1. Vurdering af kildematerialets egnethed som genstand for en befolkningsundersøgelse.
2. En sammenligning med de resultater for befolkningsudviklingen og familiestrukturen, som er opnået af Hans Chr. Johansen i undersøgelsen af de 26 danske landsogne.
3. Oversigt over de forskelle mellem gårdmænds- og husmændsgruppen, som her kunnet fremdrages i befolkningsundersøgelsen for Lyø.

Kildematerialet, som danner baggrund for nærværende undersøgelse, består hovedsageligt af kirkebøger og folketællingslister for Lyø. Undersøgelsen af reliabiliteten viste, at kvaliteten af det indsamlede materiale var god, omend der ved sammenligninger mellem begravelseslistens aldersopgivelser og dåbslisten, kunne påvises en mindre tendens til runde aldre, og at præsten ved omkring 25 pct. af aldersangivelserne ikke har skelnet klart mellem løbende og faktisk alder. Også 1845-folketællingens oplysninger om fødested og alder viste sig for Lyø at være af væsentlig mere pålidelig karakter end det generelle billede fra Jørgen Elklits undersøgelse.

Validiteten var kendetegnet ved, at der for børn, både blandt de døbte og begravede, kunne konstateres enkelte manglende registreringer. Omfanget af de konstaterede manglende registreringer var størst blandt de begravede, idet der kunne påvises at mangle knap 4 pct. af de begravede børn, men alt i alt tyder undersøgelserne af manglende i de to lister, samt de senere undersøgelser af f.eks udviklingen i fertilitetsniveauet og børnedødelighed^{en} på, at underregistreringen af kirkebogsindførsler ikke har overskredet 5 pct. af registreringerne, hvilket må karakteriseres som værende meget fint for en kirkebog fra det 18. århundrede.

Centralt i bedømmelsen af kildematerialet er vurderingen af dets egnethed som genstand for en familierekonstitutionsundersøgelse. En sådan undersøgelse kræver, at det med stor nøjagtighed er muligt at koble forskellige kirkebogsindførsler sammen for hver enkelt person. Takket være den høje grad af pålidelighed af materialets oplysninger og det antal, de er givet i, har identifikationen for nærværende studie kun voldt ubetydelige vanskeligheder, på trods af f.eks. en ret høj grad af navnesammenfald blandt de indgåede personer.

Et særligt aspekt af kildekritikken kan udgøres af udsagnskraften af det bearbejdede materiale, således om de fuldt rekonstituerede familier kan hævdes at være repræsentativ for den samlede population. Tidligere undersøgelser har vist, at gårdmændsgruppen generelt havde en tendens til at være dominerende overfor husmændsgruppen i kraft af en mindre geografisk mobilitet. For de i alt 78 "komplette" familier for Lyø kunne der ikke påvises en sådan skævhed ud fra 1787-folketællingen, men udsagnene for de fuldt rekonstituerede familier, som udgjorde 35 pct. af de viiede i perioden, kan naturligvis ikke dække forholdene i de mere vandringsintensive grupper. Disse vandringsintensive grupper har desværre måttet udelades fra en række beregninger, idet nærværende undersøgelse byggede på en meget snæver geografisk afgrænsning.

Undersøgelsen af befolkningsforholdene på Lyø viste, at befolkningstallet for øen har varieret noget fra det generelle udviklingsbillede over tid for Hele Danmark. Befolkningstallet for Lyø synes at falde henimod 1760'erne, derefter en stigning til et foreløbigt højdepunkt omkring 1785, for derefter at falde indtil ca. 1805, hvorefter folketallet stiger til i alt 294 i 1845. Udviklingen er for 1700-tallet præget dels af en høj børnedødelighed, som i begyndelsen af den behandlede periode bevirkede, at kun ca. halvdelen af børnene opnåede 10-års alderen, og dels en række store dødsår, med begravelser på op til over 10 pct. af befolkningen, hvilket

tilsammen betyder, at der for 1700-tallet ikke kan påvises noget fødselsoverskud for Lyø. Derimod sker der i slutningen det 18. århundrede et fald i dødeligheden, især for spædbørn, som sammen med en nogenlunde konstant fertilitet både i det 18. og første halvdel af det 19. århundrede, bevirker, at der for den første halvdel af 1800-tallet er et årligt fødselsoverskud på omkring $\frac{1}{2}$ pct.

Omfanget af vandringer kan i høj grad influere på de forskellige demografiske komponenters størrelse. Undersøgelser af vandringsintensiteten for 1787 og 1801- folketællingerne viste for Lyø en andel af vandrede af den samlede befolkning, som kun var ^{knap} halvt så stor som det generelle mønster for Hans Chr. Johansens undersøgelse. Tilsvarende viste Lyø-undersøgelsen en geografisk mobilitet i forbindelse med ægteskab, som lå betydeligt under det niveau, som kendtes fra de 26 landsogne.

Vielsesalderen var på Lyø ligeså høj, som den kendes fra tilsvarende undersøgelser, hvilket vil sige en gennemsnitlig vielsesalder for førstegangsviede på 32 år for mænd og 28 for kvinder, men Lyø adskilte sig fra det generelle mønster i og med, at der i det 18. århundrede ikke kunne påvises nogen faldende gennemsnitsalder for indgåelse af ægteskab. Dette forhold hænger bl.a. sammen med, at man for Lyø kan konstatere et beskedent kvindeunderskud i forhold til resten af landet, men ikke mindst er den høje vielsesalder på Lyø en konsekvens af en rigid ejendomsstruktur, idet vielse traditionelt var knyttet til opnåelse af fæste.

Fertiliteten indenfor ægteskab på Lyø var stærkt faldende igennem hele den undersøgte periode, men tilsvarende steg andelen af uægte børn, indtil et niveau på omkring 20 pct. af alle fødte i det 19. århundrede. I modsætning til andre studier af en eventuel social sanktion mod forældrene, synes der for Lyø at kunne konstateres en tendens til, at mødre til uægte børn havde forringede chancer for en social opadgående mobilitet og adskillige af disse mødre ses at have forladt sognet kun sammen med det uægte barn, hvor fæderen så er for-

blevet i sognet. Dette har dog ikke virket afskrækkende, idet der på tilsvarende vis, som ved andre undersøgelser, for Lyø kan konstateres en udbredt seksuel aktivitet udenfor ægteskabet, idet ikke mindre end 35 pct. af brudene i 1700-tallet og halvdelen af brudene i første halvdel af 1800-tallet var gravide, idet tallene er minimumstal, men dækker kun ægteskaber, hvor der er født børn. Blandt de fuldt rekonstituerede familier var 15 pct. barnløse, hvilken endel også kendes fra udenlandske undersøgelser. Antallet af børn pr. familie viste stor overensstemmelse mellem Hans Chr. Johansens undersøgelse og Lyø, idet der for Lyø tillige kunne konstateres et næsten ens antal børn for de to køn, hvor man måske ud fra den betydeligt højere genvielsesfrekvens for mænd ville forvente en mærket forskel.

Udviklingen i dødeligheden er særlig mærket for børnene, idet der fra i begyndelsen af perioden at blive begravet omkring halvdelen af børnene. Men de bliver 10 år, er det hundrede år senere kun omkring en fjerdedel. Denne omvæltning i børnenes dødelighed sker kraftigst omkring 1780, hvortil kommer, at de store epidemiske dødsår er ophørt for Lyø på dette tidspunkt. Også for hele landet kan der konstateres en generel stærk nedgang i dødeligheden fra omkring 1775, som ændrer i hele befolkningsstrukturen. Det er derfor usikkert at beregne dødeligheden forud for dette årstal ud fra befolkningsopgørelser fra 1787 og fremefter. Overlevelsesberegningen for Lyø viste stor overensstemmelse med Hans Chr. Johansens undersøgelse indtil ca. 40 års-alderen, hvorefter Lyø ses at have en mindre dødelighed, og dermed en tendens til at voksne personer på Lyø havde en større levetidsforventning end det øvrige Danmark.

På baggrund af erhvervsoplysninger fra fæste- og skifteprotokoller, jordebøger og matrikler, har det været muligt at bestemme erhvervet for langt de fleste af familierne i matrialet. Erhvervsstrukturen er for hele perioden præget

af i alt 23 gårde og op til 19 huse, hvor antallet af huse på intet tidspunkt har svaret til det faktiske behov. Særlig slem bliver situationen i 1800-tallet, idet regeringsmagten forbød opførelsen af flere huse. Undersøgelsen af den sociale mobilitet i forbindelse med ægteskab viste for mændene en total selvrekruttering blandt gårdmændene, således at kun gårdmændssønner kan påvises at være blevet gårdmænd, og det overskydende antal gårdmændssønner måtte så tage til takke med en stilling som husmand. For kvinderne kunne der spores en vis social mobilitet, idet enkelte døtre af husmænd ses at være blevet gårdmandshustruer. Materialet indeholder ikke ét eneste eksempel på karrieremobilitet mellem de to hovedgrupper. For de fuldt rekonstituerede familier kunne der konstateres en stor overensstemmelse mellem de to erhvervsgrupper med hensyn til den aldersbetingede fertilitet, men alligevel fik gårdmandsfamilierne $1\frac{1}{2}$ gange så mange børn som husmændene. Dette hænger sammen med en væsentlig højere vielsesalder for husmænd, som igen er en konsekvens af den rigide ejendomsstruktur, idet der traditionelt var en fast sammenhæng mellem giftermål og opnåelse af et fæste. Iøvrigt kunne der kun for perioden fra 1786 til 1835 konstateres en tendens til højere dødelighed for husmændsbørn.

Den rigide ejendomsstruktur betød tillige, at der for folketællingerne 1834 og 1845 kunne konstateres en vis sammenhobning af den højt voksende befolkning på de enkelte husstande, således at henholdsvis 31 og 27 pct. af befolkningen levede i 3-generationsfamilier, hvor det generelt for hele Danmark drejer sig om ca. 12 pct.

Undersøgelsen af befolkningsforholdene på Lyø i det 18. og første halvdel af det 19. århundrede, har således på en lang række punkter kunnet bekræfte, nuancere eller direkte modsige resultater fra den hidtidige forskning indenfor historisk demografi, men der eksisterer stadig en lang række af uoplyste områder, som kan tages op af den videre forskning.

NOTER

Kapitel 1

1. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede" Odense 1975.
2. Pontoppidans Danske Atlas, Kbh. 1774 bd. III p. 605 og bd. IV p. 745.
3. Trap Danmark 1957 bd. V, 2 p. 816, samt Kancelliets brevbøger 1571 p. 76 og 1573 p. 269, og Rohman, J.L.: "Bidrag til det Fyenske archipelægs småøers historie" i Samlinger til Fyens historie og topographie I 1861 p. 121-34, især p. 122.
4. Landsarkivet for Fyn, Nyborg Amtsstuematrikel 1688, Sallinge herred p. 172, samt N. Rasmussen Søkilde: "Holstenshus og Nækebølle med tilliggende øer og sogne" Odense 1878 bd. IV p. 469f.
5. Landsarkivet for Fyn, Holstenshus godsarkiv "Diverse landvæsensøger" (udstyknings og udskiftning) 1771-1866.

Kapitel 2

1. Gustav Bang: "Sjællands landbefolkning i det 17. og 18. årh." i HT 7.rk. II p. 417-54.
2. ibid. p. 439
3. ibid. p. 421-22
4. ibid. p. 422
5. ibid. p. 435
6. Gustav Bang: "Kirkebogsstudier" Bidrag til dansk befolkningsstatistik og kulturhistorie i det 17. århundrede. Kbh. 1906.
7. ibid. p. 8
8. ibid. f. eks. p. 43f, hvor der sammenlignes mellem adel og bondestand med hensyn til alder ved ægteskabets indgåelse.
9. ibid. p. 25; deres stilling i landbosamfundet og hele situation er skildret meget udførligt i bogens kapitel 4 p. 25-37.
10. ibid. 27
11. ibid. p. 67-94 eller hele kapitel 7
12. Georg Hansen: "Sædelighedsforholdene blandt landbefolkningen

- i Danmark i det 18. årh". Viborg 1957, med afsnittet "Kirkebøgernes kildeværdi" p. 179-81.
13. *ibid.* p. 180
 14. *ibid.* p. 79
 15. *ibid.* p. 84-85
 16. Aksel Lassen: "Fald og Fremgang" 1965
 17. *ibid.* -henviser til Gustav Bangs artikel i HT 7. rk. bd. II.
 18. Hans Chr. Johansen: "Danmarks folketal omkring år 1700" i Historie bd. XII p. 360-74.
 19. Anders V. Kaare Frederiksen: "Familierekonstitution, en modelstudie over befolkningsforholdene i Sejerø sogn 1663-1813" Kbh. 1976.
 20. Sune Åkerman: "An Evaluation of the Family Reconstitution Technique" i SEHR 1977 p. 160-170, hvor forfatteren bl.a. p. 160 nævner, at den svenske statistiker K.A. Edin udviklede et "integrationssystem" tidligt i dette århundrede, men fandt desværre ingen elever.
 21. Etienne Gautier et Louis Henry: "La population de Crulai, paroisse normande" Étude historique 1958 p. 58
 22. Louis Henry: "Anciennes familles genevoises" Étude historique 1956. For England har det banebrydende arbejde været E.A. Wrigley: "Family Limitation in Pre-Industrial England" i EHR 1966 p. 82-109.
 23. Hans Chr. Johansen, Eino Jutikkala, Bj. Teitson and Sture Martinus: "Current Research in Economic History in Scandinavia" i SEHR 1972 p. 71-77.
 24. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudviklingen på landet i Danmark omkring år 1800" i Historie, Ny rk. IX Århus 1970 p. 85-122, her specielt p. 97.
 25. *ibid.* p. 99-100
 26. *ibid.* p. 109 og 115f.
 27. Poul Thestrup: "Methodological Problems of a Family Reconstitution Study in a Danish Rural Parish before 1800" i SEHR XX Kbh. 1972 p. 1-26
 28. *ibid.* p. 2-3
 29. *ibid.* p. 13
 30. *ibid.* p. 15

31. *ibid.* p. 21 og 22-23.
32. Kaare Frederiksen op. cit. 1976
33. *ibid.* p. 9f.
34. *ibid.* p. 59-62
35. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling...." 1975.
36. *ibid.* p. 85f.
37. *ibid.*; her tænkes specielt på kapitel IX "Erhvervsstrukturen" p. 131-143
38. *ibid.*; her tænkes specielt på kapitel X "Husstandsstrukturen" p. 144-159.
39. V. Følbe-Hansen og William Scharling: "Danmarks Statistik" bd. I 1885 og Marcus Rubin: "Folketal og fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst" i HT 7. rk. III p. 1-54, her specielt p. 45ff.
40. Adolph Jensen: "Befolkningsforhold i de nordiske lande i det 18. århundrede". i *Nationøkonomisk tidsskrift* 1935 p. 1-63.
41. *ibid.* p. 6ff, her citeret fra Jørgen Broholm: "Befolkningsforhold i Sanderum sogn år 1700 til år 1787" upubliceret speciale, Odense Universitet 1978, p. 31-32.
42. Benny Brinch: "Folketællingen 1801" i *Fortid og Nutid* XXV 1973 p. 279-298, her specielt p. 286.
43. *ibid.* p. 291.
44. Denne sentens kommer til udtryk hos Adolph Jensen: "Tallenes tale" Kbh. 1941 p. 42 og Richard Willerslev: "Studier i dansk industrihistorie" 1952 p. 11.
45. Jørgen Elklit: "Folketællingen 1845, metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale" Århus 1969.
46. *ibid.* p. 90
47. *ibid.* p. 90-91
48. *ibid.* p. 91

Kapitel 3

1. Det første påbud om at føre kirkebog, der kendes fra Danmark, er fra 1607, da Odense-bispen Hans Knudsen Veile søgte at få stiftets præster til at føre fortegnelse over døbte, viiede og begravede. jvf. Hatt og Fabritius: "Håndbog i slægtsforskning" Kbh. 1963 (3. udg.) p. 178. Pligten til

- at føre kirkebog blev officielt fastslået i 1641 ved et landemode monitum jvf. Troels Dahlerup: "Fromhed styrker ri-
gerne, kirkebogsforordningen af 20. maj 1645 og dens bag-
grund" i Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75 års
jubilæum, Kbh. 1964.
2. Hans Chr. Johansen: "Kilder til dansk befolkningshistorie
ca. 1750-1914" i Odense Universitets skriftsserie fra Hi-
storisk Institut bd. 8 1975 p. 4
 3. *ibid.* p. 4f.
 4. Introduktionen blev gjort frivillig ved rescript af 14.11.
1754 jvf. Fogtmans rescripter, men blev undertiden bibeholdt
indtil indførslen af kirkebøgerne med trykte skemaer, mens
oplysninger om introduktionen helt mangler i andre kirke-
bøger, herunder Lyø.
 5. Oplysningerne er generelt hentet fra Hans Chr. Johansen:
"Dansk Socialhistorie" bd. 3 p. 42f (endnu upubliceret)
og S. Nygård: "Danmarks kirkebøger, - en oversigt over de-
res væsentligste indhold indtil 1891" i Vejledende Arkiv-
registraturer V 1933.
 6. Georg Hansen op. cit. 1957 p. 115 og hertil udførlig rede-
gørelse for slægtsforhold i Fabritius og Hatt op. cit.
1963 p. 32ff.
 7. Det åbenbare skrifte blev skærpet under Christian VI, som
et udslag af pietismen, efter rescript af 19. og 26. august
1736 og blev ophævet igen ved rescript af 8. juni 1767 for
lejemål. Senere hen er det ganske forsvundet sammen med
den øvrige kirketugt. Formelt først afskaffet ved lovgiv-
ningen fra 19. årh., f.eks straffeloven af 1866. Fogtmans
Rescript, register og Salmonsens Konversationsleksikon bd.
1. 1915 p. 5.
 - 7a Jvf. Missive til Superintendenten over Fyns stift af 17/5
1746, hvori det hedder "Wille wi och nådigst, att I siden
schal heffue goed Indseende med, at saadant aff denneom
effterkommes (at føre kirkebog)" citeret fra Hans Chr. Jo-
hansen: "Kilder til..." 1975 p. 4.
 8. *ibid.* p. 5
 9. En fuldstændig oversigt over de regler, som var gældende

for de første folketællinger findes i Stat. Tabel. IV R Litra A nr. 8 s 1915 p. I-XLI. I øvrigt har der eksisteret optællingslister til 1769-folketællingen jvf. Jørgen Elklit "Husstandsstruktur i Danmark 1769-ca. 1890" i Fortid og Nutid XXVII p. 194.

10. Stat. Tabel IV R Litra A nr. 8 s 1915 p. XIII: regler til vejledning blev ikke omdelt, hverken i 1787 eller 1801, først fra 1834. Reglerne og skemaerne til folketællingerne 1834, 1840 og 1845 er aftrykt i Axel Holck: "Dansk Statistiks Historie" 1901 bilag II p. 304-21.
11. Landsarkivet for Fyn, kirkebøger for Lyø sogn nr. 1-3, og folketællingslister for Svendborg amt, Sallinge herred, Lyø sogn for 1787, 1801, 1834, 1840 og 1845. De originale folketællingslister findes i Rigsarkivet.
- 11a De 11 anvendte hulkorttyper indeholder fgl. hovedoplysninger
 - 11 en dreng bliver døbt
 - 12 en person bliver begravet
 - 13 en mand bliver gift
 - 14 en fader får et barn døbt
 - 15 en fader får et barn begravet
 - 16 en moder får et barn døbt
 - 17 en moder får et barn begravet
 - 18 en mand får sin hustru (enke) begravet
 - 19 en pige bliver døbt
 - 20 en person folketælles
 - 21 en kvinde bliver gift
12. Jørgen Elklit: op. cit. 1969 p. 220-221 og 126.
13. Henning Nygård Larsen: "En undersøgelse af metodiske problemer i et befolkningsstatistisk materiale 1741-1801, belyst ved eksempler fra 3 sogne på øerne" upubliceret speciale fra Odense Universitet 1973 p. 14.
14. Dette problem er nærmere behandlet i E.A.Wrigley (ed.): "Identifying People in the Past" 1973 p. 6ff.
15. Eksempler på disse problemer er fremdraget i Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 32f. I E.A.Wrigley (ed.) op. cit. 1973 opstilles i en artikel af E.A.Wrigley og R.S.Schoefield i alt 9 "logiske regler for hvornår

hvornår en identifikation ej kan finde sted. Disse regler er i hovedtrækkene blevet anvendt til nærværende undersøgelse, omend med visse modifikationer.

16. Folketællingen 1787 og kirkebogen for årene omkring 1787 er begge ført af sognepræsten på Lyø, og det samme forhold gør sig gældende for henholdsvis folketællingen 1801 og kirkebogen ca. 1801. Degnen har udfyldt navnelisterne for folketællingerne 1834, 1840 og 1845, og har ligeledes ført landsarkivets eksemplar af kirkebogen siden 1817. Der er således tale om to typer af registreringer, hvor kirkebogen er den løbende registrering og folketællingen det momentane billede af sognets beboere, men der er ingenlunde tale om uafhængige kilder.

17. Skifteprotokollernes generelle kildeværdi er nærmere behandlet i f. eks. Finn Stendal Pedersen: "Den økonomiske struktur i 1700-tallets landbrugssektor" 1975 p. 14-25, med speciel vægt på side 19.

Skifteprotokollerne for Lyø dækker perioden 1746 til 1845 og videre, og består af i alt 150 skifter, som indgår i Holstenshus godsarkiv. Imidlertid viser kirkebogens antal af begravede voksne på i alt 266 personer, at der foreligger en klar underregistrering, som især gør sig gældende tidligt i perioden og rækker de laveste sociale lag. Dette betyder, at det desværre ikke har været muligt på et rimeligt grundlag at inddrage skifternes mangfoldige oplysninger af økonomisk karakter i dette speciale.

18. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 35
19. Denne metode er nærmere beskrevet af Hans Chr. Johansen i "Historisk demografi - metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning" i Fortid og Nutid bd. XXVI p. 68-85.
20. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling...." 1975 p. 32
- 20a *ibid.* p. 39, beregnet ud fra tabel 5,5.
21. Poul Thestrup, upubliceret manuskript (afløsningsopgave) 1971 p. 12.
22. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling....." 1975 p. 45
23. Hans Chr. Johansen: "Dansk Socialhistorie" bd. 3 (endnu upubliceret) p. 42f.

24. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling...." 1975 p. 55
25. Aksel Lassen op. cit. 1965 p. 42-43. Sammesteds omtales undersøgelser af ekspeditionssekretær Henry F. Holm for Århus stift for årene 1787 til 1801, hvor resultatet synes at vise, at de dødfødtes andel af det samlede antal fødte snarere ligger på 8 pct. og forklarer forskellen til de generelt antagne 5,5 pct. som væsentligst et resultat af, at fødselstallet lå højt i forhold til dødsfaldenes antal. I det hele taget har de dødfødtes antal og placering været genstand for en række debatter og diskussioner indenfor forskningen, også hvad angår vurderingen af de årlige indberetninger om fødte og døde, samt viede. ibid. p. 221-238.
26. Denne ændring skete bl.a. fordi det ved forordningen af 27.7. 1771 var blevet muligt at vente udover 8 dage med at få barnet døbt.
27. Claus Rasmussen har i 1744, 1745 og 1751 fået en datter døbt Maren og disse 3 er blevet begravet i henholdsvis 1744, 1749 og 1754. Jacob Hansen får en søn døbt Hans i 1733, 1734, 1740 og 1744 og får en dreng ved navn Hans begravet i 1733, 1735 og 1740.
28. I begge disse tilfælde drejer det sig om en dreng, som er født i 1738 og får en bror i begyndelsen af 1740'erne og i begge tilfælde drejer det sig om børn af "stabile" forældre, som kendes over en længere årrække i sognet.
29. Metoden er nærmere beskrevet i Louis Henry: "Manuel de démographie historique" 2. ed. 1970 p. 22-25, hvor der tillige beregnes en underregistreringskoefficient, kaldet α , som ikke er medtaget i nærværende undersøgelse, idet antallet af registreringer er skønnet for spinkelt.
31. Hans Chr. Johansen: "Dansk Socialhistorie" bd. 3 p. 44f.
32. Hans Chr. Johansen: "Kilder...." 1975 p. 44f.
- 32a Benny Brinch op. cit. 1973. I hovedrullen for 1799 er der opregnet i alt 57 mænd for Lyø og i folketællingen 1801 er talt i alt 58 i alderen mellem 1 og 36 år af hankøn.
33. Jens Jeppesen: "Forelæsningsnoter til statistisk metode" Århus 1967 (duplikeret) p. 31-34, her citeret fra Jørgen

Elklit op. cit. 1969 p. 21.

34. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 62 og 67.

Kapitel 4

1. Tallene for hele Danmarks befolkning er hentet fra Stat. Tabeværk 5. rk. Litra A nr. 5 1905 p. 64 for folketællingerne 1787 og 1801, og for hele befolkningen i landdistrikterne 1845 ibid. p. 15.
2. Otto Andersen: "Dødelighedsforholdene i Danmark 1735 til 1839 i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1973 p. 277-305, her især p. 289.
3. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 79-80. Disse % på henholdsvis 33 og 27 for fertilitet og dødelighed tager forfatteren til indtægt for hele den undersøgte periode 1741 til 1801. Disse størrelser er imidlertid problematiske, idet der ikke foreligger kendskab til befolkningens størrelse og sammensætning i 1741, men først i 1787. Der har givetvis været tale om et vist fødselsoverskud, hvorefter en del er udvandet fra sognene, men det er muligt, at det fald i dødeligheden, som Svend Åge Hansen vil placere fra ca. 1775, har påvirket befolkningssammensætningen i 1787 så meget, at der kan være baggrund for en antagelse af væsentlige ændringer i fertilitets og mortalitetsstørrelserne i den behandlede periode, med noget højere %'er i begyndelsen af den undersøgte periode, vel nok især for mortaliteten. Svend Åge Hansen: "En disputats om de demografiske ændringer i Danmark" i Nationaløkonomisk Tidsskrift bd. 108 1970 p. 28.
4. Axel Steensberg (red.): "Dagligliv i Danmark 1720-1790" 1971 p. 32ff.
5. Schous Forordninger
6. Georg Hansen op. cit. 1957 p. 115 og Axel Steensberg op. cit. 1971 p. 35. Endvidere medtager Høtt og Fæbritius op. cit. 1963 p. 32ff en udførlig redegørelse for hvorledes slægtsskab beregnedes.

7. Landsarkivet for Fyn, register over fæstebreve for Holstenshus gods.
8. Den generelt faldende ægteskabsalder for 1700-tallet kommer til udtryk hos Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling...." 1975 p. 85. Denne udvikling fortsatte i 1800-tallet jvf. Statistisk Tabelværk op. cit. 1905 p. 67f.
9. For hele Danmarks landdistrikter var andelen af kvinder i 1787 og 1801 henholdsvis 506 og 505 pr. 1000 indb. (beregnet ud fra Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling.." 1975 p. 187 og 190) mens de tilsvarende tal for Lyø var henholdsvis 473 og 495 pr. 1000 indb.
10. ibid. p. 187 og 190
11. ibid. p. 92
12. ibid. p. 94
13. ibid. p. 95. Den geografiske mobilitet i Danmark synes således for landdistrikterne, især for kvinderne, i forbindelse med indgåelse af ægteskab at være meget lav, idet en række franske undersøgelser viser en endog meget stor geografisk mobilitet. Således viser en undersøgelse over Meulan for perioden fra 1740 til 1850, at kun 23 pct. af de gifte mænd stammede fra byen. Marcel Lachiver: "La population de Meulan du XVIIe au XIXe siècle (vers 1600-1870) p. 209.
14. Anders V. Kaare Frederiksen op. cit. 1976 p. 20. Forskellen i afgrænsningsmåden består i, at Kaare Frederiksen har søgt oplysninger om de indgående personer i undersøgelsen udenfor tidsgrænsen 1700 til 1813.
15. ibid. p. 60-61, hvor forfatteren tilmed retter et noget urimeligt angreb på Poul Thestrups undersøgelse over Glostrup sogn (Poul Thestrup op. cit. 1972), for at have forsøgt en sådan skelnen mellem de forskellige erhvervsgrupper. Denne kritik hænger sammen med, at Kaare Frederiksen arbejder med en meget stringent metodeopfattelse og derfor er blind for de nuancer i kirkebogsmaterialet, som afspejler erhvervsøkonomiske problemer.
16. ibid. p. 61, hvor der henvises til Rasmus Nielsen: "Sejerø sogns historie" I-II Næstved 1923-51.

17. Fridlev Skrubbeltrang: "Det danske Landbosamfund 1500-1800" 1978 p. 418f.: "Blandt husmænd og inderster mødte man på reformtiden ligesom forhen megen fattigdom... Armoden øgedes med befolkningstilvæksten".

Kapitel 5

1. Schous Forordninger
2. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 100
3. ibid. p. 105.
4. I et upubliceret speciale fra Odense Universitet er de uægtefødtes forhold blevet undersøgt i 8 fynske sogne for den første halvdel af det 19. århundrede og denne undersøgelse viser bl.a., at andelen af uægtefødte for Sallinge herred i perioden 1819 til 1821 androg 14,4 pct. af alle fødte og for perioden 1830 til 1834 ligeledes 14,4 pct. af alle fødte. Antallet af førstefødte i ægteskab, hvor besværgningen var sket udenfor ægteskab var f.eks 1830 til 1844 32 pct. af alle førstefødte i Vester Åby sogn.
Klaus Olsen: "Fødselshyppigheden uden for ægteskab på landet i første halvdel af det 19. århundrede" 1975.
5. Georg Hansen op. cit. 1957 p. 74f.
6. Schous forordninger
7. Hans Jensen: "Dansk jordpolitik 1757-1919" bd. I-II 1936 og 1945, her bd. II p. 25-28.
8. Det er morsomt at se, at man fra tabelkommisionens side har gjort sig overvejelser om baggrunden for denne høje andel af uægtefødte børn på Fyn og man anfører bl.a.:
"Grunden til den høje andel af uægtefødte skal også søges i andre årsager, navnlig at der i Fyen er færre jordløse eller med ringe jordtilliggende forsynede huse end i Danmarks andre hovedbestanddele, hvorved lejligheden til bosættelse formindskes....." Statistisk Bureau 1850 p. 22.
9. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 101f.
10. ibid. p. 105. Herimod finder P.C. Matthiessen op. cit. 1970 p. 129, at generationerne født i perioden 1840 til 1859 fødte 4,4 børn pr. kvinde.

11. Et lignende mønster kendes også fra Hans Chr. Johansen op. cit. 1970 p. 111. I øvrigt er spørgsmålet om rigtigheden af anvendelsen af fertilitet og frugtbarhed som begreber diskuteret mellem Mogens Boserup og P.C. Matthiessen i "Some Aspects of the Demographic Transition in Denmark" i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1970 p. 215-231.
- 12.-13. udgået.
14. Etienne Gautier og Louis Henry op. cit. 1958 p. 92-93 opregner følgende 5 hovedgrupper:
 - Type I Tidspunktet for ægteskabets ophør er kendt. Kvindens fødselstidspunkt er kendt.
 - Type II Tidspunktet for ægteskabets ophør skal være kendt. Tidspunktet for kvindens fødselstidspunkt skal kunne beregnes ud fra øvrige oplysninger.
 - Type III Tidspunktet for ægteskabets ophør er kendt, men kvindens fødselstidspunkt kendes ikke og kan ikke beregnes.
 - Type IV Tidspunktet for ægteskabets ophør er ukendt og kvindens fødselstidspunkt kendes ikke.
 - Type V Tidspunktet for ægteskabets ophør er ukendt, men man ved omtrent hvilket år kvinden er født.
15. ibid p. 126
16. Kaare Frederiksen op. cit. 1976 p. 69
17. Etienne Gautier og Louis Henry op. cit. 1958 p. 124, hvor det drejer sig om 38 familier ud af 297 eller 13 pct.
18. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 112.
19. Arthur Erwin Imhof: "Aspekte der Bevölkerungsentwicklung in den nordischen Ländern 1720-1750" I-II 1976 p. 446ff.
20. Dette synspunkt er fremsat af Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 114 og modsvarer således P.C. Matthiessen op. cit. 1970 p. 132.
21. E.A. Wrigley op. cit. 1966 p. 85f.
22. Kaare Frederiksen op. cit. 1976 p. 61
23. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 142f.

Kapitel 6

1. Undersøgelsen omfattede sognene Fåborg Ulbølle, Drejø, Åstrup og Vester Åby og viste, ud fra simple optællinger i de pågældende sognes kirkebøger, følgende antal døde i årene 1736 til 1739 (kolonne I), sammenlignet med hele landet(kolonne II)

	I	II
1736	121	22435
1737	160	25310
1738	116	22390
1739	110	21656

Kilde: Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 162.

2. A. E. Imhof op. cit. 1976 p. 623ff.
3. ibid. p. 321
4. ibid p. 37. hvor disse sygdomme indgår som nr. 3 af de i alt 5 mortalitetsinfluerende grupper, som Imhof opregner:
 1. Demografiske årsager: -en overrepræsentation af enkelte befolkningslementer, som f.eks. mange børn eller ældre.
 2. Alle typer af katastrofer: -oversvømmelse, bybrand, jordskælv, vulkenudbud, krig etc.
 3. Isolerede dødsårsager: - tilfælde, hvor man ikke kan pege på konkrete dødsårsager, men hvor spædbørn blot dør i stort omfang og ældre dør af alderdom.
 4. Epidemiske sygdomme: -pest, (før 1712), mæslinger, dysenteri etc.
 5. Socioøkonomiske faktorer i sammenhæng med de 4 øvrige.
5. Otto Andersen op. cit. 1973 p. 278
6. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 125 hvor forfatteren finder, at risikoen for, at moderen døde i forbindelse med en barnefødsel her ligget på 1-1½ pct. pr. fødsel.
7. Adolph Jensen: "Befolkningsspørgsmålet i Danmark" 1937 p. 37-38.
9. Aksel Lassen op. cit. 1965 p. 281-86 og 294ff.

10. Kapitelstaksten for Fyn 1734 til 1740

	rug	byg
1734	1 rd. 1 sk. 0 mk.	1 rd. 1 sk. 0 mk.
1735	0 - 7 - 8 -	0 - 6 - 8 -
1736	1 - 2 - 8 -	0 - 5 - 8 -
1737	2 - 0 - 0 -	1 - 0 - 8 -
1738	1 - 4 - 0 -	1 - 2 - 0 -
1739	1 - 1 - 8 -	0 - 5 - 8 -
1740	1 - 2 - 0 -	1 - 0 - 4 -

Kilde: Landsarkivet for Fyn: Fyns Bispearkiv: "Regnskaber over kapitelstakster og Folketællingstøbellier 1661-1838"

11. Otto Andersen op cit. 1973 p. 289.

12. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 122f.

13. Svend Åge Hansen op. cit. p. 28.

Kapitel 7

1. Albert Olsen: "Bybefolkningen i Danmark på merkantilismens tid" Århus 1932 p. 50ff. Problemet er endvidere diskuteret af Aksel Lassen i "Befolkningsudviklingen i Danmark 1660 til 1769" i Jyske Samlinger ny rk. 5 1959 til 1961 p. 188f. og Gunner Olsen: "Stevnsbåndet og tjenestekarlene" i Jyske Samlinger ny rk. 1 1950-52 p. 207f.
2. Schous forordninger. Disse til og afgangslisters kildeværdi er nærmere belyst i Anne Thestrup op. cit. 1971.
3. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling...." 1975 p. 129
4. Statistisk Tabelværk 5. rk Litra A nr. 5 p. 32
5. På trods af, at aldrene for de henholdsvis ud- og indvandrede er beregnet ud fra to forskellige tællinger, er forskellen i retning af højere alder for indvandrede reel. Denne aldersforskel kan i høj grad forklæres ved, at de unge, som rejser ud fra sognet, i høj grad vender hjem igen, et fænomen, som også afspejledes i undersøgelserne over aldersopgivelserne i folketællingerne i kapitel 3. Virkningerne af dette modsvares dog tildels af den modsatte strøm af unge fra andre sogne.

Kapitel 8

1. Landsarkivet for Fyn. Nyborg Amtstuematrikel 1688 og Sal-
linge herred, matrikel 1844.
2. Landsarkivet for Fyn, Holstenshus godsarkiv, sager vedr.
udskiftningen på Lyø
3. Johan Hvidtfeldt (red): "Håndbog for lokalhistorikere" 1952-
56 p. 243. Gårdene på Lyø var små i forhold til gennem-
snittet af gårde i 1688-matriklen, idet den sjællandske
bondegård gennemsnitlig havde et tilliggende på 6,15 td.
htk. og den jyske 5,41 tdr. htk. jvf. Svend Åkjær: i "Nor-
disk kulturhistorie" XXX 1936 p. 233.
4. Hans Chr. Johansen: "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 131-
140 og Henning Nygård Larsen op cit. 1973 p. 88f.
5. Fridlev Skrubbeltrang: "Husmænd og Inderste" 1940 p. 16
nævner, at Henrik Pedersen i "De danske Landbrug 1688"
regner alle ejendomme på 1 tdr. hertkorn og derover for
gårdbrug, men dette er et skelnemærke, som ingenlunde blev
fastslået med 1688-matriklen. Helt op til det 19. århun-
drede søvnedede man en almindelig skillelinie mellem huse
og gårdstørrelser.
6. Kæare Frederiksen op. cit. 1976 p. 60f.
7. Fridlev Skrubbeltrang op. cit. p. 60f.

Kapitel 9

1. Hans Chr. Johansen "Befolkningsudvikling..." 1975 p. 155
2. Jørgen Elklit op. cit. 1969 p. 254; tallet 12 pct. dækker
landdistrikterne på øerne, mens gennemsnittet for hele
landet i Elklits undersøgelse var 10 pct.
3. ibid. p. 14.

Litteraturoversigt

- Agersnøp, T "Studier over indre vandringer i Danmark"
Århus 1952
- Albertsen, K. "Befolkningsgenealogi i Personalhistorisk
tidsskrift 15. rk. bd. 3-4 1969 p.81-98
- Andersen, Otto "Dødelighedsforholdene i Danmark 1735-1839"
i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1973 p. 277-
305
- Askholm, R "Frø armod til velstand på Lyø" i Fynsk
hjemstavn 8.årg.9.hft. 1935 p. 129-34.
- Bang, Gustav "Kirkebogsstudier" Kbh. 1906.
- " " "Sjællands landbefolkning i det 17. og 18.
årh.-et bidrag til ældre dansk befolknings-
statistik" HT. 7. rk. bd. 2 p. 417-54.
- Borregård, S "Danmark og Norges kirkeritual af 1685" i
Teologiske studier, Dansk teologisk tids-
skrift 2.afd.nr. 13 Kbh. 1953.
- Brinch, Benny "Folketællingen 1801" FoN 1973 279-298.
- Broholm, Jørgen "Befolkningsforhold i Sønderum sogn år 1700
til år 1770" Upubliceret speciale, OUC 1978.
- Christensen, A.E. "Konfrontationsmetoden ved udnyttelsen af
historisk-statistisk materiale" i Studier
i historiske metoder" bd. 2 p. 50-59, Oslo
1967.
- Dahlerup, Troels "Fromhed styrker rigerne,-kirkebogsforord-
ningen af 20. mæj 1645 og dens baggrund"
i "Afhendlinger om arkiver ved rigsarki-
vets 75 års jubilæum" Kbh. 1964
- Dupaquier, J "Problèmes de représentativité dans les e-
tudes fondées sur la reconstitution des fa-
milles" i ADH. 1972 p. 83-91.
- Elklit, Jørgen "Folketællingen 1845. Metodiske problemer
ved databehandling af et folketællingsmate-
riale" Århus 1969
- " " "Husstandsstrukturen i Danmark 1769-ca.1890"
FoN 27. 1977 p. 194-210.

- Fabritius og Hætt "Håndbog i slægtsforskning" Kbh. 1963
- Falbe-Hansen, V og
Scherling, W. "Danmarks statistik" bd.1 1885
- Fogtmens rescrip-
ter "Kongelige rescripter, resolutioner og col-
legialbreve for Danmark og Norge 1660-1870
udgivet af Lauritz Fogtman Kbh. 1786-1918.
- Frederiksen, A.V.K. "Familierekonstitution- En modelstudie over
befolkningsforholdene i Sejerø sogn 1663-
1813" Kbh 1976
- Fussing, Hens.H. "Herremænd og fæstebonde" Kbh. 1942
- Glass, D.V.(ed.) "Population in History" London 1965
- Goubert, Pierre "Beauvais et le beauvaisis de 1600 à 1730,-
Contribution à l'histoire sociale de la
France du XVIIe siècle. Paris 1958
- Hansen, Georg "Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen
i Danmark i det 18. århundrede, - en kul-
turhistorisk undersøgelse" Kbh. 1957
- Hansen, Svend Åge "Befolkningsforløbet 1645-1960" Nat. Øk.
Tidsskr. 1966
- " " " "En Disputats om de demografiske ændringer
i Danmark", Nat. Øk. Tidsskr. 1970 p. 23-34.
- " " " "Økonomisk vækst i Danmark" bd. I 1720-1914
Kbh. 1972
- Henry, Louis "Ancienne familles genevoises" Etude Demo-
graphique" Paris 1956
- " " "Démographie, analyse et modèles" Paris 1972
- " " "Manuel de démographie historique" 2.ed.
Paris 1970
- " " "On the Measurement of Human Fertility;-
Selected Writings of Louis Henry" London
1972
- " " et
Gautier, E. "La population de Crulai, paroisse normande"
Paris 1958.
- Holck, Axel "Dansk statistiks historie 1800-1850" Kbh.
1901

- Hollingsworth, T.H. "Historical Demography" London 1969
- " " "The Importance of the Quality of the Data in Historical Demography" Dædalus 1968 p. 415-432.
- Hvidtfeldt, J. (red) "Håndbog for danske lokalhistorikere" Viborg 1952-56.
- Imhof, Arthur E. "Aspekte der Bevölkerungsentwicklung in den nordischen Ländern 1720-1750" bd. 1.2 1976.
- Jensen, Adolph "Befolkningsforhold i de nordiske lande i det 18. århundrede" i Næt.Øk. Tidsskr. 1935
- " " "Befolkningsspørgsmålet i Danmark" Kbh. 1937
- " " "Tøllenes Tale" 1941
- Jensen, Hans "Dansk Jordpolitik 1757-1919" bd.1-2 Kbh 1936 og 1945
- Jeppesen, Jens "Forelæsningsnoter til statistisk metode" duplikeret, Århus 1967
- Johansen, H.C. "Befolkningsudvikling og familiestruktur i Danmark i det 18. århundrede" Odense 1975
- " " "Befolkningsudviklingen på landet i Danmark omkring år 1800, - belyst ved eksempler fra Røvsø herred, Randers amt" Historie, ny rk. IX,1 1970 p. 85-122.
- " mf. "Chance and Change, Social and Economic Studies i Historical Demography in the Baltic Area" Odense 1978
- " mf. "Current research in Economic history in Scandinavia, Historical Demography" SEHR XX 1972 p. 70-77
- " " "Danmarks folketal omkring år 1700" i Historie bd. XII 1978 p. 360-374.
- " " "Dansk Socialhistorie" bd. 3 (endnu upubliceret). (1979).
- " " "Historisk demografi, - metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning" FoN 26 1976 p. 68-85.
- " " "Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750-1914." OUC, skrifter fra historisk institut bd. 8 1975

- Johansen, H.C. "The position of the Old in the Rural Household in a Traditional Society" SEHR bd. XXIV 1976 p. 129-42.
- " "Some Aspects of Danish Rural Population Structure in 1787" SEHR bd. XX p. 61-70.
- " "Studier i Dansk befolkningshistorie 1750-1890" Odense 1976
- Jørgensen, H. "Det offentlige fattigvæsens udvikling i Danmark i det 19. årh. Kbh. 1940.
- Kancelliets brev-
bøger " -Vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1660" Kbh. 1885-
- Lachiver, Marcel "La population de Meulan du XVIe au XIXe siècle(vers 1600-1870). Paris 1969
- Larsen, H. Nygård "En undersøgelse af metodiske problemer i et befolkningsstatistisk materiale 1741-1801, belyst ved 3 eksempler fra 3 sogne på Øerne" upubliceret speciale OUC 1973
- Laslett, Peter "Family life and illicit Love in Earlier Generations,-Essays in historical Sociology" Cambridge 1977.
- " " "The World we have lost" London 1965
- Lassen, Aksel "Befolkningsudviklingen i Danmark 1660-1769" Jyske Samlinger 1959-61 ny rk. 5.
- " " "Fæld og fremgang" Århus 1965
- " " "The population of Denmark" 1660-1960" SEHR XIV, 1966 p. 134-57
- Matthiessen, P.C. "Befolkningens vækst" Kbh. 1976
- " " "Some aspects of the demographic Transition in Denmark" Nat.Øk Tidsskr. 1970 p.215-31.
- " " "Teoretisk demografi" bd. 1-3. Kbh. 1970
- Nygård,S. "Danmarks kirkebøger, -en oversigt over deres væsentligste indhold indtil 1891" i Vejledende arkivregistraturer V Kbh. 1933
- Olsen, Albert "Bybefolkningen i Danmark på merkantilismens tid" Århus 1932.

- Olsen, Gunnar "Hovedgård og bondegård. Studier over stor-driftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774" Kbh. 1957.
- " " "Stavnsbåndet og tjenestekarlene" Jyske Samlinger" ny rk. 1 1950-52
- Olsen, Klaus "Fødselshyppigheden uden for ægteskab på landet i første halvdel af det 19. årh." 1975 (upubliceret speciale OUC).
- Pedersen, Henrik "De danske landbrug 1688" Kbh. 1928.
- Pontoppidan "Danske Atlas" bd. 3-4. Kbh. 1774
- Rasmussen Søkilde "Holstenshus og Nakkebølle med tilliggende sogne og øer" bd. IV Odense 1878.
- Riismøller, Peder "Sultegrænsen" Kbh. 1972
- Rohman, J.L. "Bidrag til det fynske ørchipelægs småøers historie" i Samlinger til Fyns historie og topographie" bd. 1. 1861 p. 121-34
- Rubin, Marcus "Folketæl og fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst" HT 7. rk. bd. 3 p. 1-54 1900-02
- Schoefield, R-S. "Age-Specific Mobility in an Eighteenth Century Rural English Parish" Annales de Demographie historique 1970 p. 261-74
- " " "Representativeness an Family Reconstitution" Annales de Demographie Historique 1972 p. 121-25.
- Schmid, Josef "Einführung in die Bevölkerungssociologie" Hamburg 1976
- Schou, J.H. "Chronologisk register over de kongelige forordninger og åbne breve samt trykte anordninger, som frø 1670 ere udkomne" udgivet af J.H.Schou Kbh. 1777-1850.
- Simon, Georg "En metodisk-kritisk undersøgelse af landbrugsstatistisk materiale og folketællingerne 1787-1881, belyst ved eksempler fra Ferslev og Yding sogne" Upubliceret speciale København 1972

- Simonsen, Asger T. "Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne. Sociale forhold blandt husmænd og indsidere og den politiske rejsning af husmands-sagen på Lolland-Falster ca. 1840-46" Kbh. 1977.
- Skrubbeltræng, F. "Det danske landbosamfund 1500-1800" Kbh. 1978.
- " "Husmand og Inderste" Kbh. 1940
- " "Husmænd i Danmark gennem 300 år" Kbh. 1942
- " "Om brugen af landbrugsstatistisk talmateriale" FoN XIX 1954-56 p. 249-68.
- " "Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugs størrelser i det 17. årh." HT 12. rk b. 5 1, 1971 Kbh.
- Statistisk
Tabelværk "IV R Litra A nr. 8a 1915
- " "V R Litra A nr. 5 1905
- Steendal-Pedersen "Den økonomiske struktur i 1700-tallets landbrugssektor" OUC-skrifter fra historisk institut 1975
- Steensberg, A. (red) "Dagligliv i Danmark i det syttende og at-tende århundrede" Kbh 1971
- Thestrup, Anne "Kirkebøgernes til- og afgangslister" FoN XXIV 1971 529-544
- Thestrup, Poul "Methodological Problems in a Family Recon-stitution Study in a Danish Rural Parish before 1800" SEHR XX p. 1-26 1972.
- Trap "Trap Danmark" bd. V, 2 Svendborg Amt Kbh. 1957.
- Wedebjerg, Jørgen "Beregning af dødelighed, fertilitet og re-produktionsmål i Danmark" Kbh. 1968
- Westenholz, J.D.W. "Prisskrift om folkemængden i bondestanden 1772" udgivet af A. Rasmussen Kbh. 1919
- Willerslev, Rich. "Studier i dansk industrihistorie 1850-1880" Kbh. 1952.
- Wrigley, E.A. "Family Limitation in Pre-industrial England" Economic Historical Review 1966 p. 82-109.

- Wrigley, E.A. "Family limitation in Preindustrial England"
Economic Historical Review 19, 1966 p.82-109.
- " "Identifying People in the Past" 1973
- " "Mortality in Preindustrial England" Dædelus
1968 p. 546-80.
- Åkerman, Sune "An Evaluation of the Family Reconstitution
Technique" SEHR 1977 p. 160-170.

Anvendte tidsskriftsforkortelser:

- HT Historisk Tidsskrift for Danmark (Kbh.)
- FoN Fortid og Nutid (Kbh)
- SEHR Scandinavian Economic Historical Review (Kbh)
- Nat. Øk. Tidsskr. Nationaløkonomisk Tidsskrift (Kbh)
- ADH Annales des Demographiques Historique (Paris)

Arkivalier

Rigsarkivet

Ekstrasketteregnskaber for Nyborg len -1657.

Ekstrasketteregnskaber for Nyborg og Trane-
kær amt 1664-

Hovedlægdsrulle 1799, Svendborg amt

Sørulle 1799, Svendborg amt

Lægdsrulle 1803, Svendborg amt

Sørulle 1803, Svendborg amt

Landsarkivet for Fyn

Kirkebøger for Lyø sogn 1728-1845

Folketællingslister for Lyø sogn (original
i Rigsarkiv) for 1787, 1801, 1834, 1840
og 1845.

Lyø birkedommers arkiv, tingbog 1661-1685

Fyns bispearkiv: "Regnskaber over kapitelstak-
ster og folketællingstabeller 1661-1838"

Fyns bispearkiv: "Selling herreds breve 1539-
1689.

Holstenshus godsarkiv:

Jordebog over Holstenshus med underliggende
bøndergods, skov, mølleskyld, jura patro-
natus og kongetiende, indrettet 1/5 1724.

Jordebog over Holstenshus med underliggende
bøndergods, indrettet 1/1 1757 af Adm
Christopher von Holsten.

Jordebog for 1752, 1746 og 1748, 1757, 1761,
1772, 1773, 1778, 1779, 1817, 1821, 1824,
1827, 1829, 1834, 1838.

Diverse Landvæsensøger (uskiftning og udstyk-
ning) Dokumenter vedrørende udstykningen
på Lyø 1805

Fæstebreve 1729-1845, Lyø 1750-1845

Skiftedokumenter for Holstenshus gods 1727-
1850

Udskrivningsvæsen, lægdsruller mm. vedr.
udskrivningsvæsenet 1730-1786.

Metrikler

Nyborg Amtsstue 1688 metrikel (kopi på læsesal)

Nyborg Amtsstue, metrikel for Sallinge her-
red 1701 (kopi på læsesal)

Metrikel 1844, Sallinge herred, Lyø sogn.

Ordforklaring

Civilstand	Ægteskabelig stilling, med mulighederne ugift, gift og enke(mand)
Demografiske komponenter	Består af fødsler, dødsfald, vielser, ind- og udvandring
Demografisk transition	Betegner overgangen fra en periode med høj fertilitet og mortalitet til en periode med lav fertilitet og mortalitet.
Fertilitetskoefficient, generelle	antal levendefødte pr. 1000 kvinder i den fødedygtige alder (ca. 15-49 år)
aldersbetingede	antal levendefødte af kvinder i en given aldersklasse pr. 1000 kvinder i den pågældende aldersklasse.
summeriske	antal levendefødte pr. 1000 indbyggere.
Kønsproportion	Antal drenge pr. 1000 piger
Mortalitet dødshyppighed	Angiver andelen af 1000 personer i en given alder, der vil dø indenfor et år, hvis de var underkastet dødelighedsforholdene i en bestemt tidsperiode
summeriske døds-koefficient	antal døde pr. 1000 indbyggere.
Nettoreproduktionstal	Angiver hvor mange piger en generation på 1000 kvinder vil bringe til verden under givne omstændigheder
Reproduktiv periode	Angivelse for de år, hvor kvinden er i stand til at føde børn, hvilket normalt vil dække årene 15-49.
Spædbørnsdødelighed	Angiver dødeligheden i den første leveår, udtrykt ved antallet af døde under 1 år pr. 1000 levendefødte

Vielsesalder

gennemsnitlig

Angiver den gennemsnitlige alder for personer, som indgår ægteskab i en given tidsperiode.

Vielseshyppighed

Angiver andelen af 1000 ugifte personer i en given aldersgruppe, som indenfor et år indgår ægteskab ud fra de kendte vielseserfaringer og ingen af dem afgår ved døden.

Hidtil er udkommet:

- Nr. 1. Lotte Jansen: HOVERIET TIL EGESKOVGÅRD.
Gårdmandshoveriet i det 19. årh. 1977
(Udsolgt)
- Nr. 2 K.Bang Mikkelsen: DEGNE OG SKOLEHOLDERE samt kateketer,
klokkere og organister i Fyns stift indtil
1814. 1977 50 kr. + moms
- Nr. 3. Hans Henrik Jacobsen: STUDIER I FYNske VIDER OG
VEDTÆGTER 1500-1800. 1977 (Udsolgt)
- Nr. 4. Kirsten Helle Pedersen: KAMPEN OM KERTEMINDEBANEN.
En undersøgelse af anlæggelsen af en privat-
bane i 1890'erne. 1978 (Udsolgt)
- Nr. 5. Carsten Egø Nielsen: KRIMINALITET OG SOCIAL FORSORG I
ODENSE 1920-39. 1979 45 kr. + moms
- Nr. 6. Lauritz Pedersen Næraae: NOGET LIIDET ANGAAENDE
SVENDBORG OG SÆRDELES VOR FRUE SOGN OG
KIRKE. Samlet 1771. Udg. af Lotte Jansen.
1979 (illustreret). 45 kr. + moms
- Nr. 7. Jens Vilhelm Pedersen: EN UNG PIGES HISTORIE OG ANDRE
FØRTELLINGER. En grundtvigiansk friskole-
lærer fortæller.
Udg. af Vibeke Harsberg. 1980.
45 kr. + moms
- Nr. 8. Peter Windfeld Hansen: BEFOLKNINGSFORHOLD PÅ LYØ I DET
18. OG FØRSTE HALVDEL AF DET 19. ÅRHUND-
REDE. 1980 65 kr. + moms
- Nr. 9. Hans Henrik Jacobsen: TYSKE BESLAGLÆGGELSER I ODENSE OG
ASSENS AMTER 1940-45. Anvendelse, varig-
hed og erstatning. 1980 (illustreret)
45 kr. + moms